

ІСТОРИЧНИЙ ВОЄННИЙ АЛЬМАНАХ

ДУЖЕ ЦІКАВИЙ ЗМІСТОМ
ТА ІЛЮСТРАЦІЯМИ

Ukrainsky Bazar i Knyharnia, 806 Main St. Winnipeg, Man

ІСТОРИЧНИЙ ВОЄННИЙ АЛЬМАНАХ

ДУЖЕ ЦІКАВИЙ ЗМІСТОМ
ТА ІЛЮСТРАЦІЯМИ

diasporiana.org.ua

Ukrainsky Bazar i Knyharnia, 806 Main St. Winnipeg, Man

ЗМІСТ:

	Стор.
Роман Винницький: Пропамятний день	1
полк. С.С. Роман Сушко: Січові Стрільці за Центральної Ради	9
Д. Донцов: Мазепинський мир. (1918—1928)	37
Галина Журба: Весна на Україні 1917. р.	43
В. Кипріян: Про українські поштові значки	47
Тадей Скотинський: Герб України	49
полк. С.С. Р. Сушко: Брат на брата	53
Др. Іван Гижя: Останні дні на альбанському фронті	58
Евген Яворовський: Бій під Сигнівкою	65
Микола Матіїв-Мельник: Спомин	69
А. Крезуб: Мотовилівський бій	70
О. Кисілевська: На горі Присніп	75
В. Й. Група Крукеничі підчас польської офензиви в травні 1919. року.	78
Михайло Курах: Як упав він	83
Др. Володимир Галан: Гей гук мати гук	84
Л. Лулу: На Україні	90
Др. Вол. Галан: На українських дорогах	99
А. Щустикевич: Спомин з Одеси	102
Характерник: Моя подорож до Київа через фронт у квітні 1919. р.	114
Федір Дудко: На броневіку	120
Роман Купчинський: Перші полонені	127
Др. Любомир Макарушка: Маланка 1919 р. під Львовом	132
Юра Шкрумеляк: Тайна страху	140
сот. Роман Фріш: Із днів слави артилерії У. Г. А.	145
Ірина Шмігельська-Климковичева: Низка споминів про ота- мана Кирила Карася	150
Ів. Німчук: Памяти Івана Коссака	153
Ів. Німчук: Памятники в честь поляглих	155
К. Д.: Вчора і нині наших інвалідів	158

ІСТОРИЧНИЙ
КАЛЕНДАР-АЛЬМАНАХ
ЧЕРВОНОЇ
КАЛИНИ
НА 1928 РІК

ЛЬВІВ — КИІВ

НАКЛАДОМ ВИДАВНИЦТВА „ЧЕРВОНА КАЛИНА“

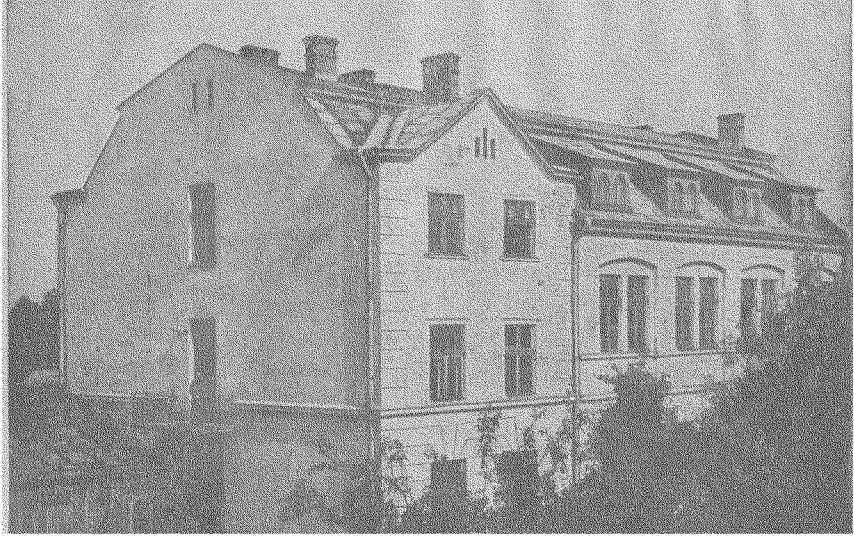
ВИГОТОВЛЕНО В ДРУКАРНІ ОО. ВАСИЛІЯН У ЖОВКВІ Р. Б. 1927. PRINTED IN POLAND.

П.К.О. ВАРШАВА
143.160

ДРУКАРНЯ

ЧИСЛО 19
ТЕЛЕФОН

О. О. ВАСИЛЯН У ЖОВКВІ

ПРИЙМАЄ
ВСЬКІ ЗАМОВЛЕННЯ
НА КНИЖКИ, ЧАСОПИСИ, МУЗИЧНІ НОТИ,
ЯК ТЕЖ АКЦИДЕНСОВІ РІЧН
ВСЬКОГО РОДА

ДО ПОВНОТИ ВИКІНЧЕННЯ ДРУКАРСЬКИХ РОБІТ Є

П=Є=Р=Є=П=Л=Є=Т=Н=А

ЯКА ВИГОТОВЛЯЄ ВСЬКІ ПЕРЕДПЛАТНІЧІ РОБОТИ

Стрілецька пісня.
(Графіка І. Іванця.)

WOLODYMYR LESYVA
491 Belmont Avenue
Winnipeg, Man. R2V

Пропамятний день.

(В десяти роковини Берестейського договору).

Радісна, трівожно-надійна була осінь 1917 р. в Галичині. За залізним муром східнього фронту центральних держав творилося щось, на згадку чого у кожного Українця скоріше билося серце, родилися опянюючі надії. Забувалося на мить про всі злидні жорстокої війни, про море української крові пролитої на всіх фронтах, думки всіх були звернені в однім напрямі, — там, по той бік боевої лінії.

А «там», прокочувалася бурхлива хвиля жовтневої революції. Із вікової тюрми виходили вільні народи, творилися нові державні організми, над Київом залунало могутнє «не пора!»

І пішли вістки від міста до міста, від села до села, по всій галицькій землі...

— Центральна Рада... українська армія... федерація... незалежність...

Вістки були скупі, непевні, часто суперечні. Народ горячився, старші похитували непевно головами, молодь, якої не вспіли ще встромити в австрійські однострої, рвалася туди, над Дніпро, у золотoverхий Київ.

Минали місяці у напруженні.

Дня 15 грудня 1917 р. принесли телеграми вістку про за-
ключення перемиря між Центральними Державами та Росією.

Дня 22. грудня починалися мирові переговори між обома сторонами.

— А Україна?.. — неслися запити.

— Ніхто не находив відповіді. Говорено щось — про українського обсерватора підчас перемиря, про нерішеність українського уряду виступати самостійно і т. д.

Щойно нота Українського Генерального Секретаріату до нейтральних і воюючих держав з дня 24. грудня 1917 р., у якій закликувалося до негайного заключення мира поміж усіми воюючими державами на підставі самовизначення народів, прояснила положення. Нота висказувала рівночасно різкий протест проти переговорів союзних держав виключно з російською Радою Народних Комісарів в справах, що торкають замирення рівнож на українським фронті та зазначувала, що Українська Народня Республіка виступає самостійно у міжнародних

зносінах через свій уряд, який повинен брати участь у мирних переговорах, з'їздах та конференціях нарівні з іншими державами.

Нота кінчилася такими словами: «Український Генеральний Секретаріат держиться твердо принципу загального народоправного мира та змагає прискорити його заключення. Признає велике значіння всіх змагань, щоби такий мир здійснити, уважає за необхідне, щоби його заступники брали участь у переговорах в Берестю і рівночасно бажає, щоби справу мира завершено на міжнароднім з'їзді, на який український уряд запрошує всі воюючі держави».

Всім стало ясно, що український уряд рішив виступати самостійно, як рівноправний міжнародній чинник і з напруженням вичікувано дальшого ходу подій.

Нота Генерального Секретаріату стрінулася з негайним відгуком Центральних Держав, які бажаччи за всяку ціну мира на східному фронті, відповіли телеграмою з 26. грудня 1927 р. такого змісту: «Нота Генерального Секретаріату Української Народньої Республіки до всіх воюючих і неутральних держав означає як безумовно потрібне, щоби представники Української Народньої Республіки взяли участь в переговорах у Берестю. Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія і Туреччина привязують важливість до того, щоби зазначити, що вони готові повитати упошилясених представників Української Народньої Республіки у мирних переговорах у Берестю.»

Таким чином послідувало офіційне визнання України союзними державами, перше визнання і перший виступ на полі міжнародньої політики.

Дня 31. грудня ввечером, зелектризувала український Львів вістка, що у галицьку столицю загостила в переїзді до Берестя українська мирова делегація. Були це: б. обсерватор в часі заключування перемиря Микола Любинський, Олександр Севрюк, Микола Левітський та М. Полоз. Делегація не маючи змоги добитися побачення з львівськими Українцями виїхала досвітком 1. січня 1918 р. в дальшу дорогу до Берестя, де прибула того дня ввечером. В два дні пізнійше приїхали туди і інші члени української делегації зі секретарем для торгівлі та промислу Всеволодом Голубовичем на чолі та цілим рядом політичних та економічних дорадників, військових знавців, перекладчиків, телеграфістів і т. д.

Дня 6. січня 1918 відбулася окрема нарада української делегації з представниками Центральних Держав. Поява Українців в Берестю стрінулася з помітним вдоволенням делегатів почвірного союзу, бо приїхали саме в час, коли переговори з большевиками незвичайно ускладнювались. Большевики, як виходило з їхньої поведінки, були знаменито поінформовані про скрутне положення Центральних Держав, знали, що у Відні були вже голодові демонстрації та старались всіма силами перетягнути переговори. Пророчистим доказом боль-

шевицької гри на проволоку була телеграма А. Йоффе з Петрограду з дня 3. січня 1918 р. до ген. Гофмана, у якій радянський російський уряд предкладав Центральним Державам перенесення переговорів на неутральний ґрунт до Штокгольму. Очевидно, що таке продовження було не до прийняття союзниками, бо заповідало продовження переговорів у безконечність. Маючи змогу переговорювати з Україною та довести хочби до сепаратного мира з нею, союзні держави шахували рівночасно большевиків та примушували їх піти на уступки.

На згаданій нараді, якій проводив властивий ініціатор берестейських переговорів, австрійський міністр закордонних справ О. Чернін, поставила українська делегація рішуче домагання державам почвірного союзу визнати Українську Народну Республіку суверенною державою. Після коротких нарад заявляли делегати почвірного союзу, що вони готові визнати суверенність української держави, але тільки під такими трьома умовами: 1) Покінчення переговорів в Берестю без переносування їх до Штокгольму, 2) Визнання давних державних кордонів між Австро-Угорщиною і Україною 3) Невмішування одної держави у внутрішні справи другої.

Перша з точок союзників була очевидно до прийняття Українцями без довшої надуми. Натомісьць друга і третя з огляду на західно-українські землі під Австрією ставили українську делегацію просто у безвихідне положення. Негайна відповідь з українського боку була немислима, тому наради перервано не добившись тим разом ніякого порозуміння. На всякий випадок делегація вирішила не уступати від своїх домагань ні трохи без попереднього порозуміння з Києвом та заінтересованими безпосередно галицькими Українцями.

Перші дні загальної мирової конференції почалися 9. січня 1918 р. у великій салі б. старшинського зібрання. За зеленими столами, що були розставлені буквою «П», засіли по середині українська та російська делегації, на зовні делегати союзних держав. Головував німецький міністр закордонних справ Кільман.

Першого дня спільної конференції українська делегація нарочно не порушувала справи офіційального визнання України, готуючись добути те признание спершу від большевиків, на підставі їхніх власних агітаційних кличів. Після промови Троцького у перший день конференції, у якій цей большевицький провідник зазначив, що російський радянський уряд не хочачи бути винувником дальшої війни, погоджується примусово на продовження переговорів таки в Берестю, прийшов 10. січня до голосу голова української делегації В. Голубович. Представивши українські мирові умови, зазначив В. Голубович, що Україна виступає на конференції як самостійна держава. У відповідь на те Троцький, який у своїй промові з попереднього дня твердо обстоював право самови-

значення народів, найшовся примушеним скласти на запит союзних делегатів, таку заяву відносно України: »Зважаючи на ноту Генерального Секретаріату Української Народньої Республіки, російська делегація заявляє зі свого боку, що вона в цілковитій згоді з засадничим признанням права кожної нації на самоозначення аж до цілковитого відокремлення та не бачить ніякої перешкоди для участі української делегації у мирових переговорах«.

В слід за тою заявою російської делегації поставили Українці у друге домагання на руки Черніна, в справі негайного визнання самостійности України, без ніяких застережень. На випадок непризнання, загрозила українська делегація перерванням переговорів та виїздом з Берестя.

Таке рішуче поставлення справи українською делегацією занепокоїло в першу чергу Черніна, що мабуть найкраще розумів вже тоді вагу заключення договору з Україною, бачив у ньому одинокий ратунок не тільки для Австрії, але й для цілого почвірного союзу, якому загрозувала голодова криза. На мир з Україною, а в звязку з тим на український хліб, рахувала вже тоді вся Австрія та Німеччина. Проте Чернін всіми силами старався вдержати українську делегацію в Бересті.

На підмогу закликано Черніном німецького генерала Гофмана. Дня 14. січня запросив цей українську делегацію на довірочну нараду до себе і предложив їй компромісовий вихід з положення. На його думку слід було справу Сх. Галичини і Буковини полишити Австро-Угорщині для її внутрішнього поладження, натомісць щодо Холмщини та Підляша обіцяв розвязку справи в повну користь України.

У відповідь на те предложення заявила українська делегація, що по перше не має на те ніяких повновастей з Київа, по друге мусить обовязково порозумітися із заінтересованими тут галицькими та буковинськими Українцями. Прохання української делегації до Черніна, щоби цей викликав для порозуміння до Берестя голову тодішньої української парламентарної репрезентації д-ра Є. Петрушевича, стрінулося з відмовою австрійського міністра, який запропонував натомісць тільки бар. Василька, на що з черги українська делегація не погодилась.

Серед таких умовин, вирішила українська делегація виїхати за дальшими інструкціями до Київа. Рівночасно виїхали також до Відня гр. Чернін, щоби в австрійських правлячих кругах представити хід подій та тверді домагання української делегації, та Троцький до Петрограду.

Українська делегація виїхала з Берестя до Київа на Львів, оставляючи в Бересті свого члена М. Левитського. Делегацію супроводили австро-німецькі старшини. У Львові повелось делегації зайти з її сторожами нібито за книжками до книгарні Наук. т-ва ім. Шевченка і тут, підчас коли О. Севрю-

кові вдалося заінтересувати австрійського старшину українськими листівками, М. Любинський мав змогу порозумітися в задній крамниці з кількома визначними галицькими Українцями, яких наскоро закликано сюди. Галицькі Українці обіцяли виготовити до повороту делегації з Києва меморандум з вимогами гал. України.

В Києві тимчасом ставало положення щораз гірше. Незвичайно квола, нерішуча політика Центральної Ради сприяла заволіченим на Україну соціальним ферментам, большевицькі агітатори, комісарі та комісарчики язвою залили Україну, організуючи з місцевого шумовиння та насланих з Москвичани банд нову українську большевицьку «армію», що намагалася захопити спершу Харківщину, Полтавщину та Катеринославщину, а далі й всю Україну. В Харкові утворився «харківський совет», що негайно звязався з Москвою. Хвиля розладу зростала.

Серед таких умовин проголосила Українська Центральна Рада дня 22. січня свій Четвертий Універсал про повну незалежність Української Народньої Республіки.

Українська делегація приїхавши до Києва найшла його вже сильно zagrożеною большевицькою навалюю. Українська армія була в розкладі. Говорити, радитися, було майже ні з ким. Всі потратили голови і одинокою відповіддю на запити делегації було: «Робіть мир як найшвидше».

Довшу конференцію довелося делегації мати тільки з проф. Грушевським. Проф. Грушевський жалував, що правдоподібно не вдасться включити до України деяких незначних частин Підляша, про що Гофман зі стратегічних причин не хотів нічого й чути, та погодився, що мир може бути заключеним при умові створення зі Сх. Галичини та півн. Буковини австрійського «Кронлянду».

Тимчасом, підчас коли в Києві відбувалися наради делегації, «харківський большевицький совет» звязався вже на добре з Москвою та Петроградом і по вказівкам петроградського совету вирішив перехрестити стежки українській делегації. До Берестя вислано негайно двох «уповноважених» делегатів «українського радянського уряду» в особах голови харківського викон. комітету Е. Медведєва та комісаря для справ війни В. Шахрая*).

Оба ті «делегати» явилися у Берестю вже 30. січня, у два дні після повороту Черніна з Відня, який привіз звідси пропозиція австрійського уряду відносно відокремлення Сх. Галичини. На загальнім засіданню конференції тогож дня Троцький представив нових «українських делегатів», які заявили, що від тепер приймають спільну лінію з російською делегацією.

*) Большевики заслали опісля Шахрая на Сибір, де він гірко покутував свій гріх витикаючи в окремії брошурі Ленінові всю московську перфідність.

Крім того підчеркнув Троцький, що вся влада на Україні переходить в цілості на большевицькі совіти, так що мир, який бувби заключений з делегацією Української Центральної Ради не можна вважати миром з українською республікою. Положення оставшого члена української делегації М. Левитського було критичне і він обмежився тільки до заяви, що здержується з відповідю до часу повороту повної української делегації.

Тимчасом українська делегація справді вертала. Вертала з численними перепонами по дорозі, через — вже большевицьку — Шепетівку Подільську на Львів. З членів делегації остав був в Києві голова В. Голубович так, що провід обняв О. Севрюк. Дня 31-го січня переїздила делегація через Львів, де на двірці чекав її вже гурток галицьких Українців. Німецька сторожа не допускала нікого до делегації, але все таки, коли поїзд мав вже рушити з місця, натовп Українців в одну мить відштовхнув від платформ нім. коменданта та делегації передано врешті обіцяний меморандум. Під радісні оклики та привіти присутніх рушив поїзд в дальшу дорогу привозячи делегацію на день 1-го лютого до Берестя.

Приїзд української делегації очевидячки сильно збентежив Троцького, а союзників здивував. Треба було ділати скоро і рішучо. Невідрядно положення на Україні вимагало довести якнайскоріше до заключення мира, щоби могли відтак всі сили звернути проти большевиків. Обставини до того були для української делегації все ще пригожі. Чернін приїхав з Відня в преноїгнутому настрою. Положення в Австрії гіршало з дня на день, марило голоду стояло перед дверима. На конраді раді, що відбулася 22. січня у Відні при співучасті цесаря, завало рішенню відокремити Галичину та створити самостійну австрійську провінцію зі Сх. Галичини та Буковини. Чернін мав ніж на горлі та мимо своїх симпатій до Поляків мусів на те погодитися, ба навіть оборонювати перед Мадярами цю платформу. Чернін не помилявся тоді, коли сказав: »Die Ukrainer verhandeln nicht mehr, sie diktieren«. (Українці вже не переговорюють, а диктують.) Для голодуючої Австрії та Німеччини був один ратунок: український хліб.

Серед таких обставин відбулося 1-го лютого 1918 р. відоме історичне пленарне засідання конференції. На тому засіданні Українці закомунікували Четвертий Універсал Центральної Ради й на тому засіданні Центральні Держави офіційально визнали незалежність України на ультимативне домагання української делегації.

Не обійшлося тут очевидно також без різких випадів Троцького, який обстоював вперто за визнанням харківської большевицької «делегації». Знамениту відповідь дав йому на те М. Любинський освітлюючи ярко всю руйніницьку роботу большевиків. прямуючу не до замирення, але до світової революції, вказуючи на небезпеку з цього боку не тільки для України, але й для почвірного союзу.

Після акту офіційного визнання Української Держави переговори пішли скорійшим ходом. Українська делегація свідомо того, що до дальших уступок не в силі покищо примусити Австрію, тимбільше що події в Києві наказували як найскорійше добитися мира, погодилася на відокремлення Галичини з Буковиною резигнуючи одночасно, під непереможним напором хвилі, з домагання плебісциту на Закарпатській Україні, якому рішучо спротивився представник Угорщини граф Чакі. Справу прилучення Холмщини та Підляша до України поставила українська делегація як безапеляційну умову мира.

Дня 3. лютого виїхав граф Чернін з Кільманом до Берліна для остаточного устійнення лінії поступовання союзників, а 6-го були вже оба дипломати з поворотом, одержавши з окрема від своїх урядів доручення, заключити чим скорійше мир на відомих умовах. Чернін просив лише, щоби справа з Галичиною була обговорена в окремім договорі з огляду на внутрішню політику Австрії.

До праці приступила тепер юридична комісія для устійнення договору. Українським делегатом від України був М. Левітський, союзній комісії проводив директор юрид. департаменту — Криге.

В часі укладання акту договору наспіли до Берестя занепокоючі вісти про хід подій на Україні. Чернін став непокоїтися та придумувати, чи не зірвати в час договору. Його вагання скріпив ще Троцький, який 8. лютого показав йому телеграму з Петрограду про упадок Центральної Ради та предложив вислати комісію з трьох делегатів, українського, російського та австрійського до Києва для перевірки. Чернін звернувся таразже до української делегації з тим предложенням, на що вони негайно погодилися. Приймаючи предложення Черніна-Троцького, українська делегація знала, що нічого не ризикує, бо на випадок не заключення негайного мира, мало надії було, щоби він міг бути заключений пізнійше. Чернін не входив мабуть у ті причини, бо заспокоєний зателефонував Троцькому, що українська делегація погоджується на негайне вислання комісії. Та відповідь Українців збентежила відай також Троцького який мабуть не був певний своїх інформацій, бо відповів, що російський делегат покищо вихати не може.

Вагання Черніна були зломані й тоїж же ночі — 9. лютого, о 2. годині ранку — мировий договір між союзними державами і Україною був підписаний.

Договір, — у який входила також окрема, обговорена щойно в останніх днях, таємна клявзула про військову допомогу союзних держав Україні — заключував такі мирові точки:

1. Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія і Туреччина з одного боку і Українська Народня Республіка з другого боку

заявляють, що військовий стан між ними скінчився. Заключаючи договір сторони рішили на далі жити між собою у мирі та приязні.

II. 1) Між Австро-Угорщиною з одного боку і Українською Нар. Республікою з другого боку, як далеко ті держави межують між собою, лишаються ті межі, які були перед війною між Австро-Угорщиною і Росією, 2) Далі на північ йде границя Української Нар. Республіки, починаючи від Тарногороду в загальних рисах по лінії Білгорай — Щебрешин — Красностав — Пугачів — Радин — Межириче — Сарнаки — Мельник — Високе Литовське — Каменець Литовський — Пружани — Вигоновське озеро. В подробицях сю границю зазначить мішана комісія, беручи під увагу етнографічні відносини й жадання населення. 3) На випадок, колиб Українська Нар. Республіка мусіла мати спільну межу з якоюсь іншою з держав почв'їрного союзу, застерігається окремі умови.

III. Опущення окупованих теренів почнеться негайно після ратифікації мирового договору. Спосіб евакуації та передання опущених країв означають уповноваженні заінтересованих країв.

IV. Дипломатичні й конзулярні відносини між сторонами, що заклучають договір, відновляться негайно після ратифікації мирового договору. Що до найдалше йдучого допущення конзулів з обох боків застережено окремі умови.

V. Заклучаючи договір сторони відмовляються обопільно від заплати коштів війни, себто від державних видатків на ведення війни, а також від покриття воєнних шкід, себто шкід, завданих державам та їх горожанам на воєнних полях шляхом військових операцій, включаючи сюди всі переведені у ворожій державі реквізиції.

VI. Воєнних полонених відпуститься з обох боків до дому, о скільки вони не захочуть дістати дозволу лишитися в чужій державі, або податися до якоїсь іншої держави. Полагода получених із тим питань відбувається шляхом окремих договорів, зазначених в VIII. статті.

VII. В цій статті згадується про усталення будучих господарських взаємин між державами почв'їрного союзу та Українською Нар. Республікою на таких основах:

На час до 31. липня 1918 р. обовязуються сторони, що заклучають договір, постачати обопільно надвижки хліборобських та промислових продуктів. До заклучення остаточного торговельного договору, а на всякий випадок по упливі 6 місяців від заклучення загального мира, обопільні торговельні зносини управильнить провізорична умова, яку можна виповісти протягом 6 місяців числячи від 30 червня 1919 р. Ця провізорична умова усталює обопільні договірні мита, які мали силу до вибуху війни в торговельнім русі між Австро-Угорщиною і Росією, також для зносин між монархією. В ній є також всі важнійші точки старого торговельного договору з Росією, наскільки вони відносяться до України. Крім того

забезпечено центральним державам вільний перевіз до Азії, в першу чергу до Персії, який передше замикала Росія.

VIII. Усталення публичних та приватно-правних взаємин, виміна полонених та цивільних інтернованих, справа амнесії, а також справа захоплених контрагентом торговельних кораблів — все те буде устійнене окремими договорами з Українською Нар. Республікою, які творять значну частину теперішнього мирового договору й наскільки це можливе — з ним вступають у силу.

IX. Умови, заключені цим мировим договором, творять одну нероздільну цілість.

Такий був історичний хід подій, які довели до Берестейського Мира, цієї так важкої дати в нашій історії.

Тут ще раз усміхнулась до нас ласкава судьба, неначе в казці. Всі обставини складались. Та повернулося колесо історії України зі всім прокляттям давно минулого: Україна «окрадена і розбуджена в огні» не встигла захистити своєї молоді державности. Власні перевертні за підшептом Москви розбурхавши несвідому товпу, втопили її волю й самостійність у ріках братньої крові.

Всеж таки пропам'ятний день 9. лютого 1918 р. — остане по віки вічні на сторінках книги великих подій у життю народів. Берестейський Мир привернув Україні право на самостійне, суверенне існування, якого вже ніхто заперечити не зможе.

РОМАН СУШКО.

полк. С. С.

Січові Стрільці за Центральної Ради*).

(Мої спомини про I. сотню С. С.)

I.

Група старшин, яка 21. жовтня 1916 р. попала в полон під Бережанами, докотилась під весну 1917 р. до міста Дубовки, під Царицином на Волзі. Були тут: Сотник Мельник, Сушко, Чмола, чет. Кучабський, хор. Матчак, Пасіка, Загаєвич, Микуляк, Гречанівський, Дорошенко, (який купаючись у 1917 р. у Волзі втопивсь і похований є на тамошнім кладовищі) підхор. Андрух, Савчин, Рондяк і Козак. З активніших старшин австрійської армії пор. Лев Гавинський, інж. Н. Левицький, суддя Ілля Кук, а головно студенти Бурко, Кушнірук і Колтунюк.

*) Оцей спогад друкований в поодиноких числах «Національної Думки» з огляду на його актуальність з нагоди 10-ліття Берестейського Мира, поміщуємо в цілости за дозволом автора.

Українців, старшин австр. армії, було в Дубовці до 60 душ, та контакт з ними наладжено щойно з вибухом революції. Тоді потворились гуртки з метою підготовки до активної участі в національній роботі на Великій Україні. По гуртках горячково виучувано російську мову, географію, політичну економію Росії, а головню України (викладав Кучабський). Переложено також і впоряд російської армії на українську мову, зрівнюючи його з австрійським. Студіовано і партійне життя, словом ішла підготовка до громадської і військової роботи. Практично приступлено до праці в Царицині. Е. Коновалець входить в звязки з цивільними і військовими Українцями і засновує Царицинську «Українську Раду». Вже у вересні виїздить Е. Коновалець з українізованим полком на Україну. З ним поїхав з Дубовки Чмола і перші інформації про життя та працю в столиці одержуємо ми від них. За той час уже навязала наша група звязок з другими таборами полонених (Донщина, Сибір), а проводилась одна думка скрізь:

Необхідність формування українського національного війська.

Найблищою була ця ідея полоненим У. С. С., бо не страшні були їм ні «державна зрада» супроти Австрії, ні сепаратизм від Росії.

Та дискусія велась над питанням, чи стреміти до формування окремих частин із галицьких Українців, чи поступати на службу до військових українізованих частин. Ні одно ні друге не було легко зреалізувати, всеж таки заходи, щоби иступаючи до зукраїнізованих частин одинцем, стали поволи вдаватись. Та ці починання не відносяться до тих, що були поглядів поміркованих. Сміло можна сказати, що в той час ще ніхго мабуть із галицьких Українців не передбачував розвалу Австрії — і тому в таборах велась боротьба між Українцями. Одні обстоювали вірність Австрії, другі орієнтувались вже на Чехів, а в несміливости думки оправдували свої «зрадливі» починання тим, що не складали присяги цісареві Карлові I. Але ця течія була дуже слаба, бо перші доказували, що нельояльністю до династії знищимо всі культурні добутки в Галичині. Сліпі були вони на те, що Чехи ризкували більшими скарбами. Тому старшинам У. С. С.-ам, які задумували поступити в українізовані військові частини з метою високо підняти там національний стяг, довелося стягнути на себе анатему не тільки австрійських патріотів чужинців, але й своїх таки Українців за «державну зраду.»

Так то У. С. С. і тут пішли на пробій. В таборах між Українцями почалась «революція». З Дубовського гуртка поступили на службу у російську ще тоді армію — хор. Андрух, Загаєвич*

* Сот. Загаєвич поляг в мотовилівськiм бою в листопаді 1917. р. Андрух ростріляний большевиками осіню 1921 р. як член Центр. Повст. Комітету в Києві.

і Кушнірук. Андрух став курінним писарем. Загаєвич »каптенармусом« в царицинському полку. Вкінці із Київа одержали ми відомість, що в листопаді почав формуватись »Галицько-Буковинський Курінь«. Нас попереджував Е. Коновалець, щоби готуватись в дорогу, бо наша присутність є бажаною. Ми дожидали Свят-вечера, в яким-то дні ми рішили утікати. Нічю нас одинайцять рушило на Царицин, звідки думали направитись у Київ.

Тоді у нас не ставилось ще питання, чи маємо визволяти Галичину з під Австрії, чи може будемо боронитись перед большевиками. Нам тільки одно було ясне: треба формувати українське національне військо.

Наша утеча з усіми пригодами, це в мініатурі наша пізнійша діяльність на Великій Україні. Утікають: Мельник, Сушко, Кучабський, Матчак, Пасіка, Герчанівський, Козак, Колтунюк, Бурко, Савчин, Микуляк. Шлях на Царицин веде зимою по Волзі, але він для нас не був безпечний. По дорозі були козацькі станиці, одинокі опори поваленої царської влади, козаки могли нас зловити і повернути в табор, тому ми не дивлячись на азійський бурун і глуху ніч рішили виминути станицю степом. І так ціла одинайцятка збилась з дороги. Безлюдний степ, бурун, метелиця. Утікачі висилуються, а виснажений Мельник таки не видержав і пристав. Оставити його — це все одно, що лишити на певну смерть. Тому товариство взялось його нести, бродячи вище колін в сипкім снігу, на перемену по чотирьох, решта шукала напрямку. Та загроза катастрофи була очевидна для всіх. Дороги не знаходили. Тоді Мельник рішає жертвувати себе, щоби уможливити ратунок другим: »Оставьте мене — просить — нехай я оден тут загину, а ви спасайтесь і спішіть у Київ до праці.«

Не чув я, чи хто відповів йому на ці слова, — знаю тільки, що тепер вже б ох товаришів підняло Мельника на плечі і рванули вперед. Боролись з природою, що слала смерть. Не вільно було пристанути й на хвилину, бо вже дубів Мельник, а прочі тільки надмірним рухом поборювали сибірський холод. Був це момент, — коли зникла надія дістатись у Київ, бо ратуєчись перед смертю треба було знайти станицю і наразитись на арештовання.

І хто уявляє собі нашу радість на перший гавкіт станичних собак? Треба дивуватись, як зразу зникли всі недавні сумніви й зневіра, а знайшлось рішення: »Не має нам повороту в табор полонених. Хитрість мусить завести нас у Київ«. Ми сміливо увійшли в станицю. Через пів години, на розсвіті тієї страшної ночі 20. грудня 1917 р. ми вичерпані з останніх сил розбились на чвірки і кріпились горячим чаєм. Мельника відтерли і привели до памяти, а хитрість наша склонила станичного сотника доставити нам 4 підводи і підвести нас до Царицина. Станичного сотника ми обдурили. Хор. Козак »удавав« конвою, він мав папаху і шинелю російську, а палиця під

закиненою шинелею імітувала «вінтовку» тож, був схожий на революційного салдата...

І скільки-то разів доводилось нам вигадувати і уживати хитрощів в 1918 — 1919 р.?

Під вечір того дня були ми вже в бараках царицинського полку. Там стрінули нас «писар» Загаєвич, а «каптенармус» Андрух видав нам вечером одяг. (Оба вислані нами наперед для підготовки діла.) Командантом куріня був сотник рос. армії Максимович, Українець (пізніше був в загоні ген. Присовського). Тут очікував нас і хор. У. С. С. Грималюк, що привіз для полонених і декому з нас біженецькі документи із Києва.

За добу були ми готові в дорогу на Київ. Одні передягнені за «салдатів», другі за біженців з Галичини, а хор. Бурко, що мав добрий кожух і жалував його позбутись, побрив вуси і мав їхати як католицький біженець-священник до Києва.

При значній допомозі місцевих Українців, головню «вольно-опреділяючих» студента Харченка (1919 р. служив старшиною при С. С., пізніше у Запорізькій Дивізії), вибрались ми 29. грудня поїздом Царицин — Воронеж — Курськ — Конотоп до Києва.

Небезпечно було в ті часи подорожувати серед божевільної салдатської стихії. Закліматизуватись до цього середовища було надзвичайно важко. Доводилося бути не тільки свідками але й учасниками дискусій про «аграрну землю» і «железну політичну платформу», про українсько-большевицьку війну, про «одні котлолок і одну вош» і т. д. Доводилося бачити як снік свідатські самосуди, де подорожного заідозрінено в крадіжці 10-ти карбованців у подорожної баби кинуту під поїзд, а коли за хвилину баба найшла свої гроші, то і її скинуто за кару під поїзд.

І серед такого хаосу кругом аж гуло в поїзді про сильну українську армію, про порядок в краю, добробут України, про всесильну «Центральну Раду» з дідом Грушівським на чолі, про завзяті бої, що нібито ведуть українські війська в обороні кордонів, про могутній український фронт. Як іскрилися нам очі на думку, що от-от переїдемо кордон між Конотопом а Бахмачем — поцілуємо рідну українську землю і всі віддамося на службу українському урядові.

Дня 4-5 січня залишили ми московські вагони, а перейшовши 500-800 кроків по розібранім залізничім шляху, примістились у товарних возах українського поїзду, що мав завести нас у Київ.

Ми цілувалися тоді з радости. Та війська українського ми не бачили... Тільки на першій стації стояв у снігу скоростріл ніби готовий до стрілу, а оподалік один салдат лузав завзято насіння («сімячка») і плював на всі сторони. Ми прийняли цей випадок за прикре непорозуміння. Одначе неспокій наш зростав з кожною дальшою стацією. Ми бачили все, тільки не бачили ні війська, ні порядку...

Ось вже і Дарниця, а там видніє з далека Київ, (перший раз бачили ми Золотоверхий перед роком, коли нас везли сильні ескорти на Сибір). За годину маємо вступити в святі його мюри.

II.

Ми на київському пасажирському двірці. Пройти ніяк. Хмара обвантаженої мішками салдатні, брудної і вошивої. Всі вони товпляться, лаються — кудись пруть, кудись намагаються проїхати. Оголомшені несподіваними вражіннями ми ледви добились до гімназії на вулиці Пирогівській, де зустріли нас — Черник, Чмола, Коновалець та Домарадський.

Ця пам'ятна для нас зустріч сталася дня 5. січня 1918 р.

В гімназії був розташований тодішній «Галицько-Буковинський Курінь». А що гімназія не могла помістити напливу нових охотників, то переведено курінь до Духовної Семинарії на Вознесенському Спускові.

Під той час Курінь уявляв зі себе приблизно те саме, що й другі частини на Україні. Прибувши, наша дванайцятка була вповні розчарована. Правда помітні були деякі завдатки, що давали надію на краще. 10. I. відбувся перегляд куріня, який переводив ген. Греків (пізнійший міністр). Стрільці були дуже невдоволені, що представник української влади говорив по московськи промову. Отже ясним було, що національна струнка була дуже голосна. З цього прийшлося починати. Але перше вражіння було застрашаюче, не тим, що праця тут була тяжка, а тим, що ми ніде не бачили дійсного війська.

Ось епізоди: нас старшин приміщено в одній кімнаті wraz із стрільцями. Це було дуже добре, бо ми зразу увійшли в життя куріня. Ранком, після першої виспаної ночі, проходив я через кімнату і не зачинив дверей, що лучили сумежні кімнати. Зараз до мене підступив якийсь тип і провокуючи спитав: »Товаришу! (на большевицький спосіб) а чи у вашого батька двері є?»

Я був заспаний і не зрозумів його зразу. Тоді він просто до мене: »Зачиняйте самі двері, бо вже минули ті часи, коли наш брат зачиняв двері за офіцерами«. Провокатор цілив на мене, як на старшину.

Такий несподіваний виступ заскочив мене неприємно.

Та я свідомо не виявив свого зверхнього обурення на нахабство; я спокійно зачинив двері, потім запитав з усмішкою провокатора, чи вже вдоволений. Він засоромлений почав щось неслівливо казати, але в той час підступило до мене двох стрільців, давних У. С. С.-ів зі сотні котрою я командував у 1915 р. і просили вибачення за інцидент. Та я направив їх, щоби зясували все із зачинщиком. Обурюватись не було вказаним.

Тогож дня був другий інцидент в нашій кімнаті і знову таки зі мною. В кімнаті були стрільці з двох чет. Наш приїзд

був широко обговорюваний стрільцями. Загал був проти «старорежимців», Отож підходить до мене один стрілець і в задиричий спосіб пропонує підмітати кімнату. Щоб не давати притоки до випадів, я спитав тільки, чи то моя черга, а коли той досить заклопотаний потвердив, я став старанно підмітати кімнату, а при тому заговорив на тему зверхнього порядку і чистоти касарень. Висказував радість, що українське революційне військо не чекає примусу, а само бере чергу, словом служить Україні — «не за страх а за совість».

В той спосіб і та провокація не повелась, бо мене скоро виручили в праці знову-же таки У. С. С.-и, кілька душ але гарних, а один із них заявив, що не дозволить, щоби його бувший командант підмітав кімнату; кожному — мовляв — приписана служба і мітла не належить старшині. Тут і завелась балачка між противними таборами.

У. С. С., кілька душ, але гарних стали в обороні старшин і за старою організацією війська; другі доказували користи «свободи» в армії. Ми-ж тим часом студіювали цей фермент.

І того вже дня старшини новоприбувші з Дубовки і давніші Черник, Чмола, Домарадський і студент Сеμεць*) відбули нараду, на якій рішили приступити до організаційної праці, бо хвиля несла несподіванки. Труди і перепони були нам ясні, та всеж таки ми рішили стати вище всього і працею перемогти всі перепони.

Поділено працю і найближчі «Курінні Збори» були дуже цікаві. На збори прибув офіційний представник «Всеукр. Ради Військ. Депутатів». Найперше обговорювано політичну ситуацію, підрховано ворогів, а коли стало ясным, що офіційний представник веде комуністичну пропаганду, то його вдалось по просто викинути. (За «обиду» перепрошував потім командант курія «Раду Всеукр. Військ. Депутатів»). На командні посади вибрано всіх бувших У. С. С.-ких старшин, а недостаток доповнено іншими. Треба було радіти що так сталось, бо це був кінець демагогії.

Збори були надзвичайно бурливі, грозила бійка, бо малося до діла з товпою дуже поганого характеру. В обороні військовости і регулярности виступили бесідники: Мельник Чмола, Черник, Кучабський, Сушко, Гладкий, підстар. У. С. С. Кизима та другі.

Дашкевич і Курах — боронили «виборного начала». Тому вирішення мусіло бути компромісове, а до цього зумів довести Кучабський у кінцевій, дуже палкій, але річевій промові. І так допущено виборність у куріні, але вибрано людей, які були того свідомі, що до слідуючих виборів, себто до розвалу допустити не сміють.

Хвиля вимагала, щоби чимскорше зробити курінь боездатним. Та чисельність його не була без значіння. Тому

*) Поляг в перших боях з большевиками на вулицях Києва.

рівночасно із акцією вербунковою, мусів піти вишкіл. В тій цілі поставлено на чолі куріня Е. Коновальця на місце к-та Лисенка (с-р.), помічником вибрано Мельника, кур. адютантом М. Матчака. Штаб куріня ділився роботою. Загальну організаційну і політичну діяльність (це часи, де кожда частина мусіла заступати якусь політичну лінію) вів Е. Коновалець, а чисто військову, організаційну роботу Мельник. У важніших справах політичної натури, всі старшини радили спільно і рішали справу не голосуванням, тільки обмінювались думками, а Коновалець реасумував і підводив під спільний знаменник всі напрямки, що звичайно приймалось односторонньо як обов'язуюче всіх рішення.

Курінь розділено на дві піші сотні (Сушко, Чмола). Одна сотня піших гарматчиків — (Дашкевич) і одна сотня скорострілів (Черник).

Чисельність сотень була зразу нестійна. Зголошувались нові і виступали невдоволені. Але це тривало не довго.

І-ша сотня числила 200 стр. Більшість — це були полонені австрійської армії (66%), далше біженці з Галичини (15%), студенти (15%), а (8-10%) старі У. С. С. теж з полонених. У тій сотні почались найскорше муштрові навчання, з повною систематичністю. Стрільці бачили поступ і успокоїлись. Але треба було на початку ужити ріжних підступів, щоби їх заставити до муштри. Правда, це були більшістю бувші вояки, тільки ріжних вишколів, здеморалізовані в полоні, так, що годі було часто пізнати, хто бувший військовий а хто ні. Колиж старі вояки протестували проти муштрових навчань, бо «це тільки парада, а не революційне військо», то найлекше було доказати неправду тим, що на вправах наказувано деяким командувати роєм, або четою, а що це їм не йшло, то не лягти, а впевнити треба було їх, що вони самі знають діло, хоч за них робив наглядаючий старшина. Та не сліпі були стрільці, які бачили, що — інакше іде виконання під рукою вміючого старшини, а зовсім не йде під рукою компромітуючогося крикуна. Так само приборкувано к-тів чет, які були завдяки своїй демагогії вибрані на підрядні становища, з чого явно не були вдоволені.

Також незвичайно важко було встановити внутрішнє життя і порядок. Новий клич «воля» розуміло військо як «самоволя». Обмеження виходу з касарень, примушування спати в касарнях а не по приватних мешканнях, (так робив весь гарнізон тоді) рівнялося «реформі», що грозила розігнанням куріня. Приклад других частин, де була ота самоволя, заражував і нас. Примусити стрільців виходити в місто поза службою без кріса, скорострільної ленти, шаблюки і кінджала, це було «новаторство» і «старорежимність» рівночасно.

Нове командування стало не популярним, але не попустило дисципліни, бо попушення рівнялося давній безшабашности, а щоби осягнути головну ціль і творити дисципліноване

військо, старшини не потураючи забаганкам юрби кинули клич: Старшини мусять вести перед власним приміром на кождому кроці і в кождій обстановці!

Та не легко це вдалось. Треба було дійсного самовідречення старшин. Почались тоді виклади, реферати на різні теми біжучого моменту, теоретичні навчання, військові бесіди та боева військова пісня. Старшини день і ніч в касарнях при стрільцях. Не було часу зайти навіть до кравця скоротити казюну шинелю шиту не на куцях Галичан.

Зате стрільці були вже одягнені прилично.

Серед такої праці за тиждень І-ша сотня не була вже подібною до того гуртка, який ще не давно зі себе уявляла. Своєю незрівняною працею зискали команданти вже довіря. Тепер черговим завданням було «вразумить» стрільців, що кождий наказ мусить бути виконаний точно й негайно, не може бути дускутований, а вже ніяк не сміє бути відкинений як не підходячий.

III.

Десь 20. січня припинено навчання сотні. Сотня дістала наказ виступити в плотський і лебединський район, у розпорядження комісарів районів Нестеренка і Нециретного, які розпоряджували також Вільними Козаками і при нашій допомозі мали перевести обезброєння населення.

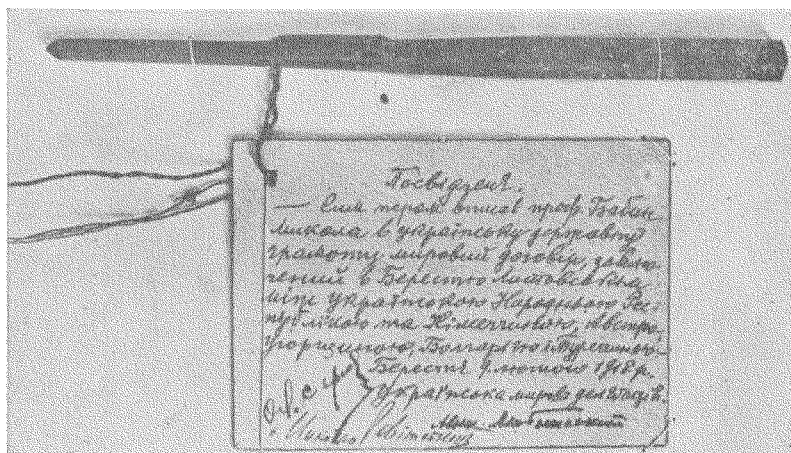
В цілому Києві заряджено також обезброєння, як попередження місцевого большевицького виступу, готованого у підмогу Муравйому і Коцюбинському. Належить підчеркнути, що вже тут виявилась висока цінність нового стрілецького війська. Стрільці робили обшук солідно і коректно, але по дводневій практиці я відмовився від співпраці з Вільними Козаками. Ці Вільні Козаки, (звичайно не всі, були і високо ідейні, однак ті не мали переважаючого впливу), що ми їх тоді бачили, це не знати, що то було: військо ні, міліція теж ні — всуміш старі і молоді, військові і студенти, що не знали, як обходитись з рушницею. Такі були вони і по одягові і по зброї. В службі робили всякі надужиття.

Одначе Січові Стрільці думали вже не так! Вчинки Вільних Козаків їх обурювали і вони доповідали мені про це.

Тоді ми побачили, що в правлячих кругах повна лихорадність, непевність і безпляновість роботи. Відібрану зброю зносили стрільці до комісаріату на плечах, бо не доставлено підвод, зате Вільні Козаки просто розносили її по домах, або по знайомих. Значиться, переливано з пустого в порожне, причому нерви успокоювано горілкою, якої у комісаріаті був значний запас. Тут «подвизався» найбільше бувший пристав, нині помішник комісаря. Коли-ж він став заохочувати до пиття також і «молодцов Галичан», я відмовився від співпраці з таким «блюстителем публичного порядку», докладаючи про це комісареві Нестеренкові, який виказував багато доброї

Українська мiрова делегацiя в Берестю, 9. II. 1917.
В серединi М. Любiнський, на право М. Левiтський i О. Севрюк.

Перо, яким вписано мiровий договiр в Українську Державну Грамоту
дня 9. лютого 1918 р.
з посвiдкою, пiдписаною українськими делегатами О. Севрюком,
М. Любiнським i М. Левiтським.

Берестейський мир.

Голова української делегації М. Любинський відповідає делегатові Троцькому. М. Любинський з папером в руках, на ліво Троцький і ген. Гофман, напроти них за столом болгарський делегат Радославов і австр. гр. Чернін.

Уповноважений II. австр.-угор. армії пор. Бабин з білим прапором та сурмачем на мості в селі Івахові над Серетом переговорює з більшовиками в справі переїзду української мирової делегації на мирові переговори до Берестя.

Ген. Гофман, один з творців Берестейського
мира, пом. в липні 1927 р.

Штаб корпусу київських Січових Стрільців.

Пам'ятник Хмельницького в Києві.

волі, але був безсильний. Вкінці вечером другого дня тієї нашої «операції», комісаріят дістав звідомлення, що місцеві большевики виступили проти Ц. Ради, а якась артилерійська частина на Печерську направила на комісаріят гармати. Цього було досить, щоб настала повна паніка і ростіч Вільних Козаків. Почалась стрілянина по вулицях; свої стріляли по своїх. С. Стрільці не зорієнтовані ще в ситуації, не були спосібні проявити ініціативи, тому одержавши формальний дозвіл від комісаря, відійшли і долучили до свого куріня.

Гірко було ділитись вражіннями з к-том куріня Е. Коновальцем про спостережені мною непорядки. Єдиною розрадою було те, що сотня наша показала вже споєною і відпорною на посторонні впливи. Подібне помічено і у других сотнях куріня, а це очевидно заохочувало нас ще до більш напруженої праці. Дивно, що нашої молоді енергії і завзяття вистарчило на те, щоби тоді, коли кругом люди зневірювались і попадали в апатію, ми навпаки здвоювали свою енергію і поспіх організації, немовби хотіли надолужити те, що другі тратили.

IV.

Систематичні навчання сотні тривали тільки до 28. січня. Тогож дня вечером наказано сотні маршове поготівля. Разом з к-том куріня поїхав я у штаб «Лівобережного Коша» за оперативним наказом. Штаб містився в гостинниці «Ермітаж» при Фундуклеївській улиці. Тут вперше побачив я працю українського штабу і виніс сумне вражіння. Крутилось там багато людей. З Отаманом Коша поводитись штабовці надто фаміліярно. Отамана Коша Петлюру прийняв я зразу як попа. Він був у френчі без відзнак, і я представився тільки сотникові ген. Штабу Удовиченкові. Удовиченко поінформував нас про боеву ситуацію на полтавському фронті, а після цього в отамана Петлюри попросив директив для мене.

Я дістав устний наказ завагонувати сотню на Лукіянівському двірці і чимскорше їхати в розпорядження п-ка Захарчука, начальника бойового відтинка на ст. Яготин.

З виявленої начальником штабу ситуації виходило, що конечний тут як найбільший поспіх. Тому цієї ночі я вже не спав перевірюючи приготування до походу. Курінь залишився в Києві. Тільки 1-ша сотня виступила на Лівобереже. Переді мною стояла співпраця з невідомими людьми, в нових зовсім обставинах, проти нового ворога. Належало заздалегідь все обдумати і приготувитись на всі «революційні можливости.»

Точно в наказаній годині 5.45 1-ша сотня була вже на Лукіянівській стації. Та на велике моє горе — я розумів вагу поспіху і був прямо в роспуці — ешелон, що застав я на стації, не був приготований для нашої сотні, тільки для загону «Чорних Гайдамаків», про котрих ніхто ні слова не загнував мені у штабі. Став я наводити справки. Телефоном

в'язатись з Кошем мені не удалось, післанець висланий з донесенням, не повертав; я переговорив з атаманом »Чорних Гайдамаків«, осаулом Блаватним. У нього завдання оперативне було подібне до могого. Тому впросився я. у його ешелон і після обіду виїхали ми разом на Дарницю.

З »Чорними Гайдамаками« ми відразу заприятимались. Це була дійсно »юнацька школа«. Дисципліна у них була повна. Носили »Чорні Гайдамаки« на ковнірі шинелі чорний трикутник як відзнаку частини, а старшини білі опаски на рукаві. Це було не то, що ми бачили по інших частинах київського гарнізону.

Натомісць дисципліна і постава нашої сотні, що нагадувала регулярне військо, імпонували дуже »юнакам«. Непопулярність »Австрияків« скоро зникла, бо кожний військовий витає радо в біді надійного союзника. А коли Стрільці заспівали українських пісень, то гурти Стрільців і юнаків змішались і наступило відразу обопільне довіря.

Але вже на стації Дарниця ешелон застряг; не було паротягу, бо не було кому подати палива. Начальник стації бігав, кричав, просив, але даремно; а кругом тьма робітників. Аж пізніше зрозумів я, що це був саботаж. Тоді ми ще не визнавались... Вкінці запропонував я осаулові Блаватному, що паливо подадуть стрільці самі. Так і сталося, а під вечір рушили ми на Яготин.

Досвіта ми докотились на ст. Переяславську і найшли штаб на стації. Полк. Захарчук остав всього щось зі 17-тьома козаками і справив нас до полк. Капкана. Про нього чув я ще в полоні, але перед відправкою з Києва у штабі мені нічого про нього не згадували. Наша сотня числила 179 бовевиків. Така чисельна сотня здивувала всіх. Капкан прийняв мене чомусь то не дуже радо, аж осаул Блаватний мусів »рекомендувати« Січовиків. Таке прийняття мене навіть обидило, та скоро я зрозумів, що — не міг Капкан довіряти невідомим йому людям, коли зазнав розчаровання таки від своїх Богданівців.

З підходом нашого ешелону, Капкан рішився ліквідувати большевиків, які були на ст. Кононівка. Тому наказав найзвичайніший »обхват« ст. Кононівки. З авангардом мав я вислати одну чету, а решта сотні мала рушити з головною кільоною ранком. Настрій у всіх, а в мене зокрема був бадьорий. До боїв привик я і був як у себе дома. Це не те, що діло з незрозумілим тоді »саботажом«.

Одначе радість наша тревала коротко. О півночі, Капкан дав сотні наказ негайно відїхати окремим ешелоном через Дарницю на ст. Бобрик, (бахмачський напрям), в розпорядження от. Петлюри*), а що перша чета вже виступила на Ко-

*) Штаб от. Петлюри виїхав на ст. Бобрик і віззав 1-шу сотню С. С-ів до себе.

нонівку, то належало залишити її тут. Отже вже сотню руйновано — декомплетовано, а чета не була спосібна до самостійних ділань. Потішав я себе хіба тим, що співпраця з «Чорними Гайдамаками» не розложить чети так скоро. Та наказ є наказом! Досвіта ешелон відіхав. Повне поготівля, скоростріли виставлені у дверях возів, бо ми хоч і були у своїм запіллю, але серед збільшевичілих частин і населення. Вечером вже осягнув ешелон ст. Бобрик, а разом доставив у штаб Лівоб. Коша одного підричника з Наливайківського полку, розташованого в Броварах, який на ст. Броварі щось маніпулював під нашим ешелонем з ручними гранатами, стрільним порохом і запальним шнурком. Стрільці його приловили й арештували. Мені зізнав він, що дійсно був висланий з полку «взорвать» ешелон.

Я зразу не зрозумів того всього та після зізнань арештованого у штабі «Гайд. Коша» 1-шу сотню післано назад на ст. Броварі з завданням обезброїти Наливайківський полк.

Цікава була ситуація на Лівобережжі: Муравйов і Коцюбинський напірають на бахмачським і полтавським напрямку на Київ, і стоять вже від нього на два переходи. Йому заступив дорогу на Яготині і Бобрику Лівобережний Кіш Гайдамаків під команду Петлюри і готується до контр-атаки. Та київські большевики вирішили, в поміч Муравйову, підняти в столиці виступ проти Ц. Ради. В тій цілі пильнують Наливайківського полку в Броварах, щоби долучився до них і вдарив на зади Гайдамацького Коша, по перше, щоби тим улекшити наступ Муравйова, по друге, щоби забезпечити себе в Києві перед можливою відсічю столиці частинами того Коша.

Наливайківський полк числив 1200—1400 багнетів при двох батеріях небоездатних, як показалось потім, і 75 скорострілах. А обезброїти його мала 1-ша сотня СС. при 140 багнетах, бо одна її чета лишилася в Яготині. От і завдання... До того треба обезброїти не чужий, а свій таки український полк! З такого рода «операціями» я був зовсім незнайомий. Надобавок, цей полк розташований не в казарні, а по квартирах у цілому місточку по 3—5 осіб.. Як їх вибирати?

Я повинен був відмовитися від виконання того завдання, бо це виглядало на авантуру. І колиб не привычка в виконуваних завдань «неможливих до переведення» ще на службі в УСС-ів, яких австрійське командування (політика гр. Ляме-зана) не раз посилало на карколомні підприняття, щоби свідомио їх знищити, то я мусів би зложити відповідальність за виконання. Та стара привычка УСС-івська стала і тут у пригоді. Всеж таки випросив я у штабі бодай 10 душ Червоних Гайдамаків, щоби їх ужити для переговорів, бо ми-ж ярко відбивали нашим галицьким діалектом. О год. 4. рано 1-ша сотня була вже на ст. Броварі. Скоро обезброєно і арештовано стацінну варту Наливайківського полку, яка по-

ставлена була тут, щоби перешкодити вигружатись військовим частинам на «броварській республіці». Після цього рушила сотня на Броварі, але за той час я вже збігав у містечко до команданта полку, щоби з ним обговорити справу. Показалось із того, що к-т. полку Мацюк (член. Ц. Ради), сам був тієї думки, що полк треба обезброїти, бо старшини не можуть йому дати ради, і що полковий мітінг вирішив виступити проти військ Ц. Ради. Цікаво, що старшина полку не повідомила вищого командування про ці події і якби не випадок з отим підривною, полк слідуєного дня був би вже нас мабуть не пустив у Київ.

Після обговореного пляну з к-том полку Мацюком сотня окружила штаб полку і арештувала полкову раду. Скорострілами потайки обсаджено роздоріжжа, що вели на площу збору полку, а тоді наказано полковому сурмачеві затрубіти на збірку. До зібраного полку посипались промови, а коли большевики стали брати верх, виступили дві четі СС-ів, арештували ораторів, витягнули з укриття скоростріли і окруженому полкові наказали здати зброю. Вагалися Наливайківці виконати цей наказ, але команданти чет для постраху дали підготовчі прикази до стрілу і це допомгло. Два куріні, що були на збірці при крісах, зложили зброю, а третій курінь зніс її «добровільно» з хат. Винесено з «цейхгавзу» скоростріли і решту зброї. За годину сотня СС-ів охороняла більш 2.500 крісів, 75 скорострілів, а біля батарей стояла стрілецька сторожа. Для погрузки майна визвано з Дарниці 5 вагонів, а полкова канцелярія видавала спішно демобілізаційні карти обезброєним.

Стрільці хоч і раділи з самого переведення, то гірко відчували цю трагедію народу. Дикі Азіяти з Муравйовим тиснули на Київ, а український полк так гарно вінований доводилося обезброїти. За велика була у них несвідомість. Не дивно, що нас прийняли Наливайківці за Чехословаків. Бо деж-то? В той час, коли «воля» панувала на Україні, являється сотня дисциплінована слухняна, з поняттям порядку, споена одним духом, без жадоби грабунку і насильства! Це не могли бути Українці в поняттю місцевого населення: це мусіли бути тільки — чужинці.

Трапився ще такий випадок в цей день: Коли полк був уже обезброєний, большевицький повстанчий штаб із Слобідки Нікольської телефоном запитував полкову раду, чи полк готовий до виступу проти військ Ц. Ради. Господар полку підп-к. Есаул «докладав» хитро, нібито як член полкової ради, що в полку почалися вагання і треба, щоби чим скорше приїхали представники штабу на мітінг, який якраз відбувався. Захотілося нам піймати штабовців, а що нам було потрібне авто, то підп-к Есаул радив обовязково делегації спішити автом. Удався нам підступ. За пів години вже січова застава заарештувала прибуввших автом «ораторів». Були це два сту-

денти Жиди, один студент кацап і один робітник кацап. З них один Жид пробував утекти, та його наші догнали і живого доставили у наш штаб.

На моє донесення штабові Лів. Коша про виконання наказу, наспів під вечір наказ забрати всю зброю, або знищити її, а зі сотнею рушити негайно в Дарницю, де ждати приїзду Штабу Коша. Зразу думав я, що це помилка, або підступ, тому зажадав до апарату старшину, котрого знав по голосі, щоби впевнитись, чи це не підступ ворога. На жаль наказ був правдивий: Війська Ц. Ради залишили Лівобережжя і спішили на відсіч Києва, де піднялося повстання проти Ц. Ради...

Сумно після північної години залишила сотня Броварі. Часть забраної зброї прийшлося знищити, бо не можна було забрати її зі собою. З нами вийшла з Броварів старшина обеззброєного полку, около 60 душ і кількох козаків, яким зброю залишено. Вони сформували з полкових коний кінний відділ і в Дарниці увійшли в склад кінного дивізіону полк. Капкана.

V.

Дня 2. II. 1918 р. була така ситуація: Київ в руках большевиків, що опанували арсенал і всі передмістя. Центральну Раду боронять тільки 2 сотні СС. курія і кінний відділ Гордієнка під к-дою полк. В. Петрова. Решта гарнізону столиці, коли не з большевиками, то обявила неутральність.

Муравйов здержаний Лівобережним Кошем під проводом С. В. Петлюри, та з огляду на події в Києві, Кіш нищить тільки комунікацію і не залишивши навіть прикриття спішиться на відсіч столиці. Тому, що Муравйов був у віддалі 2—3 дневного переходу, треба було спішитися з ліквідацією місцевого постановя.

На нараді начальників у Дарниці рішено наступати двома кольонами, з метою захопити арсенал, а звідти розвивати дальші операції для очищення Києва. Права кольона під командою Петлюри, через Ник. Слобідку і Миколаївський міст, ліва з осаулом Блаватним через залізничий міст, мають атакувати «обхватом» з півдня арсенал. Наша права кольона в складі: курінь Дорошенківців, к-т Матуляк — курінь Червоних Гайдамаків к-т Волох, — 1 сотня СС-ів, к-т сот. Сушко (177 багнетів, 1-ша чета вже долучила в Дарниці), батарея Гайдамацького Коша, 2 гарм. і 1 автопанцирник; мав ще долучити і кінний відділ Капкана, зложений більшістю зі старшин, з к том Міляшевським, бо Капкан не захотів.

Згідно з відомостями Штабу Коша ворог зі своїми передовими відділами був у лісах, між Дарницею і Слобідкою, та закріпився на Миколаївському мості. З огляду на поспіх, кольона рушила з місця бойовим порядком, готова в кожній хвилі прийняти бій. В передній лінії наступають: праворуч шоси Червоні Гайдамаки, ліворуч Дорошенківський Курінь,

1 сотня СС. як запас; там і батарея та автопанцирник, який на 3-тій верстві нашого руху попсувався і вийшов зі строю. На горбах півтора верстви на полуд. схід. від Ник. Слобідки, кольона попала на передовий ворожий відділ і по короткім бою відкинула його на Слобідку, та продовжувала наступ. Вже в цьому бою введено в бій 1 чету сотні СС., задля невидержки Дорошенківців. Очистивши місцевість від ворога, кольона підходить до моста, який лучить Слобідки, Печерську і Нікольську. Витиснений з Ник. Слобідки, ворог перейшов на західну окраїну С.л. Передмостної, де закріпився. Завданням його було обороняти переправу через міст тому, що Дніпро не замерз і переправа була можлива тільки мостом. Для цього ворог побудував по обох сторонах моста барикади і держав їх під сильним скорострільним вогнем.

Черговим завданням кольони було сфорсувати міст і це наказано Дорошенківцям та Гайдамакам. Ворог боронився дуже вперто, завдяки своєму вигідному положенню, через що наступаючі частини залягли і зачали перестрелку, яка могла спричинити небажаний зтяжний бій. До осягнення остаточної цілі — взяття арсеналу — оставалося форсувати ще властивий міст, а також узгір'я Печерська. Для прискорення руху кольони і своєчасного прибуття на місце спільних ділань з лівою кольоною, сотня СС. будучи в резерві, з власної ініціативи її к-та, переходить в наступ; 4 скоростріли СС-ів завязують двобій з ворожими скорострілами, а сотня використовуючи момент, смілим і рішучим ударом бере міст та приступом вскакує в село. Ворог залишивши біля моста 30 вбитих і ранених, панічно відступає на Київ, або розбігається по Слобідці.

В бою цім захоплено 33 полонених, 8 скоростр. »Максима«, 13 »Люїсів«, 4 гармати і багато гарматного майна. З нашого боку було 4 убитих і 8 ранених СС-ів, а біля 20 убитих і ранених з інших частин. Ці великі відносно втрати, після завзятого бою, мали своїм наслідком повний розгром ворога, що боронив вступу в Київ і не встиг ставити опору ні на головному мості, ні на Печерську. Геройська постава 1-ої сотні СС-ів виріжнюється тим більше, що названі частини — крім сотні СС. — зложені з людей хоробрих, але настроєвих, неспосібних до зтяжного, впертого бою. Присутність значного числа старшин в козацьких рядах, спричинювала вічеве керування, а не командування в бою. В порівнанню до 1 сотні СС., яку в той час вже можна було назвати військовою організацією (її постава в Броварах), останні уявляли зі себе тільки імпровізацію.

Коли частина правої кольони збиралась і упорядковувалась після бою до дальшого руху, долучив до неї відділ кінноти (Міляшевський,) який був задньою охороною в Дарниці.

О год. 17-їй кольона, маючи в авангарді прибувшу кінноту, продовжує рух через міст і підходить по серпентині Нікольська

Слобідка, Московська вулиця, під арсенал з метою добути його ще цього вечора. Для охорони моста і Набережної вулиці залишається 4-та чета 1-ої сотні СС. під проводом поручника Домарадського. Здобута в бою важка батарея обслуговувана Гайдамаками стає на позицію у Печер. Слобідці для обстрілу арсеналу. Кольона очікувала на вихідному бойовому становищі аж десь до півночі, а не навязавши до цього часу звязку з лівою кольоною сама наступу не починала, з огляду на неясність ситуації (брак звязку як з лівою кольоною, так і з центром Києва, нічний наступ на город) та відійшла на спочинок до Слобідки Печер. Охорону моста держали через ніч чета СС-ів і Гайдамаки.

Відпочинок для сподіваних вуличних боїв був дійсно необхідний. Недіспані ночі, безнастанне поготівля під загрозою сподіваного зі всіх сторін ворога, нічний бій чети під Кононівкою, нервова діяльність при обеззброєнню в Броварах і знову нічний перехід на Дарницю, а вкінці добуття моста приступом — виснажили сотню, а головно старшин.

Одначе утомлені були не лиш СС-и, тільки, що другі частини не так переймались подіями; не так грали у них нерви, бо СС-и (тоді виключно уроженці Галичини) надто болуче відчували відповідальність і розуміння своєї служби. Також брак піддержки й розуміння у місцевого населення, яке в той важкий мент було, коли не проти нас, то неутральне, — пригноблювали стрільців. В тому відношенні то і стрільці і старшини думали однаково. Але ради не находили ні одні ні другі.

Слідуючого дня (3. II. с. р.) в 7. год. вранці вся відпочиваюча кольона продовжує своє завдання.

Сотня Січовиків наступає прямо через Печерську Лавру, по осягненню котрої стає в запасі біля казарми. Прочі частини ведуть вуличні бої по Московській вул. та доходять до пам'ятника Іскри і Кочубея, де їх ворог стримує. В поміч їм підходить 1-ша сотня СС. і під вечір куріні гайдамацького лівобережного Коша і СС-и вриваються в арсенал, але з огляду на темноту ночі не витримують нічного рукопашного бою. Через ніч частини Гайдам. Лівобер. Коша держать арсенал в обсаді, а сотні СС-ів наказано стати в резерві у Печерській Лаврі, де умістився також штаб Коша.

В тих уличних боях приймають участь тільки три чети 1-ої сотні, бо четверта чета під проводом Домарадського оставала й на дальше біля Николаївського мосту, для його охорони і забезпечення задів наступаючих на арсенал частин з обох напрямків Набережної вулиці.

Бій за арсенал був незвичайно важкий. Необученість в уличних боях частин, повний брак технічних відділів та взагалі технічних засобів, брак гармати, а вкінці дуже мале число багнетів, спричинювали дуже великі втрати в людях, найбільше у Гайдамаків, завдяки їх мало пляновій, безсистемній та горячковій акції.

В той самий час сотня СС. виконувала своє завдання з меншим успіхом, але зі значно меншими втратами завдяки тому, що к-т сотні держав весь час тільки в своїх одних руках провід, через що не було того хаосу, що в других частинах. Сотня СС. посувалася вперед повільніше, бо треба було витягати з підвалів, знімати з вікон і дахів поветавших робітників, що стріляли по задах наступаючих вперед відділів, але зате вона твердо держала в руках здобуті об'єкти при порівнюючи малих втратах.

Щодо браку матеріяльних засобів, то технічне майно і гармати з набоями, навіть з кіньми, можна було дістати на місці. На жаль не було людей охочих. Для приміру наводжу ось такий епізод:

Близько пам'ятника Іскри і Кочубея стояла боездатна важка батарея, а яких триста кроків від неї велика кількість набоїв і тутже ціла гурма гарматчиків, але на наше горе неутральних. Ніякі погрози, ніякі прохання не могли заставити їх відкрити вогонь на арсенал. Навести гармату ще може найшлисяби «спортовці», але піднести ящики з набоями, всі відмовлялися. Зробити це нашим боевикам було неможливо задля малої кількості багнетів у нашому такому складному завданні. Випадково знайшовся на місці добрий знавець салдатської маси, старий відомий артилерійський генерал Кирей*). Він сам підніс собі ящик амуніції, сам навів гармату і віддав перші стріли. На вид того — товпа неутральних гарматчиків з подвійною енергією береться до обслуги гармат і прямою наводкою обстрілює арсенал, чим рішає дальший бій за арсенал в нашу користь.

4. II. біля 7. год. наказано сотні вийти з Лаври в район «Понтонного Баталіона» для остаточної ліквідації ворога в тому районі тому, що уже були звідомлення про капітуляцію арсеналу нічу з 3 на 4. II.

Приводжу цікавий епізод, що яскраво малює тодішні відносини до ворога. Під касарнею, на вулиці, товпа людей числом коло 500 чол. Салдати, робітники, дівчата, жінки, підручки, видно і Жидів. Вони покалічені ранами і побоями, обдерті і розхрістані, кричать і плачуть. Їх оточили Червоні Гайдамаки під к-ю «батька» Волоха і успокоюють побоями. Волох велить поставити на бульварчику чотири скоростріли, щоби розстріляти цю товпу. Це поконаний ворог скапітульованого арсеналу. Під цей момент надходить 1-ша сотня СС-ів. На те видовище і в старшин і у стрільців помітний рух невдоволення. Командант сотні підходить до Штабу Лівоб. Коша, який тутже на місці (Отаман С. В. Петлюра, Нач. Штабу А. І. Удовиченко зі своїм братом) і заговоривши про «негуманність масового розстрілу безборонних, про Європу ітд.» просить,

*, При відступі з Києва поступив до Штабу Гайдам. Коша, як помічник от. Петлюри, за Гетьманщини виїхав до Денікіна.

щоби не дозволено Волохові розстрілювати без розбору винних і невинних. От. Петлюра вповні погоджується з тим, що не слід допускати масакри, але каже: »Волох не послухає наказу, все одно своє зробить«. Тоді к-т сотні біжить до Волоха і пробує його вговорити. Та Волох своє: »Ну гаразд, зразу розстріляємо, потім розберемо«. Дрібний випадок впевнює к-та сотні, що в товпі є невинні люди, бо він завважує в товпі двоє дівчат, підростків, що рівночасно зі сотнею підійшли під арсенал і серед загальної суматохи нагло опинились між капітульованими.

Жадні переконання не промовляли до от. Волоха, аж грізна постава к-та сотні і підхід якогось нагло появившогося відділу кінноти, перешкодили розстрілові. Полонених відведено на печерську »гавптваху«. Охорону переняли СС-и, але вечером змінив їх якийсь відділ Вільних Козаків, а коли другого дня Гайдамаки опускали ці райони, то арештовані зуміли озброїтися і виступити знову...

VI.

В уличних боях при здобуванні арсеналу сотня СС-ів (три чети) втрат вбитими не мала. Всього чотирох ранених. Завдячити це можна тому, що хоробрість і рішучість, а ще більше інтелігентна підприємчивість, звинність і швидкість рухів малих відділів, які ділати мусять самостійно, тільки у тісній співпраці із сусідами, — це все, а не кількість, має рішачий вплив у вуличних боях. Справний скоростріл у руках певного наводчика і ручна граната кинута у вікно, чи за вугол вулиці, охоронять перед ворожим ручним вогнем і заступлять власну гармату.¹

Біля 2-ої год. тогож дня сотня одержує два накази: а) Штаб Гайдамацького Коша Лівобережної України наказує сотні виступити негайно через Слобідку на Дарницю, де самочинно має організувати оборону проти Муравйова і Коцюбинського, які вже рушили на Київ з Бобрики і Гребінки. б) К-т курія СС-ів наказує негайно долучити до курія на Старокиївський учасок... Такі два протилежні накази вийшли наслідком того, що властивого звязку і орієнтації в ситуації між обома окремо ділаючими групами ще не було, а брак частин спричинював те, що одним частинам приходилося виконувати різні непосильні завдання.

Тому, хоч як недобре було ділити сотню, а довелось зробити все можливе для виконання обох наказів. На Дарницю для організації вислано 4-ту чету сотні, яка до тепер охороняла міст Миколаївський, а решту чет направлено у розпорядження к-та курія СС. для підмоги куріневи, що ще стояв в боях у центрі міста Києва і біля 14 год. вони долучують до курія в Миколаївському Монастирі.

Тут задержимося, та згадаємо про 4-ту чету, яка весь час була окремо від сотні:

Її завданням було охороняти міст, забезпечувати від задів оперуючу групу під арсеналом, та перехоплювати утікачів арсеналівців на випадок його здачі. Перший день боїв під арсеналом пройшов для чети без важніших подій. Другий день т. є. 3. лютого чета забрала біля сотні арсеналівців, які після їх зізнань — з причини сподіваного упадку арсеналу утікали з його, з метою пробратись на Слобідки і звіттам почати акцію на задах наступаючої на арсенал групи, щоби в той спосіб оставшим в арсеналі допомогти й дати спромогу продержатись аж до підходу Мурайова. Крім тих полонених чета задержала ще понад сотню поодиноких групок озброєних людей, які називали себе Українцями, але «неутральними». Полонені склались переважно з Жидів, а «неутральні» з козаків українізованих численних полків київського гарнізону, які в момент виступу місцевих большевиків оголосилися неутральними і бажаючи ухилитись від небезпеки боїв, старалися покинути Київ, аби переждати небезпечну хвилю. Чета цікавилась полоненими і утікачами настільки, що обезброювала їх і випитувала, а опісля перебирав їх відділ кінних Гайдамаків на приказ полк. Капкана чи Міляшевського. (Цей відділ кінноти весь час боїв за арсенал перебував між Слобідками і Києвом з невідомо якими наказами. Перебраних полонених Гайдамаки — частину розстріляли, частину «охрестили» в Дніпрі, а неутральних «шомполами» і нагаями «українізували» та направляли назад у Київ.)

Чета СС-ів (Галичани виключно) придивлялась, дивувалась і училась, яка то жорстока горожанська війна. Без тих випадків булиби стрільці ніколи не повірили, що матроси Муравйового розстрілювали по приході в столицю на вулицях гімзистів «білоручок».

Метою висилки 4-ої чети на Дарницю було поставити там передовий відділ проти наближаючих військ Мурайова, до часу підходу частин Лівобережного Коша і СС-сів, які після ліквідації повстання мали вийти знову на стрічу Муравйова.

Повна ліквідація повстання в столиці передбачалась до вечора дня 4 лютого. Та сталось не так, як гадалось. Большевицьке повстання в Києві здавлено добуттям арсеналу і очищенням столиці, тільки на зверх. Довести ліквідацію до повного кінця, було річю неможливою при такій мінімальній кількості активних українських частин, за такой короткій час і коли вже загрозували полчища Муравйового.

З тих причин частини СС-ів не могли перейти в Дарницю, тому й 4-та чета не могла там довго остати. Із приходом в Дарницю не застала вона там жадних наших відділів, тільки переляканих залізничників. Від них то наслухалась про різні страхиття ворожої навали, між іншим, що вже десь на 8 верстов від Дарниці машерує нібито 3000 шабель кінноти. Звичайно цим переборщеним донесенням к-т чети не дав віри, але вислав дві розвідчі стежі в напрямках на Баришпіль Княжичі, та виста-

вив застави на обох головних напрямках. Начальникові стації доручено приготувати все до швидкої евакуації стації, зокрема відправку ешелонів з важнішим військовим майном.

Приблизно о год. 10.30 одержано звідомлення від стежі, яка вийшла в напрямі на Баришпіль, що вона наткнулась на ворожий кінний відділ около 50 шабел, 10 верст від стації Дарниця. Скоро прийшло донесення від другої стежі, направленої на Княжичі, що там ворога не стрінuto, але є відомости, що в Баришпіль прибули більші ворожі сили. К-т чети приспішує евакуацію, а сам зі своєю горсткою готується зустріти переважаючого ворога і то в нічному бою. Чета не має ні одного скоростріла. Спроби звязатись з Києвом не вдаються, також обіцянні сотні не надходять, але чета відбиває ворожий кінний відділ. До 4-ої год. рано відправлені всі важніші ешелони з військовим майном; більше перевантажений Київ не приймає.

Під безпосередню загрозою окруження чета над раном залишає Дарницю і по залізниці відходить на Київ, де бере під охорону залізничий міст, який остав тепер без охорони.

Досвіта закипіли знову бої в столиці (5. II.). Кругом стрілянина — з рушниць, скорострілів, гармат. Товарна стація попадає в перехресний вогонь наших і ворожих гармат. Повна незорієнтованість. Звязку жадного і навязати його годі. На стації не то війська, але цивільних людей не найдеш. Наказів жадних. К-нт чети рішає пробиватись в город на злуку зі своїми. Знайомий шлях це на арсенал, де надіється найти свої частини, або навязати звязок. Чета прямує забезпеченим маршем. Біля арсеналу страшно побоевище. По вулицях валяються від трьох днів трупи людей і коней, камені розбиті гранатами; ніде цілого вікна, двері і брами порубані, чи просто посічені скорострілами; ні одної цілої деревини. На вулицях ні живої людини. Все завмерло. Комунікація не можлива: вулиці затарасовані розвалинами мурів, поломаною деревиною, а ті перегороди немов спутані півними телеграфічними дротами. Утомлені стрільці не можуть відсвіжитися водою, бо водопровід не працює. Нічого не питати про електричне світло. А пам'ятники культури?! Годі описати боевище цих вуличних боїв. Під самим арсеналом к-нт чети одержує повідомлення від своїх розвідників, що І-ша сотня на Подолі бере участь в боях. Але й без того було вже ясно, що головні бої тепер ідуть на Подолі. Чета направляється тоді на Миколаївський монастир, а відси на »Андріївський спуск« до Духовної Семінарії, де наводить свою сотню, що якраз покінчила очищувати Поділ. Сотня дістала наказ »чимскорше спочати«, бо знову жде робота.

Слідуючий день приніс вияснення загальної обстановки, але не в нашу користь. Вдержати столицю ще було можна, але виступити проти Муравйова, хочби з метою задержати його довший час — не було кому. Вже 6. лютого по обіді

I-шій сотні наказано виступити з Київ на Святошин як авангард курія з завданням очистити цей район від ворожих і неутральних частин. Невтральні в той час були більш небезпечні чим ворог, бо всюди була їх велика кількість, і їхній виступ на задах грозив нам повною ліквідацією.

Сотня виконує своє завдання, а в ночі зосереджується в Святошині цілий курінь С. С., що веде розвідку в напрямі Поста Волинського, щоби нічу з цієї сторони ударити на ст. Київ Товарний, куди по відомостям підійшов уже Муравйов. Мета була часово стримати Муравйова. Своє завдання з обеззброєнням місцевих відділів (авіац. парк) сотня виконала до приходу курія, але справа з автопанцирним дивізіоном Бельгійців, які тут перебували, не була ясна. Вони оголосили «неутралітет», але такий «строгий», що спротивились навіть залишенню в їхньому районі звязкового нашого старшини, котрому очевидно наказано пильнувати «неутральних». Не знали ми чия вина в тому, що така в той час значна бойова одиниця не була використана нами в вуличних боях. Остаточно Бельгійці заявили к-тові сотні повні симпатії, але орієнтувались на поступовання Чехословацьких Легіонів.

Тоїж ночі переїздить до Святошина частина членів Центральної Ради, бо вирішено залишити Київ і перейти до Житомира. Правительство з Грушевським на чолі, під охороною скорострільної сотні і роя студентів нашої I-шої сотні, т. зв. «залізної бригади», подалось другого дня на село Юрово, що на шляху Київ-Житомир.

VII.

I-ша сотня о I-шій год. ночі дня 7. II. вирушила в напрямі на Житомир по житомирській шосі і пізнім вечером 8. II. досягнула без перешкод, але при надзвичайному напруженні Юрово. Надзвичайний характер горожанської війни у незнаних суспільних відносинах (сотня виключно Галичани) виснажили її фізично, а залишення Київ і рух в напрямі збільшевиченого фронту не міг бадьорити стрільців. При тім форсований перехід з огляду на завдання положе на курінь С. С., після якого той курінь був одиноким і безпосередним прикриттям правительства, яке на автах і звичайних возах спішило в Житомир, пригнав сотню у с. Юрово майже нездідною до дальшого руху. Вправді як старшини так і стрільці були свідомі вимог, які ставила до них хвиля, алеж нелегко проявити активність мимо повної саможертви, коли безсонниця валить з ніг, а ноги покровавлені від безнастанних маршів.

В с. Юрово сотня стає на нічліг. Одна виспана ніч додає їй сили і гарту. Рівночасно радісна телеграма про підписання Берестейського Мира, а ще більше привіт по прямому проводі Львів-Київ, підписаний добре відомим і улюбленим У. С. С-ми сотником Дмитром Вітовським (пізнійший державний секретар військових справ) з нагоди підписання цього договору,

підносить настрої стрільців до тої степені, що стрільці знову нічним маршем з 8-9. II, осягають Житомир, очікувані нетерпеливо правительством.

Та не довелось спочати на »гарнізонній« службі в м. Житоїрі. »Цент. Рада« мусіла залишити Житоїр на жадану — мійської ради (*sic!*). Вже дня 16. II. сотні наказано погрузитись в ешелон і вирушити авангардом куріня С. Сів для очищення і забезпечення шляху Житоїр-Коростень-Сарни. Сюди мало приїхати правительство, сюди мали приїхати перші німецькі війська, звідси мали знову початись нові операції з Німцями — для очищення України. В хвилі одержання наказу про похід на Коростень сотня числила 180 багнетів при трох скорострілах під командою сот. Р. Сушка. Четами командували пор. А. Домарадський, Черниш, Вудкевич і Олійник. Завдання сотні було настільки широке, що повний успіх важко було передбачити. Загальна ситуація точно невідома. Частина, які були в Житоїрі, не мали до себе довіря. Тут сотня стрінулась з отаманією, гіршою Волохівської. Сотня в назначену наказом годину явилась для погрузки, але ешелон був поданий тільки на протязі цілої ночі, аж за особистою інтервенцією військового міністра Жуковського, хоч грузився там відділ Біденка, який мав мабуть дуже секретне завдання, бо ніяк не хотів к-ттови сотні навіть приблизно, »зрадити« свого напрямку відїзду, не кажучи про можливе співділання.

Не вірила одна частина другій.

Найблищим завданням сотні було опанувати власними силами Коростенський вузол й забезпечити його для підїзду дальших військових ешелонів разом з правительством. Коростень був виставлений на велику небезпеку; переходив раз у раз то в руки ворога, то в наші. »Наші« це були залізнодорожний комісар Ц. Ради і повітовий командант, оба без реальної сили. Збольшевичені фронтові російські частини цілою навалою сунули ешелонами в напрямі Шепетівка-Звягель, та зі Сарн через Коростень: одні на Овруч, другі на Київ. Найбільшу погрозу уявляв собою відкритий шлях на Коростень із Київа, де сидів Муравйов. Найповажнійшої і фактичної небезпеки, — місцевого повстання залізничників (коростенське депо) тоді не передбачалось.

З прибуттям на Коростень, з огляду на те, що сподіваний з усіх сторін (крім Житомирського напрямку) ворог став насувати від Звягля, і готовився рушити також із Київа, рішено вислати два відділи для знищення залізничного шляху і для застав на обох тих напрямках. В напрямі Сарн вислано стежу. Дня 18. II. прибула сотня в Коростень коло полудня. Станція була вільна. Стояв там ешелон якоїсь озброєної фронтової частини. Залізничний комісар перестерігав перед револютою залізничних робітників, що по наказу з Київа готовились опанувати станцію.

К-т сотні наказує: 4-й четі з скорострілом виїхати в напрямі Київа і на 20-ій верстві знищити шлях. До вечора по-

кінчити працю і вертати. 1-й і 2-й чети дано таке саме завдання на Звягельському напрямку. Вечером очікуваний був сліду-ючий ешелон СС-ів на Коростень, а сотня 1-а мала рушити на Сарни.

4-а чета сідає на летучку (паротяг і один вагон і дві площадки) забравши потрібне знаряддя для нищення залізничного шляху та на протязі 4 $\frac{1}{2}$ годин зриває біля 2 верств шин, забираючи їх на площадки. Працю проводили 3 рої, а один зі скорострілом творив заставу. Коло години 5-ої працю за-становлено, завдання виконано, чета мала вертати на Коростень. В той якраз момент зауважено ешелон, що повною парою йшов із Коростеня. Вгадати хто не легко! Можливости ріжні: міг бути ешелон фронтової частини, що наскочила на оставшу в Коростені чету, ліквідувала її і з невідомо яким наміром направлялася до 4-ої чети, — могли бути і свої, якась допомога для основного нищення шляху. Міг ще бути якийсь »нейтральний« ешелон, задержаний на Коростені, що само-чинно, використавши якесь хвилеве замішання »утікав« перед небезпекою, поставивши на паротяг свого машиніста, по власній »путевій«, не думаючи про очевидну небезпеку зуда-рення поїздів. Та міг бути також і »порожняк« пущений з роз-мислом, аби знищити нашу летучку. А пустити такого несподі-ваного гостя було кому тоді! Такі випадки вже в той (і пізніші часи) случались часто, бо головні боеві сутички відбувались на залізницях. Це пускання паротягів практику-валось головню там де треба було пригвоздити ворожі еше-лони і катастрофою улекшити собі без втрат завдання. З огляду на те чета робить засідку. З наближенням ешелона стало ясным, що їдуть не свої, а ворог і то значно перева-жаючої кількості. Про явний опір не могло бути і думки, вже хоч би тому, що затягнений нічний бій унеможливив би чети її безпосередне завдання.

На щастя виявилось становище: це ешелон обезброєних фронтовиків скористав з замішання, що повстало в Коростені через виступ робітників залізнодорожного депо проти 1-ої сотні, рушив самовільно на Київ і тут натрафив на летучку. Хмара »товаришів« (так тоді називано розбольшевичених салдатів) вискочила з ешелону і подалась в напрямі летучки, але тільки з кулаками. Рушниць мало. Тоді к-т чети з одним роєм вийшов напроти товпи, держучи на по-зиції решту чети і скорострілів. Стріча к-та з товпою була досить ризикозна. Юрба з лайкою і проклонами домагалася справлення розібраного шляху і пропущення на Київ. Прий-шло скорострілом »заганяти« їх назад до вагонів і силою завертати назад до Коростеня, аби не справили шляху і тим самим не відкрили знову Коростеня від сторони Києва.

Цей випадок при певній нерішучості к-та чети задер-жав чету з поворотом на Коростень на дві години, а ще де-яке опізнення булоби мало катастрофальні наслідки, бо пов-

ставші робітники могли захватити правительство, яке під цю пору приїздило на Коростень.

Тут тимчасом склалося таке: з виїздом 4-ої чети вирушила також 1-ша і 3-тя чета під командою хорунж. Вудкевича в напрямі на Звягель. Їм треба було проїхати ст. Коростень Подільський, де також мусіли заpastись потрібним знаряддям для розбивання шин. Однак цей відділ стрінувся з опором робітників. Завдяки нерішучості к-та чети, який замість ужити сили, пішов у переговори з робітниками із депо, ввів одну чету в депо, чим дався оточити робітникам, що на його очах розбирали зброю, заговорюючи тимчасом стрільців. Робітники напали на чету, двох стрільців вбито, чотирох ранено, а решта попала в полон крім кількох, які встигли вирватись. Далі робітники вдарили на другу чету, що задержалась перед депо і чета змушена була відступити під огнем скорострільів, які робітники устали на тендері паровоза (рід імпровізованого панцирника). Таким чином виправа цієї півсотні скінчилась повною невдачею; шлях звягельський був відкритий, станція Коростень-Подільський в руках робітників, а на ст. Коростень-Правобережний була тільки одна чета, бо відступаюча чета чет. Олійника відійшла в безпорядку, розбита імпровізованим панцирником.

Становище тоді на Коростені-Правобережній було дуже скрутне. Відомостей про очікуваний боєвий ешелон не було; стягнути 4-ту чету було неможливо, а переривати начате виконання наказу являлось недоцільним. Тимчасом чет. Олійник, що остав зі своїми розбитками проти депо, докладає, що робітники готовляться до наступу на ст. Правобережну. Не оставало нічого, як увести в бій весь «резерв». Запасна чета скріплює тоді, чету Олійника і здержує наступ робітників, в той час надходить вже і 4-та чета, що завернула ешелон утікаючих нейтральних. Робітники приймають їх за значну нашу поміч. До того ще надходить з Житомира ешелон з евакуованим артилерійським майном і це також допомогло нам, бо робітники прийняли його за нову гарматну частину. Рівночасно зголошено підхід ешелона з членами правительства.

Щоби спасати положення сотник пробує хитрощів. Викликає до телефону представника виконавчого комітету з депо і диктує «ультімат». «...Негайно стягнути з позиції повставших в депо, щоби опинити проливу крові, зложити всю зброю і одним вагоном привести на ст. Правобережну на протязі $\frac{1}{2}$ години. Негайно видати полонених, вбитих і ранених. Арештувати і видати ініціаторів повстання. Невиконання цього «ультіматума» потягне за собою безпощадне знищення ст. Подільської гарматним вогнем, та вирізання Гайдамаками всіх робітників без різниці чи винен чи не винен. До 15 хвилин Штаб Коша (ультімат ставить нібито отоман Коша) чекає в означеній місці заложників щодо повного виконання наказу»...

Тим поставлено послідну ставку. »Ультіма́т« був просто хитрістю, та підперти його погрози абсолютно не було чим. Сотня після невдачі стала горсткою перестрашених незвичайними обставинами людей, не було ні одної боездатної гармати, не то щоб можна було здемолювати депо. Тільки для замаскування нашої сили вислано два задержані на стації вози з кіньми, які їздили з гуком по полі біля розстрільної і тим маркували нібито уставлювання гармат. Та рішив нашу виграну мабуть ешелон з членами Центральної Ради, під прикриттям »Залізничного Куріня«. Збунтовані прийняли його очевидно за нову »силу«, що йшла нам на поміч, ультіма́т ще раз був повторений вже не знаю якимсь комісарем нашим, потім пішли інші торги. але наслідок був той, що робітники здали зброю і вернули полонених. Команду над Коростенем переняли підїзжаючі частини, а І-ша сотня коло півночі без хвилики спочинку, здекомплетована рушила вже далі по шляху на Сарни продовжувати виконування свого наказу. Тут долучив до нас відділ »партизанів« залізничників і поштовців, коло 18 чоловік, що під Сарнами нам багато помогли знання місцевих відносин та особистими зв'язками з залізничниками і поштовцями сарненського вузла.

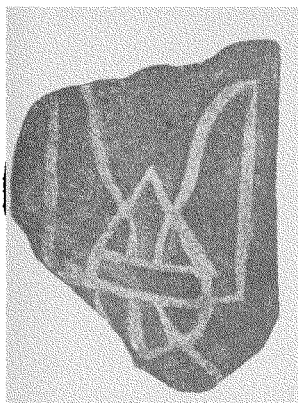
Завдання сотні після забезпечення Коростеня було іти авангардом в напрямі ст. Сарни, забезпечити рух дальших ешелонів, і досягнути Сарни, а головнo опанувати міст на р. Случі і не допустити до його знищення, бо це головний шлях, куди повинні були прийти Німці. Сотня при можливій осторожності з найбільшим поспіхом їхала туди.

VIII.

Досвіта 19.II. сотня досягнула ст. Охотниково, залишила сторожу коло кольосальних військових складів, які розтягались населенням безсумлінно, а в полудне досягнула без перешкод ст. Клясово. Тут була вістка, що стація і місто Сарни заняті фронтовими большевицькими частинами, в тім числі нібито і Кексгольмським (?) полком — словом, ворога на Сарнах обчислювано на тисячі. В виду великої скупченности ворога, зростаючого весь час підходячими з фронту новими відділами, к-т сотні звідомляючи про ситуацію жадає підтягнення резерв та гармат, без яких прийняти бій неможливо. За той час сотня просувається на перестанок Страшево і захвачує міст на р. Случі. Пішла лихорадочна праця над укріпленням мостового причілка, при чому належало в ніякім разі не зрадити ворогові нашої присутности під самими Сарнами, щоби не спровокувати нерівного бою, до підходу дальших частин.

Напруження у стрільців було значне. Вечером залишено на мості півсотні зі скорострілами, решта відпочивала. На телеграфічних апаратах сиділи поштовці-партизани, що услівною мовою весь час порозумівалися зі своїми знакомими залізничниками в Сарнах. Ми мали тому безпосередні і вірні

Гербовий знак України

Цеглинка з руїн Десятинної церкви, з гербовим знаком, як на монетах Володимира.

Срібні монети Володимира з гербовим знаком і написом: «Володимир на столі а се его серебро».

Малий герб Української Народньої Республіки, прийнятий Центральною Радою, ухвалою 22/ІІІ. 1918 р.

Українські гроші.

(Рисунки Г. Нарбута.)

Перші українські гроші, 100 карбованців, пущених в обіг за Центральної Ради в 1917 р.

100 гривень, пущених в обіг 1918 р.

500 гривень, пущених в біг 1918 р.

1.000 гривень, пущених в обіг 1918 р.

2 гривні

10 гривень.

1 000 корбованців, пущених в обіг за Гетьманщини 1918 р.

100 карбованців, пущених в обіг за Гетьманщини 1918 р.

інформації про ворога і своєчасно повідомляли штаб на Коростені. Коростень заповів нам висилку бронепоезду з гарматами і одної батареї, значиться, виграти на часі до їх прибуття треба було за всяку ціну. Наше напруження дійшло до найвищої точки, коли зі Сарн повідомлено, що лаштується відділ для відправки на міст з метою зірвати його. До пізної ночі ворог не відкрив ще нашої присутности, але тепер було неминучим, що тайна відкриється... І тут виручає нас щасливий випадок. Командант півсотні пор. Домарадський, що стояв на мості, вислав коло півночі в напрямі Сарн стежу, з наказом пройти як можна ближче під Сарни і стежити за ворогом, але скрито, щоб не зрадити своєї присутности. Стежа в силі 3-ох стрільців під проводом ройового Андрія Дупака, старого підстаршини У.С.С., з «хлопським розумом» і стрільців Сютрика та Крета, підійшла непомітно аж під семафор. Тут напроти виїхав ешелон у напрямі моста. Стежа памятаючи наказ залягла в рові, щоб не зрадитись; інакше скритись вже було пізно. Нещастя хоче, що ешелон задержується якраз в тім самім місци, де лежить стежа. Це цілий технічний поїзд з двома паровозами, що задержувався для якихсь маніпуляцій при зворотницях (стрілках) і семафорі. Крізь відкриті двері паде смуга світла на стежу: Ворог відкрив їх!.. Тікати, ніколи! Шож робить вістун Дупак?

Треба подивляти неправдоподібну підприємчивість, відвагу і рішучість того чоловіка. Замість відповідати ворогові на його запити він — зі стрільцями одним скоком, під стрілами ворога вскакує на паротяг, що в хвості поїзду і заставляє машиніста повною парою рушити в сторону моста, а обом стрільцям наказує скорим огнем стріляти з дверей паротяга вздовж ешелона по обох його сторонах. Сміливий плян і виконання його скоре. Машиніст згаданого паровоза-товкача пхає поїзд в напрямі моста, незорієнтована команда і передній паровіз дають трівожні сигнали, але здержати поїзду не можуть. До того весь час коло кожного вагона і то по обох сторонах свистять кулі: виходить, що ешелон попав несподівано у ворожу засідку!.. Отже в поїзді паніка!.. Салдати на бігу вискакують у розпуці з возів, бо це безлечнійше, чим бути розірваним з цілим поїздом вибуховим матеріалом, який заготовлено на зрив моста на Случі.

Вістун Дупак «здобув» тим Сарни. На міст докотив він в порядку ремонтний поїзд, повний оборудовання, який дійсно виправлений був зі завданням знищити міст. В поїзді лишилися полонені, що не встигли вискочити на ходу, коло 30 душ з командантом, які дають точні відомости про ворога.

Раділи та дивувались Стрільці вчинкові вістуну Дупака і обох його товаришів. І це признання товариства було всім трьом єдиною нагородою, бо молода ще Республіка не знала, як нагороджувати своїх дійсних героїв. Дупак дістав «на па-

піроси» 200 карб. від к-ра сотні, а його товариші по 100 карб. Тільки й всього! Натомісьць тойже вістун Дупак в боях під Бердичевом 1919 року, як командант чети 1 п. п. С. С., доказував чудес хоробрости, аж поки смертельно поранений не опустив кріса і славного товариства.

Подія з захопленням технічного поїзду найшла відзвиз так, у Сарнах як і в нас, на перестанку Страшево. Тим була викрита наша присутність під Сарнами і на мості. Очевидно в Сарнах ніхто не сподівався, що захвачення поїзду dokonало всего трьох стрільців. Як нам передавали телеграфісти, ворог в Сарнах вдарив на тривогу. З ремонтного поїзду виріс зі страху бронепоїзд. Погашено світла на станції. Настала паніка...

Натомість в нас певности прибуває. З найближчої станції заповідають приїзд нашого панцирника «батерія». К-т сотні захочений успіхом «ультіматума» на Коростені, повторює ту саму історію. Визиває до апарату большевицького комісара зі Сарн, а як той не являється, передає наказ начальникові станції для передачі йому: «Негайно освітити станцію і місто Сарни. Висадити частини ешелонів, зложити зброю і чекати дальших розпоряджень. Очистити головні тори, а порожняки-ешелони витягнути на лінію Сарни-Лунінець і Сарни-Рівне, для погрузки наших частин, що з заняттям Сарн направляються туди». Наказ «підписаний» отаманом «Слобідського Січового Коша»; невиконання наказу буде мати такі наслідки, що Кіш, який окружає Сарни, відкриє вогонь з важких гармат.

В цей момент підходить наш бронепоїзд. Ще одна полева гармата на відкритій площадці, при двох скорострілах під к-дою старшини-артилериста гайдамацького Коша сотника Осипенка, людини очайдушної. Цей не вичікує кінця переговорів, а їде на міст і не чекаючи наказу, проти волі к-та півсотні, що стояла на мості, виїздить під Сарни і нічу відкриває вогонь по станції. Ультімат-наказ і гарматні стріли викликали повну паніку на ст. Сарни. Ешелони один за другим утікають на Лунінець, а щоби стримати наш грізний «бронепоїзд», комісар наказує пустити проти нього паровіз, щоби ним його розбити. Та завдяки знайомим нашим телеграфістам і про цей намір ми дізнались своєчасно і вжили заходів охорони. Натомість залізничники сарненські подбали тут про те, що паротяг виїхав, що правда, під примусом, але «не доїхав» до нас. Надійшов новий наш ешелон — «батерія», як було сповіщено, але тільки самі заладовані гармати без обслуги. Добра була би це нам поміч в разі потреби! А в слід за ними ешелон з двома сотнями С. С-ів, а з ними дід Грушевський і прем'єр Голубович. Цей ешелон, як свіжий і відпочивший, направлено негайно на Сарни і по короткім бою без утрат досвіта захвачено Сарни, бо сотн. Осипенко стріляючи по ночі навмання, хоч нищив сам собі тор нагнав страху Жексгольмцям (?) не менш як «ультімат». Тоді 2 сотня С. С.

(Чмола) і скорострільна сотня (Черник) продовжували переслідувати ворога, а Сарни остали під охороною 1-ої сотні, якій належався вже день спочинку.

IX.

Грушевський з членами правительства прибули в Сарни з 1-им ешеленом. Не дивниця, що обстановка з моменту залишення Києва не дозволяла нікому звертати увагу на зверхній свій вигляд. Противно, на осіб, що стояли на чолі, чигала небезпека на кождім кроці. Тому де-хто, не то з браку можливости заховати приличний вигляд, а таки нарочно «маскувався» — щоби не бути пізнаними з першого погляду.

Згадаємо тільки двох: «Дід» Грушевський в довжезній кавалерійського зразку салдатській шинелі, з піднятим ковніром, в якому зникла його поважна борода, — з під шинелі стидливо вилазили «казьонні» величезні черевики, непаристі і здається не одної краски, на голові спортова, зимова вовняна шапка підвязана під бородою. В цілости уявляв зі себе фігуру покриту шинелею, на котру наложено окуляри. Правдоподібно «дід» був переконаний, що ніхто його не пізнає і безперечно здивувався, коли виліз з вагона на перон, а С. С-и 1-ої сотні, які його знали з лиця і боготворили першого президента республіки, з найбільшим задоволенням віддавали йому військову почесність.

Другий «замаскований», це військовий міністр Жуковський. Чорний, скіряний, замазаний кашкет ніби в машиніста, брудна зелена куртка, заболочені штани «на випуск» та «казьонні» черевики. Лице неголине близько 2 неділі і не відомо, коли мите — виглядав дійсно в кращому випадкові на машиніста.

Вечером прийшов із Ковля 1-ий ешелон Німців. Чиж можна дивуватись що Німці бачучи як С. С-и «тягнуться» з належною військовому міністрові пошаною, не повірили, що військовий міністр може бути в такому вигляді? Они — Німці — що не бачили ще горожанської війни!! Не дивниця, що коли вийшов який спір між ними і залізничниками а Жуковський старався інтервенювати на місци, то не помогло його авторитетне слово, бо Німець казав прямо якимсь діалектом: «Nee, du bischt kaan Kriegschminischer». Прибувші Німці (один курінь як авангард) зробили надзвичайно приємне вражіння на нас. І вони зустрівшись з С. С-ами не виходили з подиву, що українське військо (С. С-и в той час виключно Галичани) «навіть» по німецьки говорять. Але вже того вечора добрий обсерватор міг замітити, що на революційній Україні і Німцям не здобувати.

Біля стації були величезні військові харчові магазини. Хоч Німцям ніхто не боронив консерв — їх ще трактовано як гостей — вони вечером «тягли» зі складу пачку за пачкою з консервами. Ніхто їм не жалував того, хіба жартом котрий Стрілець полохав Німця. Та це не довго тривало, що

Німці рахували українські склади за чужі, а те все і викопало їм яму.

В міру того, як прибували Німці, С. С-и могли спочити. Перші дні постою в Сарнах використано на реорганізацію куріня.

Загально під кінець постою в Сарнах 1-а сотня перейшла стадію з імпровізованого військового відділу і стала дійсною військовою частиною. Моральна її сила була дуже висока. Стрільці зрозуміли, яку важну роль відіграли вони за останній місяць у визвольній боротьбі. Вони винесли на своїх плечах головний тягар удару являючися в найкритичніший час носіями й представниками української державної думки. І це почуття було для них імпульсом до дальшої інтенсивної праці.

З вирішенням загально-політичної ситуації правительством Ц. Ради підприєммає наступ на Київ спільно з Німцями.

По шляху Сарни-Коростень-Київ направляють курінь С. С-ів, який на Коростені лучиться зі Слобідським Гайдамацьким Кошем. 1-а сотня знову іде авангардом куріня в безпосередній співпраці з Гайдамаками. Треба сказати, що війна йшла тут по залізниці. Штаб Слоб. Гайд. Коша дуже спішився, щоби першим підійти під Київ. Тяжких боїв не було. Наші операції обмежувалися головним чином до того, щоби з наскоку захвачувати поодинокі стації, не дозволяючи ворогові нищити комунікації. Ворог знаючи про те, що за нами йдуть Німці, не думав про поважний опір, але обмежувався до нищення шляху. Ми захвачували значну кількість полонених і рвались вперед, на переміну 1-а сотня С. С-ів з курінем Червоних Гайдамаків (к-т Волох), як старі знакомі з Лівобережжя і київських боїв. Більший опір поставив нам ворог на Ірпені Дня 2.III. Гайдамаки форсують перехід через ріку. 1-а сотня С. С-ів і тут рішила побіду. Ворог повів контрнаступ на Гайдамаків і випер їх назад за ріку. С. С-и, що були в запасі, рукопашним боем вдарили на ворога і сфорсували перехід. Це був останній бій сотні в цьому періоді. Він виказав повну боездатність сотні, яка не тільки видержує, сильний обстріл важких і далекострільних гармат, але і рукопашний бій. Генерал Кірей (помічник — отамана Гайд. Коша) став з того часу великим приятелем С. С-ів, бо «вони зуміли в той час зорганізувати майже регулярну військову частину».

З одержанням відомостей, що група ген. Присовського і Натієва підходить під Київ з Бердичівського напрямку по Житомирському шоссе, Штаб Гайд. Коша рішає захопити Київ з боку передмістя Куренівки. В авангарді і тут 1-а сотня. Коло 4-ої години 3 березня входить вона в Київ.

Ранком 4.III. на Софійській площі робив отаман Гайдамацького Коша, Петлюра, перегляд вступивших у Київ українських частин. Хвиля була незвичайно радісна. Вільний Київ витав визволителів цвітами. Курінь С. Стрільців був у першій хвилі прийнятий за Німців. Бо вони мали скромний одностайний

одяг, вишколення не російське, а У. С. С-ське (австрійське), на привіт і похвалу отамана Коша не відповідали, а мовчки проходили грізним муром. Та оце непорозуміння скоро виясниться і Стрільців закидали цвітами.

Тут закінчується перший період 1-ої сотні. Січові Стрільці остають в Києві як гарнізон. З куріня формується полк, а 1-а сотня переходить в гімназію на Терещенківську вул. і стає завязком 1-го куріня 1-го п. п. С. С-ів*).

Д. ДОНЦОВ

Мазепинський мир.

(1918-1928)

В 1928 році минає десять літ від підписання Берестейського мира між Україною з одної сторони, Німеччиною, Австро-Угорщиною, Туреччиною і Болгарією — з другої.

На перший погляд тяжко відрізнити цей мир від інших, що закінчили світову війну: від Версальського, Сен Жерменського, Севрського чи Тріанонського. Мир як мир, тільки що «без анексії та контрбучії», але й такі мирові договори знає вже історія...

Та хто захоче зазирнути глибше в цю подію, той побачить, що вона була симптомом далекосяглої зміни в уложенні політичних сил Середньої та Східної Європи; що значіння цієї події, хоч і як важне для самої України, виходить далеко поза її межі, та що вагу Берестейського мира відчувати ме ціле ХХ. століття на землях, де тепер панують Москва, Польща, Чехія та Румунія.

Два моменти в Берестейському договорі треба розрізнити, з яких кождий має свій глибокий, укритий зміст: по перше самих контрагентів, по друге — зміст договору.

Обставина, яка надає особливої ваги мирному трактатові, є та, що одним з його контрагентів була держава, яка в новітніх часах не з'являлася самостійною на міжнародній арені. Вперше по Мазепі і Орлику вступила туг Україна на арену міждержавних зносин як рівноядна і рівноправна сила, з якою договорювалися інші про її ролі й становище серед сусідів. Коли про подібні річі договорювалася, скажім, Франція з Німеччиною, коли диктувала їй волю переможця, то, яка-б тяжка ця воля й не була, Версальський мир лишався епізодом у віковичній боротьбі двох противників, в якій що-кілька-десять літ спускалися політичні терези то одного, то другого вділ. Але трактат, який заключили центральні держави

*) По розв'язанню Центральної Ради розв'язано і С. С-ів. За гетьмана сформовано курінь С С-і у Білій Церкві, який опісля за Директорії стає завязком Корпусу С. С-ів.

з Україною, змушуючи рівночасно Росію помиритися зі своїм південним сусідом, визнаючи його рівнорядною державою, мав інше значіння: Берестейський мир був миром з вчорашнім мерцем, з народом, в якого тіло вбивали свої граничні стовпи дві сусідні імперії, вбивали, здавалось, на завше, — щоби в 1918 році засісти з представниками цього народу при однім столі «як рівний з рівним, як вільний з вільним»!... Навіть Рижський мир Росії з Польщею не мав того значіння, що Берестейський, бо реститував, порівнюючи, недавнє минуле, тоді як український мир створив «повит» в Східній Європі, якого й вороги не сміли припускати, ні приятелі так скоро сподіватися.

Тим «повит» було воскресення Тризуба, воскресення держави Володимира, хоч і без її сили, але з її аспіраціями: на Чорне море, на незалежність від півночі, на «червленські городи»... Ми обходимо 22. січня роковини IV універсалу Центральної Ради, як свято української державности, і маємо повну рацію робити це; але не треба забувати, що IV універсал був в сути річі лише деклярацією нашої незалежноти, та що аж Берестейський мир надав тому декляративному актові — санкцію доконаного факту. В Берестю Україну, як окрему державу, признали фактично, як таку, центральні держави і Росія. Щой-но в цім невеличкім поліськім містечку, став універсал ребелянтів(бунтівників) — маніфестом вільної нації, що звістувала своє народження, і що змусила і інших з тим фактом числитися...

Коли ми так дивитимемось на мир в Берестю, як на фактичне осягнення суверенности, то цей факт набере тим більшого значіння через те, що серед окраїн бувшої Росії Україна перша вступила на цей шлях, на шлях не тільки декляративного, але й фактичного виділення в самостійний державний організм. Її першу як державу признали інші — бо створену центральними державами Конгресівку й самі Поляки не уважали за суверенну, — і цей факт показує, що не в хвості якогось загального руху плелася Україна, лише проломлювала нові стежки, вказуючи дорогу іншим, зачинаючи нову гру в політичній еволюції Східної Європи.

Вступаючи на шлях фактичної незалежности, Україна пішла ним так, як того вимагали конкретні обставини: разом з арміями центральних держав українська армія зачала фактичну війну з російськими військовими силами на Україні. Що українських військ було не багато, що з головною роботою при очищенню України від Росіян упоралися союзники — це мало мілітарне значіння, але ні трішечки не ослаблювало політичної ваги самого факту. В 1855 р., підчас війни Англії, Франції й Туреччини з Росією, Сардинія (Кавур) заключила трактат з союзниками, посилаючи на поміч їм експедиційний корпус на Крим. Поміч була невеличка під оглядом військовим (15.000), але в політичнім відношенню поставила вона Сардинію на рівнорядну стопу з великими державами,

даючи їй обік них місце на Парижським конгресі... Подібнеж політичне значіння, як чинний виступ Сардинії по стороні західних держав, як чинний виступ польських і чеських легіонів по стороні Австрії, чи там Антанти, мав і виступ української армії в 1918 році на спілку з новими союзниками. І це було логічним наслідком Берестейського мира... Одним замахом перекреслив цей мир нововитворену в нас традицію політичної спільности з метрополією, перекреслив ідею Кирило-Методіївців, а з »мазепинства«, страшного і проскрібованого, зробив реальну програму дня!

Коли сам факт заключення мира Україною свідчив про народження нового політичного повноправного осередку в Києві, то зміст того мирного договору показує нам, якою силою могла би бути на європейським сході дійсно суверенна, скріплена в середині Україна.

Всі мемуаристи цих часів однозгідно стверджують, як дуже залежало центральним державам на цім мирі. На коронній раді у Відні, де гр. Чернін здавав звіт з Берестейських переговорів (оповідає в споминах ген. Арц), австрійський прем'єр др. Зайдлер домагався негайного замирення з Україною, бо становище людности монархії було катастрофальне, бо Vrotrfrieden був невідкличкою кінечністю. У великій потребі Австрія згодилася навіть на такі точки договору, які нарушували суверенність тисячлітньої імперії над її землями (обіцянка автономії Галичини) і перекреслювали довголітню лінію її польської політики, в якій особисто була заінтересована династія (уступлення Україні Холмщини), — так був їй потрібний мир з Україною! Для цього мира поробила вона уступки, яких не добилася б від неї й Росія, колиб зважилася на сепаратний мир в 1917 році... І ці уступки вирвала від наддунайської монархії Україна, ще не сконсолідована, щойно повсталася, що змушена була на другий день від тої самої Австрії просити допомоги...

Ці міркування можуть дати поняття про значіння й міжнародну силу України, яку завдяки своїм богатствам і числові своєї людности, могла б досягнути дійсно сконсолідована в міцний державний організм Україна; про значіння дійсно суверенної й міжнародньо сильної України для здійснення соборницької програми, для долі наших окр...н...

Деякі генії політичні, що передбачують всі події... *post factum*, нарікають на »берестейську« орієнтацію нашої політики, бо мовляв, на манівці вона нас завела, реального нічого не дала... Смішні твердження! Не політика незалежности звела нас на манівці, а невміння вести її консеквентно, нездібність наша втримати в руках раз здобуте. Бо, повторяю, коли ледви народжена, в пелюшках ще, українська держава могла так заважити на політичних терезах Східної Європи і так розв'язати справу своїх західних »кресів«, яку в лютім 1918, то чогож можна було сподіватися з моментом її державно-політичної повнолітности!

Можуть сказати, що берестейське урегулювання справи наших західних земель лежало, так чи не так, в лінії політики Берліна. Може бути, але не Австрії. І помиляється той, хто думає, що так легко давав собі раду з цею Австрією Берлін в питаннях міжнародної політики. Ще підчас війни видала Австрія розпорядження про »відокремлення Галичини«, що було заповідю її прилучення до майбутньої Польщі; а, як читаємо в споминах фельдмаршала Гетцендорфа, гр. Берхтольд офіційно обіцяв Полякам, по розгромі Росії, злучити Галичину з Конгресівкою (очевидно з Холмщиною разом) в одно політичне тіло.

Ці наміри Австрії знаходили очевидно сильну підтримку зі сторони самих Поляків, а з їх думкою мусів Відень підчас страшної війни ще більше числитися, як підчас мира. І Польща хоч на пів самостійна, була тим другим (по Австрії) чинником, що всяким способом опирався згаданим вище точкам Берестейського мира (що до Галичини й Холмщини). На саму вістку про ці точки уступила зі свого становища Регенційна Рада варшавська, як рівнож і ціс. корол. генерал — губернатор в Люблині, граф Шептицький; в галицьких містах відбувалися ворожі монархії маніфестації, частина польського легіону покинула свої прапори, і т. д. А все те було-серед тих обставин — дуже не вигідне для Центральних держав як з огляду на загальну ситуацію, так і з огляду на пляноване рекрутування помічної армії в Конгресівці. І коли, не зважаючи на сподіваний опір Поляків, на опір самої Австрії, Україні всеж таки вдалося перепровадити свої домагання, то можна собі уявити, як моглаби заважити на бігові подій не квала, як в 1918, а добре вже зорганізована й міцна Київська держава. Коли історія дала нам наглядний доказ, що значить суверенність для здійснення соборницьких кличів, то це завдячуємо ми Берестю...

Скептики кажуть, що суверенна українська держава (УНР) підписала і варшавський договір 1920 року. Певно, так само можемо собі пригадати, що й суверенна українська держава (за гетьмана) мусіла мовчки прийняти до відома односторонне звільнення себе Австрією від зобовязань трактату про Галичину і Холмщину; але і одно, і друге могло статися власне завдяки ослабленню держави, завдяки захитанню її незалежності (колись польський сойм ухвалював розбори Польщі), а не з яких інших причин. — Ні, тисячу разів не має рації той, хто понижує значіння ідеї суверенности для реалізації ідеалу соборности, і найкращий доказ, що не вони, ці скептики, мають рацію є доказ Берестейського мира.

Границі з Заходом усталювалися, в перше від ряду довгих літ, не Москвою, а Київом... Справу полудневих границь, справу Чорного моря рішалося не в Москві, а в Києві... Питання мира і війни на Україні рішалося не в Москві, а в Києві... Було щось свіжого, великого й нового в цій ситуації, створеній волею народу в памятні дні Берестейського мира.

Але цей мир мав ширше значіння, не лише для України. Коли ми звернемо увагу на контрагентів України, дивні історичні спомини насунуться нам. Цими контрагентами були: Туреччина, та сама, що посилала колись султанський фірман і гетьманську булаву Дорошенкові... Цісар, той самий, що колись слав прапори свої Запорожцям, еднаючи їх до союзу з собою... Німеччина, політична наслідниця Бранденбурга, з яким Хмельницький укладався про долю Польщі..

Це було воскресення давних традицій історичних, де Україна грала активну роль, а поховання старих, де була вона пасивним бальном в руках сильніших, - ось що таке був Берестейський мир. Це був поворот до тих традицій, коли вигадкою був так званий й модний тепер «європейський Схід» зі столицею в Москві чи Варшаві, лише коли Україна грала на тім сході свою окрему роль. Берестейський мир був наочним доказом повернення цих традицій, дороговказом на нових шляхах європейської історії, висуненням призабутої концепції Полтави і Жовтих Вод, смілим жестом в напрямку нового державного урегулювання величезної частини нашого континенту. І в цім є значіння Берестя, яке виходить поза межі безпосередно заінтересованих сторін.

Хто хоче, може бачити в цім новім шляху, на який вступила тоді Україна, не шлях, що десь губиться в майбутнім, на верхівлях, лиш епізод, урвану стежку, з якої історія все одно зверне на протоптану дорогу. Але так може говорити лише осліплене гуртківство, не обізнана з минулим думка холодного споглядача. В 1855 році Росія мусіла проголосити своє *désintéressement* щодо Словян Отоманської Імперії; по Горлицькім погромі мусіла вона фактично зректися вмішання до справ австроугорських Словян, нарешті — по Берестейському мирі — згодилася на «незаінтересованість» в справах всіх своїх бувших західних окраїн... Хто в цій несамовито правильній кривій, хто в цій лінії розвитку бачить лише «епізоди», того не вратувати; той ніколи не зрозуміє жорстокої логіки подій, ані того, що заключаючи свій Берестейський мир і змушуючи, разом з союзниками, Росію — заключити свій «пахабний мір», ми були зняряддям процесу, який називається розпадом російської імперії. Бо коли свій Берестейський мир ми заключили по розгромі російським 1855, по дипломатичнім погромі 1878, по катастрофах 1905 в Манджурії і 1915 в Пруссії і в Галичині, — то тут не епізод, а неперервана лінія розвитку, що хилиться для найстрашнішого нашого противника вділ.

Так само, коли згадаємо собі, що деякі точки Берестейського трактату (я назвавби їх «жовтоводськими») наступили по 1772 і 1793, і по відвороті 1920 року від Києва, то й це свідчитиме не про епізод, а про якусь сталу лінію, яка не для нас заломлюється вділ.

Берестейський мир, коли дивитися на нього з цієї точки погляду, виходить в своїм значінню поза межі української справи. Він був величезним кроком наперед в дезагрегації тих двох монолітів (правда, не рівної ваги,) які колись оспорювали собі панування на європейським Сході і які тепер мусять числитися з волею нового, третього чинника. Ведучи до цілковито нового регулювання східноєвропейської проблеми, рвучи з усталеною від трьох віків традицією, Берестейський договір виходить далеко поза границі чисто льокального питання, стає подією європейського значіння. Такою, як були перші спроби Росії стати європейською потугою, або як поява Собіського під Віднем, тільки — в якраз протилежнім напрямку...

Цей трактат — як фактичне узнання і виступ на політичну арену нової державної ідеї, цей трактат — як наглядний доказ величезної ваги державної суверенности для соборницької ідеї; і нарешті — як початок нового регулювання політичного укладу в східній Європі, неревідованого від майже трьох сот років, — ось значіння, яке має цей мир 1918 року!

Але... І тут наступає велике «але». Об'єктивне значіння цього мира не йшло на жаль в парі з суб'єктивним розумінням його нашими відповідальними чинниками. І в цім є друге, трагічне значіння для нас Берестейського мира, як і зрештою цілого останнього національного зриву.

До Берестя українські політики поїхали напів змушені до того обставинами. Богато промовців Цен. Ради висловлювалося проти сепаратного мира, м. і. соц.-фед. М. Кушнір, соц. рев. Шраг, соц.-дем. Винниченко і навіть це була пануюча думка уряду. Трохи згодом Генер. Секретаріят таки вислав до Берестя, де вже відбувалися переговори між центральними державами і Росією, свою делегацію, але і тоді тільки для контролю над переговорами, які на думку українського уряду був управнений вести тільки «правовитий» всеросійський уряд — за Московщину і за Україну. А ген. секретар закордонних справ О. Шульгин дуже журився тим, як то мовляв Україна може «зрадити» Англію і Францію — «своїх» союзників... І що йно неприєднана політика Совіта народних комісарів російської республіки і запрошення України центральними державами, витягли наш уряд з ролі «контрольора» і змусили його виступити самостійно на мирових переговорах.

Та це вже належить до трагедії цілої нашої революції: до диспропорції між (яскравою) об'єктивною і (кволюю) суб'єктивною революційністю української ідеї, яка так намацально далася відчутти в ті памятні роки. Брак цієї суб'єктивної революційности (в головах провідників) можуть знищити лише тверді факти життя, а одним з таких твердих фактів, створених самочинно життям, був якраз Берестейський трактат. Він був підсумком і виявом того величезного здвигу, який наступив і в нашій народній психіці, і у взаїмовідношенню

трьох головних акторів на сході Європи, і який завдячує своє існування наглому вибухові вулькана, довго не чинного на наддніпрянських степах, якого досі вгасити не вдалося й морю пролятої крові.

9-го лютого 1918 року був початком нової ери для нашої половини континенту; він лишитья вихідною точкою для українського Києва, а для інших — memento'm, пригадкою, що теперішній уклад Східної Європи — не є вічний.

ГАЛИНА ЖУРБА.

Весна на Україні 1917 р.

Уривок із повісті «Дитинство Дарки і Максима Паліїв».

Таяв сніг.

Через замурзані шибки пестлива веселість на голівки дитячі. Ловили сонечко по стінах, на припічку, а воно тікало.

Доганяли його на скрині, підставляли лиця, очі жмурили, клали на руках голівки й просили: грійся, сонечко. Не тікай від нас.

Ласкотало промінням обличчя, стулювало вії, повзло золотим полиском зі стола на лаву, стелилось по долівці.

Тоді качалися по землі регочучи, що спіймали сонечко в пригорщі й заставили гратися з ними.

Пестило їх як мамині руки, голубило. Потім займалося червоною заполочею й лягало за подушками спати.

Сніг таяв.

По дорогах чорні калабані, попід тинами тічки. Пупянки на вишнях.

Тоді отруїлася сірниками Зевякінова комінярова жінка, бо не хотіла дитини і приїздила до села комісія.

Стали тілитися корови, а хлопчики тровили собаками стару Побратимиху, як проходила вулицею.

— Вештається відьма, заглядає де молошна корова.

— Обкуріт, кумо, свяченою рутую, то не приступить.

Кури цокотіли по сінях. Мерли на шкарлятину діти. Ніхто не сказавби, що вже царя нема, що якасьто республіка настала.

Все чисто так як було, тільки в селі комітет, а замість стражників — міліція.

Комітет збирався у волости, вечерами у Цукериша в шинку, в неділі біля церкви. Кури з газети грубезні цигарки й радив над усяким порядком.

— Як гадаєте, куме, чи то й мого Корнія випустять з тюрми?

— Повинніб, раз усім слобода...

— Авжеж, коли таких босяків повипускали. А мійже-ж за правду.

— Скількож то вже йому?

— А це після Великодня піде на четвертий.

— Диви! То вже три роки як нема старого Машука. Як пропав бідняга.

— А хто йому винен? Найби був не чіпав. Яж йому казав: Давай, по згоді. Не хотів. Моєї землі йому не треба.

Ходилиж ми у суд, чи ні? Суд присудив мені, бож моя, — всі знають. А він до мене з буком, битися, на мойому обійстю? То Корній, хоч і не рідний мені син, а не втерпів. Вихопив якомсь підгорлицю з ярма, як замахнеться на нього та по потилиці, — калать. А Машук тільки: гооо! Та вже його нема.

— Так йому і треба. Це за ваше.

— А тож. Землі моєї хоч? На. Я тобі не шкодую. Їж. Тільки Корній стільки висидівся, то жаль мені хлопця, хоч і не рідний; а Машука й стілічко не шкода; бож земля моя, всяк знає.

Усі слухали мов уперше тієї пригоди з Машуком та підгорлицею. Кивали головами.

Справа як на долоні. Добре зробив Корній. А тож як інакше? Цигарки курились димарями.

І пішло за землю. Коли то вже її мають наділяти? Не чутно щось. Чи то ще пани сіятимуть тієї весни, чи вже люде?

— Не так-то вони її і віддадуть зараз. Пожди-но.

— Мусять віддати як заставлять.

— Хто заставить?

— Временне правительство. Таж сам Керенський обіцявся.

— Хіба що такий закон вийде.

— А по моєму так: мають давати, най дають зараз. А ні, то самим займати тай вже.

— Пожди. Раз по-закону, то по-закону. Сказано, — будуть наділяти, — пождемо.

Комітет радив. Спокійно, рядочком. Ціпки біля холяв, крутячи цигарки, циркаючи крізь зуби.

— Той Керенський десь добрий лис. Хочби не обдунив.

— Кажуть із Жидів.

— Отож не обдунив Миколу?

— Бо Микола дурний.

— А ти думаєш мудріший?

І було на селі тихо. Ще тихійше як за царя. Ходив нічний обхід, сторож калаталом тарахкотів, погавкували собаки і ночі наставали тепліші. Пахтіла цвілю земля.

Тільки далеко десь камінними вулицями, під електрику ішла революція.

Було тоді в газетах наших про «великий» нарід російський, «побратимчій» нарід, про його «чулу», «демократичну» душу, про затаєну в ньому тугу та любов до рівності, волі і правди.

За всі одвічні кривди, за знищення й знущання над нашим народом, за море крові, за гори кісток падала вина на одних царів лишень. Виходив нарід московський з купелі революції

невинний мов ягня, у білій сорочці. З усміхом херувима співав світові — госанна.

Писалося теж про многотисячні маніфестації, про золоті — небесні прапори, що плили мов соняшні мушлі вулицями золотоверхого міста.

Білобородий професор над тисячами голів з балконау.

Сліпуча, дурманяча ясність Волі. Зімняті клапті газети тремтіли в мозолистих пальцях.

Перебивало дух.

Був у цих річах нечуваний приваб новості і ще чогось, що сліпило очі.

— Чуєте, Кондро, українське військо буде. Самі на фронті домагаються салдати.

— То десь Ригір таки правду казав, що тая Україна буде?

Довго, до пізна йшли балачки, міркування. Розбирали, догадувалися, жадно заглядали в газету і за кожним словом притакували головами.

І щось помалу-помалесеньку розсвітлювалося, осяювало не-тямуші очі. Червоною жариною займалося в грудях.

До села раз-у-раз прибивався хтось новий. Росли чутки, новинки, все неймовірніші, цікавіші.

Село вихилувало їх мов келіхи дурману. Пяніло.

— Німець хоче миритися, а Керенський каже: Ні. До побідного кінця. Щоб наша таки зверха.

З фронту приїздили на відпустку салдати та не дуже збиралися вертати назад до своїх частин.

— Яка там війна? Хто тепер дурний воювати? Німець теж не хоче. Вони до нас в окопи, а ми до них. Горілку приносять. Люде такі як ми. То Миколка хотів воювати. Тепер нема дурних.

— А Керенський хоче.

— То най сам воює як такий розумний.

Настрій проти війни зростав. Охляла утома повисла на раменах. Пересит кровю. Нестерпуча огида до смерти.

Все, що у людях людяного лишилось, збожеволілим криком хапалося проти війни. Очі з огидою відвертались від фронту.

Зомлілі, тремтючі руки, що довго з натуженням тримали кріс, раптом опустилися. Не хотіли більше стріляти.

По фронті мітінги, збори, наради.

Білі прапори над траншеями. Братання.

На селі дошкуляв недостаток. Скрута перед новим хлібом. Раз-у-раз доводилося йти до двора, за грішми або зерном брати навідробок.

Продавали жидам майбутній врожай, залазили у панські лабети.

Тоді приїхав з позицій Григир. І зараз селом війнуло, розмелось по цілім кутку.

— Чув? Палій приїхав.

Найшло народу повна хата. Пообсїдали лави, попід стїнами поставали.

— Щож то, мойку, за той якїсь Зїзд, що ти їдеш?

— Всеукраїнський національний Конгрес.

— Га? Конгрес? Всеукраїнський?

Наївні, витріщені здивовані очі. Напів розімкнені роти.

Розповідав.

Слухали про той Зїзд великий, що скликався з цілої нашої землі з усіх кутків — закутків, зі степів, балок, з лісів, трісовин поліських до Київa. Збиралася Україна раду радити, яку долю собі вибирати.

Переказував зворушено і з німим зворушенням слухали.

Обступили тісним обручем. Один через одного питаннями закидали.

— А колиж вона вже буде?

Найби вже наставала. Найби...

...Україна.

— Га? Чуєш таке слово? Що воно означає? Звідки взялося й загуло геть світами.

Сила така.

Обвіяла вітром села, степи, хутори, лісові перелоги.

Війнула в мертві очі. Ударила в груди, оживила все.

І все потяглося за нею, як за сонцем потоптана травиця. Пішло розспіване з тріумфальним окликом життя, готове на смерть во ім'я її, за ню.

— Ми теж за Україною. Або то ми хто? Най буде, най буде. Загуло, покотилося морем долів. Війнуло різким, рвучим вітром. Аж дух запирало, смагало в обличчя.

Вогка весняна свіжість.

За фронт, за революцію, за землю. За те, що в газетах.

Аж ласка примеркла.

Розходилися очаділі від тієї сили нового, такого небувало, нечуваного досі.

А як провозжали Григора юрбою за ворота, то приказували: Ти вже там, мойку, добре за цю Україну і за землю розвідай. Чи то вже хутко має вийти якийсь порядок з панамі.

Геть провозжали аж за коловоріт, суголовами до самої чагунки.

Розблискувалася весняність. Земля помалу стряхала й чорніла пухкими, родючі грудьми. Сонце припадало до них жагучими губами. Тільки по ровах, ярами лежали ще білі смуги, як рубці обпалої сорочки.

Чинився одвічний, в безконечність повторений шлюб.

— А пани такі сіють.

— Сіють, — сказ на їх душу!

— Най сіють. Побачимо, хто буде збирати.

А як земля віддалася сонцю і в лоні її зародилось нове, то зеленими, квітчастими обгорнулася хустками, закосичилася маєм і замріявся їй сон про волю й братерство людей.

Химерний, молодий сон.

Комітет став збиратися рідше.

Дядьки клали на віз плуг, борону та їхали в поле.

Чорні рушники свіжої ріллі стелилися по горбах, долинах.

Сипалися золоті дощі на десятини. Ячмінні, гречані. Сажали
городи.

Були вкочані ремінні дороги, поля неначе віником позамі-
тані, небо підведене лазуром.

Повітря пахтіло щойно покачаним шматям і мерехтіло теп-
лими парами.

По вулицях калюжилися діти. Босі в позаголюваних соро-
чинах, обляпані по очі.

Після Благовіщення зовсім зробилося тепло.

На стару клуню спустився бузько, а баба Лукія в підти-
каній спідниці з палицею й торбами подалася на мандри.

В. КИПРІАН.

Про українські поштові значки.

З відновою своєї самостійности здобула собі Україна м. і. також трівке місце у філіателії. Філіателія уявляє собою сьогодні немаловажний чинник культури і народнього господарства. Філіателії мусимо також в немалій мірі завдячувати те, що напущений перед світом нашими північними «опікунами» єдинонеділімський туман «Юга Росії-Малоросії» — розвіявся безповоротно і світ довідався про нас та пізнав нас. Значіння філіателії у нас — на жаль — мало доцінювано і тому спокійно дозволили ми на те, що з нашого народнього майна відплили великі вартости, які збогатили кармани чужинців. Українські марки становлять цікаву область у філіателії. Богато збирачів спеціалізується у цій області, а Німці заснували навіть окреме товариство для збирання і досліджування українських марок. (Ukraina-Philatelisten-Verband в Берліні.) За свого побуту на Україні Німці-збирачі запопадливо скуповували українські марки на превелику незрозумілу, чому Німці витрачують стільки гроша на таку «ерунду». Тепер деякі з тих марок представляють незрозумілу величезну вартість. (В 1925. р. українська марочна фірма в Нью-Йорку — К. Лисюк і Ска, продали одну марку З. У. Н. Р. за 3.000. — ам. доларів:). Останніми часами — головно завдяки одинокому нашому філіателістичному органі «Український Філіателіст» — ред. Др. Іван Турин. Wien, XVIII. Gersthoferstr. 138./8 — заінтересовання філіателією і зрозуміння її зростає і в нас. Нашим обов'язком — піддержати «Українського Філіателіста» у його змаганнях

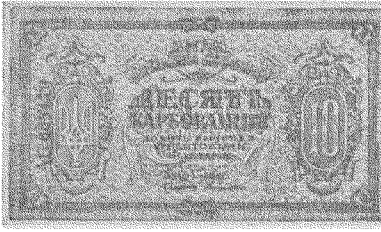
для добуття належного місця українській філятелії у загально-світовій філятелії.

Серед страшної хуртовини і хаосу добувала Україна свою самостійність, тому й не відразу випустила свої марки. Ще до липня 1918 р. уживано звичайних російських марок і лише дата й місцевість на поштової печатці говорять, що це марка з України. В липні 1918 линуть вже перші українські марки у світ. Випущено п'ять вартостей: по 10, 20 (малюнок Середи), 30, 40, 50 шагів (мал. Ю. Нарбута:) (:Обр. 1.): Одначе запаси російських марок на Україні були ще значні, тому їх уживано дальше, зукраїнізувавши їх надруком укр. тризуба. Надруки переводили поодинокі поштово-телеграфні округи, а то й поодинокі поштові уряди і тому ці українізовані марки виказують багато родів (типів) надруків тризуба. (:Обр. 2.): Гетьманська влада пустила в обіг нову марку за 20.-гривень з написом «Українська Держава» (мал. Обозненка).

Тимчасом і молодша посестра Великої України Східна Галичина добула самостійність, а в горячій часі і тут не випущено відразу своїх марок, тільки уживано дальше австрійських марок, які також в деяких околицях українізовано надруками (Коломия, Станиславів). В травні 1919 наспіли з Відня українізовані австр. марки з надруком тризуба і букв З. О. У. Н. Р. (:Обр. 3.). Надруки ці переводила австр. державна друкарня у Відні. В друкарні тій приготовлювано також видання оконечних марок З. О. У. Н. Р. Одначе друкарня виготовила марки тоді, як У. Г. А. вже подалася за Збруч, так, що вони в обіг вже не дістались. (:Обр. 4.): — Подібна судьба стрінула і оконечні марки У. Н. Р. (:Обр. 5.). Марки ці виконав Військовий Географічний Інститут у Відні після зразків мал. М. Івасюка (:2, 3, 30, 50, 80 і 200 гривень:) та зразків, яке доставило Мін. Пошт УНР. (:1, 5, 10, 15, 20, 40, 60 і 100 гривень:). —

Серед воєнної хуртовини, що безпереривно шаліла на Україні, повстало ще сила всіляких провізорій надруків і передруків.

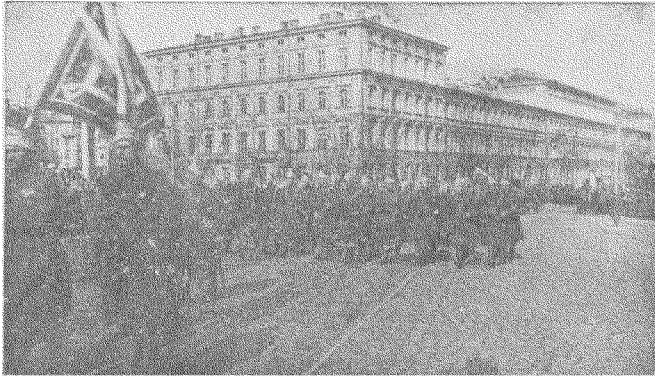
По захопленню большевиками влади на Україні були на Україні в обігу марки РСФСР, пізніше ССРСР. Большевики, які голосять клич свободи «вплоть до отделения», не можуть якось відважитися на те, щоби «самостійна» радянська Україна мала власні марки. І тільки раз, коли треба було більших фондів на допомогу голодуючим, радвлада випустила на короткий часочок від 25./6. до 15./7. 1923. чотири добродійні марки з українськими написами (:Обр. 6.). І коли таке Сан Маріно, Монако, Ліхтенштайн та усі кольонії европ. держав мають свої окремі марки — то з радянської України ідуть у світ листи, що своїми марками ССРСР і російськими, або що найвище російсько-українськими (по стільки роках «українізації») поштовими печатками голосять світові про т. зв. «самостійність» радянської України.

10 карбованців

50 карбованців

Дефіляда Синьожупанців на Софіївському Майдані в Києві.

Відділ Синьожупанців на вправах.

Українські поштові значки.

1) Значки по 10, 20 шагів (мал. Середи) по 30, 40, 50 шагів (мал. Нарбута).

2) Українізовані російські значки з надруком тризуба.

3) Українізовані австрійські значки з надруком тризуба та ініціалами З. У. Н. Р.

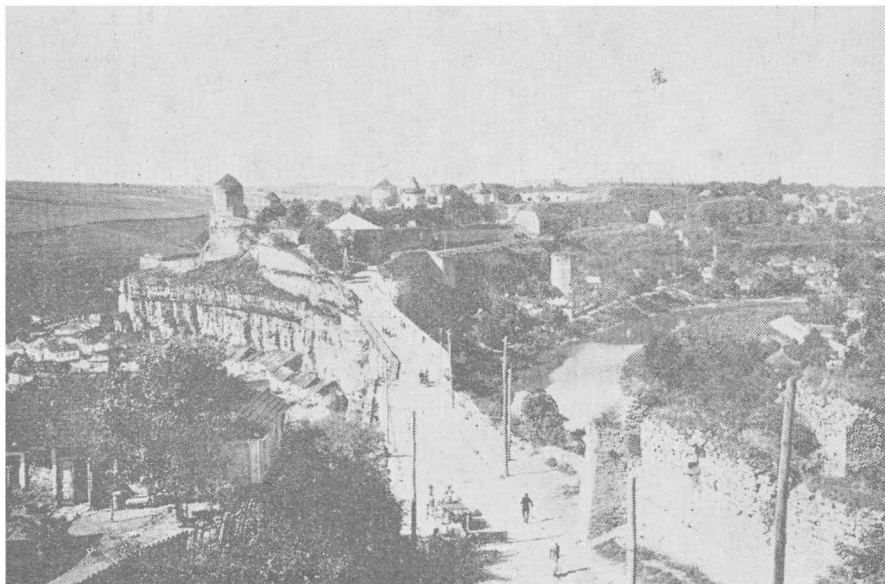
4), 5) Почтові значки, які не були в обігу, друковані у Відні 1919 р.
(мал. Івасюка).

6) Радянські добродійні значки з українським написом в користь допомоги голодуючим.

**Добуття Київа 1. IX. 1919 р.
На будинку Думи Мійської за-
вішують український прапор.**

**Камянець на Поділлі, столиця У. Н. Р. і З. О. У. Н. Р. в 1919 р.
Вид на турецький міст і замок.**

Герб України.

Кожний нарід, кожда держава має свій герб.

У нас в уживанню гербових знаків до недавна не було певности та однастайности. Щойно будова Української Держави примусила нас цю справу вирішити. При тім виринуло чимало проектів, з якими, хоч вони сьогодні вже не актуальні, треба запізнатися, коли хочеться мати повний погляд на питання українського національно-державного гербу.

Серед гадок, які хвилювали між українським громадянством щодо справи гербу можна завважити два головні напрями: один історичний, котрий опирався на державній традиції українського народу і другий цілком протилежний, який казав, що для нового життя української держави треба виробити якусь нову гербову відзнаку.

Яркою ілюстрацією до другого напрямку може служити стаття проф. М. Грушевського у «Народній Волі» з 1917 р. Ось що пише він у згаданій статті з приводу наради, котра відбулася в Києві в перших днях листопада 1917. р. з ініціативи Генерального Секретаріату Народньої Освіти в справі гербу України:

»Передусім зазначу, що всі присутні піддержали цю гадку, що «казьонний» герб Києва — архистратиг (герб Київського воєвідства за польських часів і герб Київської губернії за російських часів) не може вважатись українським гербом, бо ніякої української традиції за ним не звісно. З державних гербів України найблизший нам часом і традицією герб Гетьманщини — козак з мушкетом — і дехто висловлювався за тим, щоби цей герб без усяких змін взяти за герб нової України. Але й інші, крім мене, були тої гадки, що цьому гербові належить дати перше й найважніше місце між старими, традиційними символами української державности, але на знак нової України він не годиться. Відновлюючи нашу стару українську державність, ми не відновлюємо нашої гетьманщини, ми хочемо творити новий лад, нові державні й громадські форми, і емблема (знак) того мусить бути нова, щоби не було підозріння в замислах відроджування старого. Як найпростіше можна було б взяти за знак нової України золоті (жовті) зірки на синім тлі, після числа земель нової Української Республіки, або золоту букву У (Україна), або У. Н. Р. (Українська Народня Республіка) на синім тлі — на взорець гербу Французької Республіки Р. Ф. Але геральдисти кажуть, що букви в гербі це проти правил геральдики. В такім разі я проектував би як символ творчої мирної праці в новій Україні і її цивілізаційних завдань — золотий плуг на синім тлі, з тим, щоби цей знак нової України заняв центральне місце в державнім гербі України (згадаю, що плуг в гербі має Ліберія, республіка визволенних з неволі негрів).«

»Наоколо його (над ним, півкругом, чи що) можна розмістити в трьох полях державні знаки старої України: знак старої Київської держави Володимира Великого, герб Галицько-володимирського королівства — (див. моя Ілюстр. іст. ст. 129), і герб Гетьманщини. Внизу в двох полях, можна дати герби Києва і Львова, двох культурних центрів старої України: Київський лук і Львівського льва, в його старій формі, як бачимо його на щиті того-ж галицько-волинського їздця. На верху цього гербового щита, колиб хотіти його чимсь вінчати, можнаби поставити одну емблему старих наших недовершених мрій — з печатки «великого князівства Руського», утвореного гадяцькою унією 1657-го року. Це голуб з оливною віткою, вістник національного замирення й спокою (Ілюстр. іст. ст. 332). Оливною галузею можнаби окружити і цей щит замість якої небудь арматури — так, як це має герб Португалії. А коли би хотіти натомісь поставити якихсь щитоносців, то замісь яких-небудь інших фігур я рад би бачити символи трудящого народу, наприклад жінку з серпом по одній стороні й робітника з молотом по другій. Взагалі хотів би я в атрибутах нашого гербу бачити якнайбільше підчеркнений культурний, творчий, об'єднуючий характер нашої нової республіки».

Проект створення цілком нового українського гербу, незв'язаного з українською минувиною, упав скоро. А це тому, що герб, котрий не має під собою ніякого історичного ґрунту, традицій — не то що трудно прив'язувався би до народної свідомости, але й цілком був би відірваний від життя України, як минулого так і теперішнього.

Творення нового гербу для держави було б ще зрозуміле тоді, коли б ця держава не мала за собою ні своєї державної минувиши ні історичних традицій. Але ми Українці, спадкоємці Володимира Великого, Ярослава Мудрого, Данила, Богдана Хмельницького, Петра Дорошенка і багато інших, — що маємо за собою славу державну минувшину та багату культуру, не можемо брати собі за взірець Ліберійських негрів і творити для відродженої Української Держави якогось нового гербу, тільки мусимо прийняти один із історичних українських гербів.

Хоч за історичним гербом промавляло багато причин, але й серед прихильників історичного гербу гадки були поділені. Одні казали, що українським гербом повинен бути лев, котрий був гербом галицько-володимирського королівства, другі знову пропонували запорожця з мушкетом, який був гербом козацької держави (гетьманщини), інші архангела Михайла — герб Київщини, а натякувано також на найстарший гербовий знак велико-княжої Української Держави.

Зі знаками льва, запорожця, архистратига була ця недогода, що кожний з них був уживаний в такій Українській Державі, яка обіймала тільки частину українських земель; приймаючи отже один із них за герб всієї України, тимсамим пере-

носилося б значіння одної частини українських земель понад інші не менше важні. Такі гадки підносились і то навіть з поважних громадянських кругів.

Питання українського гербу замість зближуватись до розвязки ставало таким чином ще більш заплутаним. А життя не ждало. Будова Української Держави йшла скорим ходом і потреба національно державного гербу ставала ще більш пекучою. Розтяти цей поплутаний вузол рішилась перша влада відродженої Української Держави, Центральна Рада, яка й dokonала того і визнала гербом України «тризуб» — знак давньої могутньої Української Держави з часів Володимира Великого.

Приймаючи за герб України знак Української Держави часів Володимира Великого, котра обіймала всі тодішні українські землі, — Центральна Рада дуже зручно оминула трудність, яка насувалася при попередних гербах (лев, козак, архистратиг), а саме їхню партикулярність.

З головніших закидів, які підношено і які ще нині підносять проти «тризуба» є: перше, що не знати, чи це був герб держави, чи родовий герб Володимира Великого. Друге, що не знаємо, що він має собою означати, а по третє, що він не зрозумілий для сучасних.

Перший закид упадає цілком, бо знак, який стрічаємо на монетах часів Володимира Великого, Святополка, Ярослава, хоч є знаком родовим Руриковичів, є zarazом і знаком державним того часу; бо коли вглянемо в духа тих часів, то побачимо, що поняття держави і династії — це поняття тісно зв'язані зі собою.

Над тим, що саме зображує цей знак, задумувалось багато дослідників. Історик Карамзін назвав цей знак «тризубцем». Назва ця прийнялась і в теперішніх часах, а це тому, що вона дуже добре відповідає зовнішньому видові гербу. Інші знову добачують у нім зображення світильника (трикірія), церковного порталю, якоря, птиці (іменно голуба, який є символом св. Духа). Інші знову, а саме граф Уваров уважав цей знак за ніщо друге, як невдале зображення верхньої частини візантійського скиптра званого діканікіон (*δικανίκιον*) як символу влади. Були ще деякі інші пояснення, але вони не маючи досить сильних підстав, не видержували критики. Бо коли б ритівник грошевих стемплів, котрий зумів віддати лице Спасителя і рисунок самого князя, хотів зобразити птицю (голуба), або знамя (скиптр, хоругва), або якийсь подібний предмет зовнішнього світа, то з певністю було б ще у нього настільки умілости, щоби зобразити цей предмет ясно і близько до його вигляду в природі так, що предмет цей можна би легко пізнати і він не викликавав би сумнівів і противорічних толкувань, спричинених його пізнішими формами.

Цінні збірки старинних печаток і грошей, а зокрема візантійських монет і грошей грецьких кольоній над Чорним

морем та могутого босфорського царства, на яких бачимо фігури дуже схожі зі знаком на грошах Володимира Великого і дослід над ними причинились багато до висвітлення цієї справи. Вони показали, що розв'язки значіння цього знаку треба шукати у Візантії, з якою Україна, особливо по прийняттю звідтам християнства, стояла в дуже тісних культурних та політичних зносинах і, що знак цей треба розглядати не з його зовнішнього виду, а з його внутрішньої сторони, а саме як монограму.

Та тут погляди дослідників розходяться у двох протилежних напрямках. Одні хотять розв'язати цю монограму при помочі германських рун (*Binderunen*)*, другі при помочі візантійської азбуки. Більше імовірно здається візантійська розв'язка.

В давних часах був звичай бити на грошах монограми, в яких містився титул, або ім'я (або одно і друге) володаря, котрий чеканив цю монету. Звичай цей був загально прийнятий у Греції, Малій Азії, грецьких кольоніях на берегах Чорного моря, а також у Хорватів. Томуто мабуть і Володимир Великий, котрий майже у всім наслідував Візантію, казав бити на своїх грошах монограму, яка містилаби в собі його монарший титул *ΒΑΣΙΛΕΥΣ* (базілеус), що на українській мові означає король, тимбільше, що титул цей покривався з його хрестним іменем Василь, яке він дістав при хрещенню в честь свого шурина, візантійського царя Василя II. А »Василь«^е це також нічо інше, тільки зіславянчене грецьке слово *ΒΑΣΙΛΕΥΣ*.

Цей титул по Володимирі Великим перейшов на його наслідників і тим можна пояснити походження гербових знаків на грошах Святополка, Ярослава Мудрого і навіть литовських князів з роду Руриковичів, а хоч вони на перший погляд дещо відмінні, то в основі цілком схожі зі знаком на грошах Володимира Великого.

Розложення »тризуба«^а дає грецьке слово *ΒΑΣΙΛΕΥΣ*, це є титул, котрим послуговувались всі монархи Сходу а також царі Босфора в часах їхньої політичної незалежності від Риму та Візантії.

Значіння цього гербового знаку в час його появи було з певністю ясне і зрозуміле. Тільки з віками через доповнення його різними додатками в роді хрестів, півмісяців і т. д. він затратив не тільки свій первісний вид, але й своє давнє первісне значіння.

В цей спосіб можна розв'язати оцю закриту тайну загадочного »тризуба«^а і на основі дослідів, тільки таку можна дати відповідь на питання, що уявляє собою цей знак.

Тим, які впевнялиби, що цей знак для сучасних є незрозумілий, можна поставити запит — чи багато найдеться зпоміж славних гербів зі своїми зміями, двоголовими орлами та грифами, які булиб зрозумілими для сучасних?

* Руни це найдавніші письменні знаки Германів.

Тризуб є для Українців тим зрозумілий і цінний, що він як знак Української Держави, за Володимира Великого, котра об'єднувала в собі всі тодішні українські землі, є символом і речником ідеї державности і соборности, а якраз цього останнього не достає іншим гербам (львові, козакові, архангелові) — бо не мають цього ані лев, ані козак, ані архангел.

РОМАН СУШКО.

полк. СС.

Брат на брата

(Матеріяли до історії Ударної Групи С. С.)

З початком січня 1918. р. починається розвал лівобережного фронту. Отаман Гулий веде бої проти Махна за посідання Катеринослава, Запоріжський Корпус напередодні залишення Полтави, Чорноморська Дивізія стоїть на лінії Конотоп-Бахмач.

На скріплення лівобережного фронту висилає Осадний Корпус ударну групу в складі: 2-ий курінь 1-го п. п. С. С. (сот. Домарадський), 4-ий полк С. С. (Захарчук), Сердюки і Дніпровці, Кінний Лубенський Дивізіон, 2-га батарея С. С. (сот. Курах), 1-ша Гавбична Батерія С. С. (сот. Ничай), Технічний Курінь з ремонтним поїздом і панцирник «Стрілець» (Вудкевич і Дорошенко). Загальна кількість 1800 піх., 200 кінноти, 8 гармат, 2 панцирні потяги при відповідній кількості скорострільів, під командою полк. генштабу Сулковського.

На самий Новий Рік 2-ий Курінь 1-го п. п. С. С. як авангард групи виїздить з Києва, відбиває залишену Запоріжським Корпусом м. Полтаву, але з дальшим відступом Запоріжської групи залишає її. На Миргород відходять дальші частини Ударної Групи і готовлять новий удар на Полтаву. Та через відхід Запор. Корпусу на Кременчуг і таким-же скорим залишенням Чорноморською Дивізією Бахмача мусить Ударна Група С. С. закріпитись на лінії ріки Псьол, зв'язується із Запоріжцями через м. Бобиляки, здобуває Гадяч і Ромни, загрожує Конотопові з метою піддержання Чорноморської Дивізії. Дальші події в сусідних групах відсунули Ударну Групу від Полтави. І так, в Запоріжським Корпусі арештує Волох от. Болбочана, починається там розвал, а з ним часова небоєздібність корпусу. Штаб Чорноморської Дивізії не хотів нічого й чути про наступову акцію, а до того опозиція Трудового Конгресу — ліві «есери», обявили збройний виступ на задах армії. В районі Ударної Групи повстає тоді Гадяч, Лохвиця, Решетилівка й Хороль. Правда, виступ цей скоро ліквідовано і то не зброєю, а переговорами та агітацією, але страчено на те якраз той час, який використав ворог для дальшого напору на Кременчуг і Крути. Зокрема загрозили столиці Києву нові сили на лінії Чернігів-Остер. До всіх нещасть долучилися ще повстання

Зеленого, зрада Григорієва й цілого ряду частин, які попали під вплив лівих партій, примушуючи мабуть головне командування залишити первісний плян, активної оборони Лівобережжя, бо з Ударної Групи відтягнуто якраз кінний дивізіон і 4-ий п. п. С. С. на оборону столиці.

Таким чином Ударній Групі остає тільки один надійний курінь С. С., але командант групи прилучує до складу групи місцевий миргородський курінь, лохвицький партизанський відділ, рештки 28. стародубського полку, продовжуючи своє завдання в пасивній обороні лінії ріки Псьол. З огляду на безнадійні бої Запорізьського Корпусу під Кременчугом й остаточний розвал Чор. Дивізії, що залишає Крути й котиться на Пирятин та дальшої хвилі повстань на південному Правобережжі — відтягає Головна Команда Ударну Групу в новім її складі, спочатку на лінію р. Сули, а вкінці дає наказ оборони залізничного вузла т. е. стацію Гребінку.

І так, Ударна Група С. С. стала самотнім оборонцем Лівобережжя. На стації Гребінка злучилась з Чорноморською Дивізією, з якої остала в дійсности тільки назва, бо з чотирох піших полків осталися тільки штаби з малою кількістю старшин, гармати без повної обслуги і імпровізований панцирник. Найсильнішу частину уявляв собою 1. п. п. Чорном. Дивізії, бо мав 90 багнетів, але мимо всієї енергії доброго і боевого команданта полку підполк. Царенка він не міг бути ужитий до операцій. Деморалізація була повна. (К-та дивізії от. Поліщука арештовано за бездільність і відставлено до Києва). Завдання Ударної Групи ускладнювалось найбільше загрозою, яку виявив к-т корсунського полку от. Хименко, який зрадив українську владу, спровокував гарнізон м. Черкас, заняв Золотоношу і появився як новий і небезпечний ворог. Його авангард (гарнізон м. Переяслава) відтяв звязок групи з Києвом, занявши стацію Переяславську і стацію Яготин.

Для виконання свого завдання, а то за всяку ціну удержати вузол Гребінку як важний стратегічний пункт для розвинення можливих операцій з підходом нових частин — штаб Ударної Групи рішає в першу чергу ліквідувати повстання от. Хименка, щоб мати свободну руку для акції проти червоних військ, які наближались від сторони Полтави і Крут через Прилуки. В тій цілі наказано:

Сотникові Ковдунові з лохвицьким і трипільським курінем, знищивши шлях на стації Ромодан, стояти заслоною і здержувати противника під Лубнами.

Полковникові Шаповалові з рештками 28. Стародубського полку, поновленого лубенською залогою і повітовими сотнями, вийти на зміну Чорноморській Дивізії до Пирятин і почати демонстративні бої у напрямі Прилук. Оба ці відділи з гарматами на площадках (імпровізовані панцирники зі сіна).

Головна частина Ударної Групи дістала наказ ліквідувати повстання Хименка в Золотоноші. Треба було привести до порядку і рештки Чорноморської Дивізії.

БІЙ НА СТАЦІЇ ГРЕБІНКА.

В час перегруповання Ударної Групи одержано про повстанців Хименка і Ангела такі відомости: Захвативши Золотоношу, базу Чорном. Дивізії, Хименко згрупував там три полки: корсунський, черкаський і гарнізон Золотоноші в силі 2.500 піхоти, дивізіон кінноти (500 шабель), легкі і гавбічні батареї, панцирний поїзд і автопанцирний дивізіон Чорном. Дивізії. Ця, на той час, значна сила має намір зайняти стацію Гребінку, а от. Хименко вже має в своїх руках останню стацію перед Гребінкою — Гребово.

Для ліквідації Хименка штаб Ударної Групи призначає 1-ий п. п. С. С., панцирник «Стрілець» і «Чорноморець», гавбічну батарею, та ремонтний поїзд з технічним курінем, а з браку всякої кінноти, імпровізує кінну розвідку з гарматчиків 2-гої батареї С. С. Загальний провід у руках сот. Домарадського, команданта куріня.

Згідно з наказом 29.І. 1Г18 о год. 4-ій рано вирушає зі стації Гребінка дві кольони. Права 5 сотня 2-го куріня (сот. Кічун), ешеломом ремонтного поїзду під охороною панцирника «Чорноморець» по залізниці в напрямі стації Драбово, зі завданням справити зірваний шлях у селі Петропавлівська Слобідка та повести розвідку на стації Драбово. Ліва кольона 8. сотня С. С. (сот. Микуляк) з двома гарматами через Гребінку, Городище, Петропавлівську Слобідку, яку занявши має долучити до сотні 5-ої з метою дальшого наступу. Головнім кольоні 6-ої сотні (сот. Гринева) і 7-ій (сот. Ільчука) з гавбічною півбатерією наказано відіхати о год. 6-ій ешеломом на ст. Драбово.

Досвіта, ледви свитало, передова права кольона (5-та сотня) наривається несподівано на ворога, який вже займає Петропавлівську Слобідку. Ворожий панцирник вступає у бій з панцирником «Чорноморець». Пята сотня коротким зустрічним боєм викидає ворога зі села Слобідки і продовжує наступ. Наш панцирник «Чорноморець» цільним стрілом убезвладнює ворожий панцирник, який виходить зі строю. На північ від Петропавлівської Слобідки зустрічає 5-та сотня головні ворожі сили, приймає з ворогом бій, а zagrożена ворожою кіннотою з правої сторони, відступає поздовж залізниці на горби, що на південь від села Городище.

Ворог, маючи чисельну перемогу, продовжує виконувати свій плян, напірає одною кольоною на 5-ту сотню, а другою прямує по дорозі Слобідка-Гребінка, прямо на стацію. Та на самій греблі в Городищу попадає на 8-му сотню, нашу ліву кольону. Зав'язується завзятий бій. Сотні 5 і 8 піддержані гавбічною батерією боронять горбів на південь і пів-

денний схід від Городища. Ворог мимо невідгих позицій і великих втрат, наступає масою. Його кіннота зриває залізницю і телефонічне отлучення на Київ і Лубни та загрожує стації Гребінка із півночі. Наша батерія заатакована борониться до останка. Гине сот. Ничай і вся обслуга гармат. Але сотні держаться непохитно, поодинокі чети, а головно чета 5-тої сотні кілька разів випадає проти кавалерії, що маневрує на нашому правому крилі. Вкінці припирає кінноту на леді і масакрує.

Біля 8. год. наше ліве крило загрожене обхватом подається взад, сотні тратять звязок, через що 5-та сотня примушена відійти на яр, що на північ від Городища. У ворога остала наша півбатерія. Ворог наступає чотирма розстрільними.

З виясненням обстановки і аж надто явної небезпеки, команда групи направляє 7 і 6 сотні на скріплення передових сотень, які відступили вже під саму стацію та продовжує ліве крило відділом Чорноморців з полк. Царенком. 2-га батерія сот. Кураха переходить в пішім строю в протинаступ, атакує праве крило і відкинувши ворога на віддаль можливости гарматного стрілу, відкриває за утікаючим з гармат вогонь. Чета охорони штабу заслонює Гребінку з півночи перед кавалерією.

Завзятий бій продовжується. На самій стації богато раних. Штаб групи хапає також за кріси, піддержує ліве крило, де захитались Чорноморці Царенка. Всі сили введено в бій, а ворог напиряє і наближується на 60—100 кроків. В той мент панцирник «Стрелець» відкриває вогонь на нашім правім крилі, курінь вдаряє на багнети, а ворог подається взад. Його кіннота, що на північ від Гребінки, завертає на крила, а ворог приймає її за нашу кавалерію і його охоплює паніка. Стрелецькі скоростріли масакрують утікаючу гущу. Год. 2:30 бій устав.

Побіда була за нами. Ворог лишив на полі понад 300 убитих і раних, біля 400 раних осталося по найблищих селах. Ми захватили біля 500 полонених, в тім числі помічника Хименка, маса зброї і скорострілів. Ворог залишає Золотоношу і утікає на Черкаси. Після такої різні він цілком зліквідований. У одній могилі тільки під селом Городищем поховано 138 убитих. Другу подібну могилу викопано під Петропавлівською Слобідкою.

Курінь С. С. стратив: 5 сотня — 5, 6 — 4, 7 — 1, 8 — 2 згинув командант батерії сот. Ничай та 6 гарматчиків. Були також рани в охоронній сотні і в Чорноморцях.

Зізнання полонених виявили: Рахуючи на значну кількість своїх сил (в бою було 2.000 піхоти, 500 шабель, панцирник і батерія), штаб Хименка з надмірною самопевністю виступає не до бою, а «машерує» накрити штаб Ударної Групи і «вирізати Австрійців та Мадярів». Для охорони перед евентуальною підмогою для наших частин, його кіннота зриває залізницю на

Дубни і Київ. Зустріч із 5 сотнею в Петропавлівській Слобідці і зустрічний бій, упевнює ворога, що має діло тільки з горсткою «Германців,» тому напірає масою 3-ма і 4-ма розстрільними без всякого маневрування у відкритім полевім бою. Початкова утеча і підхід під саму стацію упевнює ворога про передчасну перемогу.

Та цей фронтальний удар ворога у найбільш некорисному терені (через став 4 верстви довгий і 2 верстви широкий) зраджує примітивність і повну безрадість його кермування. Бо не тільки кількість, але й якість сил ворога досить висока. Він мимо величезних втрат напірає на 5 і 8 сотню, ударяє багнетами, атакує батарею і здобуває її. Та його кіннота не проявляє тоді ні енергії ні ініціативи, а батарея, хоч приймає участь у бою, не робить нашим ніякої шкоди.

Противно курінь С. С-ів; це знаменито вишколений білоцерківський курінь під кермуванням знаменитих к-тів сотень. Осторожність перед числом ворога уможливорює 5-тій сотні (к-т чет. Ценкий, Бойчук і другі) видержати львину працю в бою, мимо передчасної зустрічі з ворогом. Знання терену (попереднього дня к-т сотні перепроваджує полеві вправи зі сотнею, якраз на теперішньому побоевищі), уможливорює відповідне маневрування. Ворог вдається в затяжний бій, через що штаб групи зискує на часі, на введення у бій оставших частин і мобілізує усе живе на стації для останнього і рішачого удару.

Ворожа атака нашої півбатерії і обхват нашого лівого крила вправді відбив 8. сотню на саму стацію, але відділ Чорноморців з полк. Царенком, скріплений частинами Штабгрупи в пору здержує безпосередню небезпеку, а 6. і 7. сотні скріплюють знесилені чотиригодинним боєм 5-ту і 8-му сотні, в останній і рішачий момент (ворог на 60 — 100 кроків) переходять у загальний наступ на багнети в сам ворожий центр. Рівночасно наш панцирник дає моральну піддержку на правому крилі. Друга батарея, яка не могла боронити гармат за малою віддалею ворога, переходить пішим строєм в контр-атаку на праве його крило. Цього удару ворог видержати не може, він панічно утікає, лишаючи гекатомби жертв на побоевищі. Найменшу активність проявив наш панцирник, що надто лякався ворожої кінноти, але його щасливий двобій із ворожим панцирником в зустрічному бою, а також моральна піддержка правого крила в рішачій борбі, все таки дала свої наслідки.

Бій під Гребінкою остане побідою одного куріня 1. п. п. С. С. над повстанчою бригадою от. Хименка: 300 проти 2.500.

Це клясичний примір переваги горстки дійсного правильного війська над безголовою, хоч сміливою масою. Побіда одного над вісьмома, робить всякого героєм-борцем. Мінімальні наші втрати в убитих і ранених (1:40) це клясичний примір сили і незнищимости вишколеного і здисциплінованого та ідейного боевика, — його перевага над товпою без відповід-

ної керми. Також і друга батарея своїм концентричним наступом в пішім строю доказала, що може рішити бій.

2. курінь І. п. п. С. С. відніс повну перемогу, виконав блискуче своє завдання, міг не оплакувати своїх поляглих героїв (сот. Ничай, який з гарматчиками поляг при своїх гавбціях, бо ці машини не витримали того, що винесло його молодецьке завзяття), не сміли товариші жаліти і своїх товаришів героїських. Але душа Січового Стрільця відчула тяжко трагедію цієї різни, це трагічне непорозуміння і прокляття несвідомої української маси.

Ось один епізод з братоубійчих змагань під Гребінкою.

Після бою стрілець привів групу полонених, в її числі і свого рідного брата. Озвірілість його інстинкту — як наслідок нерівної борні — найшла вияв у тому, що він плакав. Плакав гірко і обкладав свого брата поличниками та кричав: »Ти дурню, ти виродку, чого-ж ти хочеш, за щож ти різати хотів мене? Якийже я Мадяр, коли нас одна мати родила!..«

І хтож не відчує цієї глибокої трагедії наших визвольних змагань? Хіба такі злочинці і провокатори, як Хименко.

Якраз три роки після цього трагічного походу брата на брата під Гребінкою, стрінулись в румунській тюрмі два противники, учасники бою: старшина С. С-ів Кичун і повстанчий ідеолог Ангел. Розговорились, пригадали собі момент цієї борні. »Ех дурні ми були тоді — сказав Ангел — не розуміли, не досіли до того, щоби розуміти вас Січових Стрільців.«

Занавіса над таємністю 1919 р. на Україні розкривається: Упав Великий Богдан, Мазепа, Дорошенко, Орлик — не вдержали 1919 р. і Січові Стрільці..

Др. ІВАН ГИЖА

Останні дні на альбанському фронті.

Дня 28. вересня 1918 р. скривавлена й виснажена в боях Болгарія віддалася на ласку й неласку антанті та прийняла всі умовини перемир'я, подиктовані переможцями. Наказано їй негайно відчинити фронт, опорожнити окуповану грецьку й сербську територію, перевести цілковиту демобілізацію своєї армії та віддати в розпорядження антантських військ всі транспортні засоби.

З цією хвилею починається розвал цілого альбанського фронту осередних держав. В Сербії австрійські й німецькі війська під сильним напором сербської армії відступають на північ. Побідний похід Сербів у напрямі Білгороду грозить австрійській армії в Альбанії оточенням і перерванням зв'язку з заплілям. Щоби не допустити до того, австрійські війська мусли рівнож відступати на північ і то в тому самому темпі, в якому

йшла вперед сербська армія. Були це смертельні змагання за швидкість в бігу.

Сербська армія мала на ціле небо кращі умовини. Вона була переможницею, наступала на пяти ворогові, освободжала свою батьківщину і находила чинну, ентузіастичну піддержку цілого народу та мала до розпорядження густішу комунікаційну сітку.

Австрійська армія в Альбанії, виснажена й здеморалізована останніми боями та подіями, не маючи майже ніякого зв'язку з запіллям, переживала страшні хвили. З фронту напірали італійські і французькі війська та окремі сербські й альбанські відділи*, з лівого крила загрожувала оточенням сербська армія, від моря треба було надіятись кожної хвили антантського десанту, тимбільше, що вже 2. жовтня трицять антантських воєнних кораблів при співучасті італійської повітряної ескадри бомбардували пристань Дураццо, однак спроба висадити війська на беріг не вдалася. Крім цього на задах творилися щораз то нові альбанські ватаги, які не давали спокою уступаючим австрійським військам і де тільки могли, там нищили окремі відділи, нападали обози і цим способом не лише здержували відступ, але вносили замішання і страшну деморалізацію в ряди австрійських військ.

Для нас були це пекольні хвили. Денно робили ми до 30 km, переважно без їди. Не було спокою навіть в ночі, бо як лише положилися ми відпочивати, звичайно починали клекотіти стріли й ми мусіли хапати за зброю і серед темної ночі стріляти до невидимого ворога — альбанських комітаджів. Досвіта пускалися ми в дальшу дорогу. Під упальним південним сонцем, під горячим подихом розпалених альбанських скал; знеможені, голодні і спрагнені йшли ми не як військо, але як гонені злодії; що тікають перед караючою рукою справедливости.

В придорожніх ровах валялися кінські стерва, від яких заносило обридливим смородом, лежали поломані вози, — а що найстрашнійше, густо лежали почорнілі трупи наших вояків з викривленими з болю лицами. Впали вони здебільша не від кулі, а зложила їх альбанська малярія, яка десяткувала австрійську армію. Початково недужих бралосся на вози, але чим довше трівав відступ, тим більше було хорих так, що вкінці не було вже на що їх брати і ці нещасні в смертельній горячці залишались на шляху, а не маючи ніякої помочі гинули в страшних муках і своїми широко відчиненими, скляними очима дивилися у чистий, сміючий блакит півдня.

Був це похід трупів по трупах. У всіх нуртувало лише одно бажання: не впасти по дорозі, а дальше, дальше за всяку ціну. А однак один за одним падав і зі спалених їхніх уст виривалися зойки, благання, проклони. «Візьміть мене з собою», «води...» «застрільте мене» — це були слова, які чулось що крок, на всіх мовах австро-угорської монархії.

* Частина Альбанців боролася по стороні Австрії.

Але здорові йшли далі не зважаючи на нікого. Ляк, щоби й їх не стрінула ця сама судьба, штовхав кожного вперед, додавав надлюдських сил. Впасти по дорозі було рівнозначне з засудом смерти, як не від маляричної горячки, то від мстивого ножа альбанського «комітаджі».

Я служив при «самостійному» V. куріні 33. стрілецького полку, який при відступі злучено з V. курінем 9-го полку і V. курінем 16-го полку в групу підполковника Омчікуса. В моєму куріні служили майже самі Українці зі стрийської доповняючої округи, а тільки малий відсоток творили Поляки й Чехи. Командантом куріня був майор Насель. Старшини були Чехи і Німці, чотирох Поляків і лише я один Українець. В других двох курінях, що входили в склад нашої групи, були такі самі відносини, з тою різницею, що там не було ні одного старшини Українця.

18. жовтня дійшли ми до Алессія і тут, по моїм запискам, числив наш курінь вже тільки 10 старшин і 138 стрільців, себто підчас відвороту втратив 12 старшин і коло 300 стрільців. До Скутарі, столиці Альбанії, прибули ми 21-го жовтня і тут чекали два дні на перевіз через озеро Скутарське, одно з найбільших в Європі (воно має 33 км. довжини і 11 км. ширини). В полудне 24. жовтня перейшли ми коло Катркуль альбанську границю і опинилися в Чорногорі.

В поході через Чорногору ми мусіли бути ще більш обережні, бо тут на кождім кроці могли стрінути чорногорських повстанців. 26-го жовтня минули ми Старий Бар, з його романтичними руїнами старого замку і гарною вілею «Тополіца», що була літньою резиденцією чорногорських князів. Положена над самим морем, окружена рядом гарних, струнких топіль і замаєна сочистою зеленою кипарисів, привітно чекала на своїх власників.

Лекше відітхнули ми 28. жовтня, коли вступили на дальматинську землю і на ніч розложилися табором в оливнім гаю за місточком Сутоморе. По правій стороні розлилось безкрає сине море, по лівій високий, понурий вал чорногорських гір. На трох верхах чорніли руїни старих чорногорських замків: «Гайнегай», «Ратац» і «Црни рат».

Серед цієї чудової околиці відпочивали ми один день. З роскішю купалися у чистім морю, привели до порядку своє білля і однострої. Але вночі з 29. на 30. жовтня збудили нас густі стріли. То чорногорські повстанці зійшли зі своїх шпилів, щоби в останне ще потурбувати своїх ворогів. Наші полеві сторожі відперли напад, одначе решта ночі була вже страчена, — і ми, ще до схід сонця, пішли в дальший похід.

Від того дня почалася погана погода. Дощ ляв мов з ковтки. Ніде не можна було відпочати. В маленьких, дальматинських селах ми навіть не зупинилися, бо переважно були вже заняті військом так, що звичайно мусіли ми ночувати під голим небом, в болоті й дощі. Тому й не тішила нас пре-

гарна панорама дальматинського побережжя, не дуже зворушило гарне як мрія містечко Сан Стефано, що мов дитяча забавка розложилося на маленькому острівчику, полученому з берегом лише вузкою греблею. Ані в Будуй — досить великому як на Далматію місті — не нашли ми квартир і мусіли таборувати за містом, на страшнім дощі й ще страшнішому вітрі.

Третого листопада, ледви живі, доволіклися ми до Теодо, невеликого місточка в котарському заливі й тут переправилися на другий беріг заливу і через Кастельнуово, Зеленіка, Ігальо дійшли 4-го листопада до села Радовчіці.

Щойно тут, в Бокке ді Каттаро довідалися ми, що війна вже скінчена, що австро-угорська монархія розпалася, що на її руїнах творяться нові національні держави.

Нам, — що від місяця цілковито були відрізані від світа, не діставали ніяких часописів, ні навіть приватних вісток, все це видалося неімовірним, фантастичним сном. Ми не вірили. Але рясно удекоровані дома сербськими і хорватськими «трибойками»¹⁾, які весело маяли в повітрі, святочний настрої Хорватів і Сербів, грімкі оклики «живйо Югославія» — переконували нас, що це дійсність, а не казка.

Того дня в полудне горді, поважні, австрійські воєнні кораблі, що спокійно стояли на якорі в котарському заливі перейшли на службу новій, південно-словянській державі. Долів впала стара австрійсько-угорська фляга, а на її місці радісно залопотів знак нової держави. Двайцять один гарматніх стрілів з кожного корабля проголосило світу, що сповнилися сміливій мрії малого сербського народу й він дійшов вже до «свого, сербського моря»... На побережжі великі здвиги народу ентузіастичними окликами стрічали цю велику, історичну хвилю, а старий Ловчен²⁾, відвічний сторож чорногорської волі, триумфально глядів на нові, його дітьми здобуті простори.

Після тридневого відпочинку в Радовчіцях відмаширували ми в напрямку Рагузи, де прибули ми 9. листопада. Тут, по наказу місцевої влади, мусіли ми зложити зброю і віддати військове майно. Була це дуже неприємна хвиля, бо для кожного вояка зброя є чимсь дорогим, символом його сили і віддача єї, ще й до того «цивілям», була глибоким пониженням.

Навіть і тут в Рагузі не мали ми точних відомостей про тодішню політичну ситуацію. Столичні часописи приходили спізнені. Кружляли різні поголоски, які тисячні маси вояцтва і буйна уява південних мешканців роздували до неімовірних розмірів. Говорено, що ціла австрійсько-угорська монархія замінилася в одно велике поле бою, що б'ються Хорвати з Мадьярами, Італійці з Мадьярами, Чехи з Німцями, Українці з Поляками, що заноситься на війну між Сербією і Італією, що

¹⁾ Трибарвна хоругов.

²⁾ Найвищий чорногорський шпиль, що домінує над котарським заливом.

у Відні і Будапешті вибухла комуністична революція та що Французи маширують на ці дві столиці.

Щойно 10. листопада вдалось мені дістати «Вінер-Журналь» і в ньому вчитав я, «що Українці проголосили самостійну державу на всіх українських землях, які належали до Австрії, та що у Львові йдуть завзяті бої». Після прочитання цієї вістки я побіг до своєї групи і наказав збірку всіх Українців. З трох курнів дійшло до Рагузи ледви 160 людей — решта всі залишилися на страшному шляху: Альбанія, Чорногора і Дальматія. На збірці подав я до відома стрільців радісну вістку, що й ми врешті маємо свою державу так як і інші народи, що за існування цієї держави йде війна, та що й нам прийдеться небавком доказати ділами, що ми є вірними синами свого народу і взяти участь у визвольній війні.

Незвичайна радість засяла на лицах стрільців. Без ніякого наказу, в одній хвилині, зі всіх грудей вирвалося, грімке трикратне «гура» і понеслося далеко-далеко над синіми хвилями Адрії.

Зараз постарався я за синьо-жовті відзнаки і роздав їх стрільцям, щоби завітчали ними свої шапки.

Між військами розташованими в Рагузі і Гравозі були заступлені майже всі народи Австро-Угорщини, стрічалось різні національні відзнаки — з виїмком української. Тому не дивно, що від цієї хвилі, коли на шапках нашого відділу появилася синьо-жота кокарда, дуже часто затримували нас прохожі, та з зацікавленням питали, що це за відзнака. Треба було бачити з якою гордістю і самопевністю відповідали наші стрільці: «Україна!»

Тут в Рагузі почалось переформування відділів по національному принципу. Чехи одержали навіть зброю і повнили службу в місті враз з югословянською міліцією, а після кількох днів відіхали до Фюме, де мали збиратися чеські частини.

Я був один одинокий Українець-старшина в групі підполковника Омчікуса. Мої старання, щоби з Українців нашої групи сформувати український відділ, параліжували старшини. Поляки, зокрема поручник Палінські, котрий за всяку ціну добивався того, щоби Українців і Поляків злучено як «Galizianer» в один відділ і віддано під команду польських старшин. Щойно по кількадеన్నిх енергійних моїх заходах, підпертих непохитною заявою стрільців, що хочуть мати свій власний український відділ, командант групи апробував сформування українського відділу і передав мені над ним команду.

Відносини в Рагузі були дуже погані: тисячі війська, а харчів обмаль. Дійшло до того, що згодом не діставали ми вже ані хліба, ані мяса, ані муки. Купити не можна було нічого. Стрільці голодували. Врешті по різних стараннях вдалося нам одержати місце на кораблі «Абація», котрий 16. листопада поплив до Фюме. Пароплав цей був так переповнений, що більшість пасажирів весь час подорожі стояла на палубах, під

палубами, по коритарях кабін. Кабіни займали жінки старшин, сестри милосердя, жіночі канцелярйні сили і булавні старшини. Про спання не було й мови. Щасливий був той, кому вдалося здобути в салюні, або в їдальні якесь маленьке місце під столом, а і тут в спанню було чергування. Харчів на кораблі не було ніяких.

В перший день подорожі стрінула мене цікава пригода. Проходив коло мене якийсь сотник з червоно-білою кокардою на шапці й дивлячись на мою синьо-жовту відзнаку спитав:

— Ви пане, Українець?

— Так.

— Мабуть будемо мати нагоду стрінутись у Львові — питає з іронією.

— Маю надію — відповідаю.

Ще раз злобна усмішка заграла йому на устах і пійшов далше.

Сімнадцятого листопада затримався наш корабель в дальматинській пристані Спліт (Spalatto). Тут перевели Серби ревізію на пароплав і конфіскували зброю і військові річі, які ще хто мав. Грубий спосіб переводження ревізії і різні надужиття викликали серед подорожніх велике огірчення. В пристані задержалася «Абація» кілька годин і я мав змогу хоч побіжно оглянути це старинне, історичне місто, з цікавими пам'ятками з римських часів.

Вечером відїхали ми далше. На морю стрінули ми цілу американську, воєнну ескадру, яка в боевому порядку, під зоряною флягою гордо плила здовж берегів Дальмації.

Десятьцятото листопада приплили ми до Фюме, одначе до порту впустили наш корабель Італійці щойно 20. листопада. Але й тоді не дозволили нікому зійти з пароплаву і на полю напроти корабля виставили стійки і спрямували на нас скоростріли. Щойно над вечером наказали нам зійти з корабля, уставили нас в кольони і під сильною ескортою відставили на залізничу стацію. Тут була вже приготована залізнична валка, але заладовано лише частину з тих, що приїхали «Абацією» — решта мусіла залишитися до слідуючого транспорту.

І в поїзді було не менше переповнення як на пароплаві. Вози — «фірціг ман, одер зехс пферде» — брудні, повні бо-лота, гною, одначе таки кожний чувся щасливим, що здобув місце.

В ночі виїхали ми з Фюме і через Ст. Петер, Грац — прибули ми до Відня ранком 24. листопада. На двірці знову перебули ми ревізію. Тут стрінули ми наших стрільців з синьо-жовтими опасками на рамені й вони запровадили нас на українську збірну станицю.

Згадаю ще, що на стації Вінер Нейштадт по возах ходили офіцери-Поляки і збирали «Galicjanów», щоби вислати їх транспортом до Кракова, одначе серед Українців не нашли ні одного охотника.

У Відні на українській станиці був великий рух. Що хвиля приїжджали свіжі транспорти українських вояків переважно з італійського і альбанського фронту. Рух, запал, збори, ентузіазм. Всі рвалися до повороту і до бою. Формувалися боєві відділи, відбувалися вправи, лунала українська команда, українська пісня.

Вечером 28. листопада виїхав до Галичини транспорт, до котрого й мене призначено. Був це довжезний залізничий поїзд, в котрім їхали виключно тільки Українці, — точніше кажучи, українські частини. Їхали ми через Угоршину на Лавочне. Подорож наша відбувалася дуже поволі — задержувано нас майже на кожній стації. Трийцятого листопада приїхали ми до місточка Гатван на Мадярщині. Тут поїзд наш оточила мадлярська міліція і почала переводити ревізію і немилосерно рабувати. Забирали не лише військові речі, але все, що попало їм під руки. Ми протестували, одначе це не помагало. Дійшло до бійки, серед котрої побито до крові одного нашого хорунжого, а якогось десятника зранено багнетом. На цій стації забрали нам Мадяри скоростріл і ручні гранати, які вдалось нам перевести через австрійську границю. Інтервенція наших вищих старшин в команді двірця не здалась на ніщо.

Такі самі «ревізії» відбувалися майже на кожній мадлярській стації. Ревізії, а радше грабїжі переводили військові і цивільні особи, навіть проти наказів команд двірця. До поважніших ексцесів дійшло знову на стації Чап, де Мадяри забрали нам полеві кухні й коні.

Другого грудня доїхали ми до Лавочного. Весело маяли синьо-жовті прапори на стаційних будівлях. Співами і радісними окликами витали ми першу стацію у вільній, українській державі.

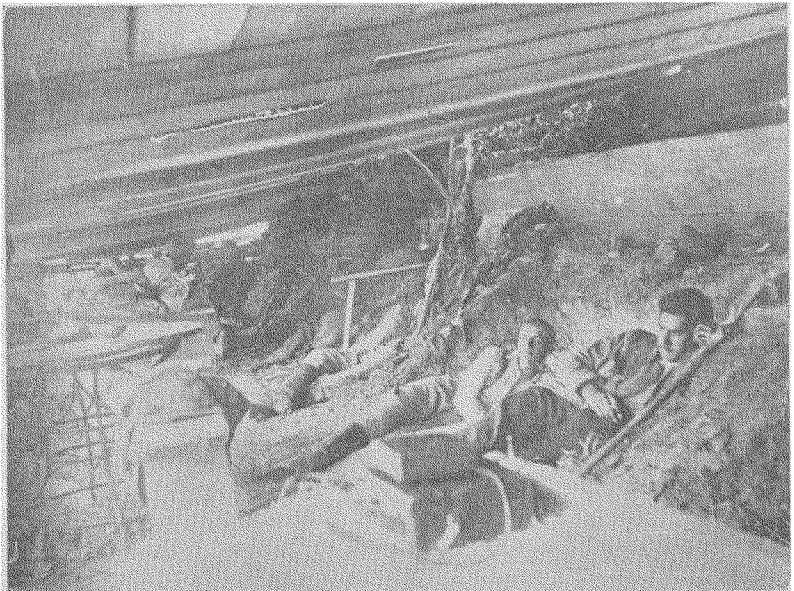
В ночі приїхали ми до Стрия. Рано старшини зголосилися в «Обласній Команді Стрий» — де прийняв нас полковник Гриць Коссак. Старшин негайно приділено до різних частин, а стрільцям — не знаю чому — дозволено відїхати до дому, хоча всі були готові відїйти негайно на фронт і в тій цілі вже у Відні сформовано їх у полеві сотні й виеквіповано їх від стїп до голови. Треба було лише роздати зброю, приділити старшин, та після короткого відпочинку вислати на фронт, який в тому часі так дуже потребував свіжих сил.

Чому це не сталось — лишається для мене до нині загадкою.*

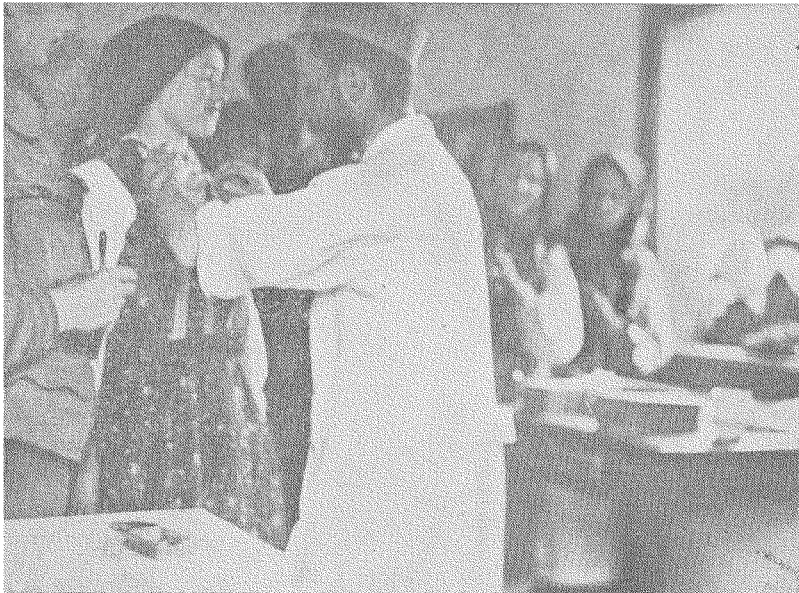
* Сотні, які повертали тоді через Відень до Галичини, не були настільки освідомлені національно, щоби могли зрозуміти вагу хвилі Перетомлені страхіттями довгої війни та здеморалізовані розвалом Австрії, або самочинно розбігались по домах, або відпускала їх команда на тзв. відпустку, бо не могла дати собі з ними ради. Тільки деякі відділи, в яких залишилися ще давні старшини, що вмїли задержати дисципліну, були спосібні до висилки на фронт. Ред.

Стрілецьке Богослуження в окопах на Веселій біля Соснова 28. VI. 1916 р.

Стрілецька стоянка під мостом на позиції під Березанами літом 1916 р.

Лікар У. С. С. пор Др. Білзор щепить проти холери в селі над Стрипою 1916 р.

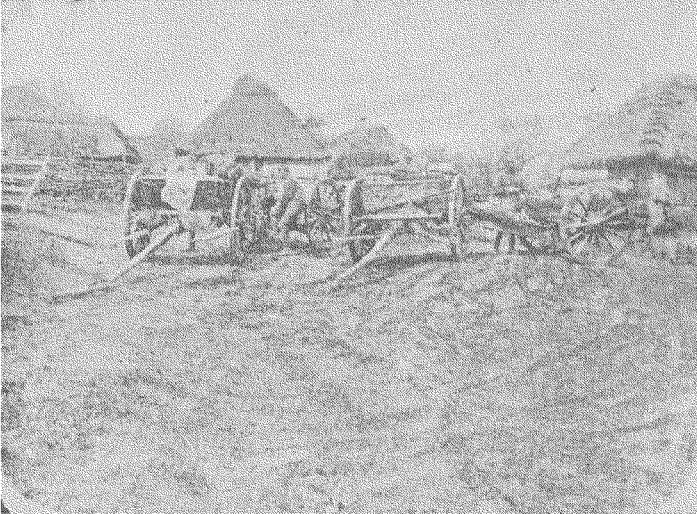
Стрілецьке весілля в Розвадові біля Миколаїва 15. II. 1917. р.

Сокальська вартова сотня.

Загін от. Долуда.

Батерія от. Карся на постою під Львовом.

От. Карсь зі старшиною та стрільцями своєї батерії.

ЕВГЕН ЯВОРОВСЬКИЙ.

Бій під Сигнівкою.

(Уривок із воєнного записника)

I.

9. січня 1919 р. — ми ледви трохи відпочили — безсилі від перемучення — мусимо іти до Басівки, бо до Годовиць приходить новий курінь, курінь отамана Черського. О 3 год. ми справді вже в Басівці. Тут гарні квартири. Я особисто під лісом. Щось кажуть: через ліс небезпека! На всякий раз я виставив полеві сторожі. Опісля в нас «строге поготівля» — та я так перемучений, що навіть розібрався і йду спати. Мені так здається, що противник не буде наступати. Якщо знову буде наступати, я вберуся за три хвилини. Таке було вже зі мною раз в Італії. Я був страшенно перемучений і рішився за всяку ціну відпочати — і роздягнувся тому в каверні*. Тут нараз мінами й іншими калібрами — початок офензиви! Не минуло кілька хвилин — я був уже готовий до бою. Безперечно: Страх великий пан! Так було на італійському фронті, так було і на українському. Не дай Боже попасти у полон! Вперід обідруть до нитки, опісля набють у страшний спосіб, вкінці навіть цілком звичайно вбють — тай годі! Я знав це від полонених, що самі ледви опісля втікли з полону! Тому в полон попадати навіть хотьби з того огляду не було мудро! Вже не говорити, що полон нечесть для чоловіка! Однак сьогодні я переспав тихо і трохи відпочав!

II.

10. січня 1919 р. рано в Басівці я пішов особисто на орієнтаційну розвідку до наших становищ під Скнилів, на Березину, лісом біля полевих сторожей до залізничного шляху, що веде до Стрия, до «будки число чотири». Ми думали, що там противник, але опісля довідалися, що там ще наші. Наша «панцирка» стоїть у лісі і не може посуватися вперед, бо зірваний залізничний шлях. Вечером — прийшов до нас наказ з Начальної Команди (ген. Павленко) про загальний наступ на Львів. Я маю іти з 11-тою коломиїською сотнею здовж стрийського залізничного шляху на тартак і на Сигнівку аж до Білогорщі через залізничний шлях Зимна-Вода—Львів. 12-та сотня за мною; 10-та за нею. На ліво від мене група УСС-ів Носковського на Скнилів і Кульпарків. На право група УСС-ів Білинкевича на Зимну Воду і Лапаївку. З Рудна з півночі наїзджая на Зимну Воду четар Фаранович з Гайдамаками (кіннотчиками). Рівночасно іде наш наступ на Мшану, зірвання залізничного шляху на захід. На заході фронт: Ягайлонський Городок, Кер-

* Каверна, викута в скалі, замість окопів, стоянка, де ховалось військо.

ниця, Мшана. Наш командант групи полк. Легар і його адюдант майор Ерле відмовилися командувати наступом: по їх думці наступ ще не підготований, ще за скорий. Команду обняв над нами полковник Павленко, артилерист, брат генерала Павленка. Він покищо у дворі в Басівці.

III.

Навколо залізничного шляху ліси — досить немиле вражіння у війні; хоч з другої сторони ліси добрий сховок.

Настрій в моїй сотні великий — і в мене. Як наступ — так наступ! Я все стою за наступом, але за повним наступом! Значить, як уже зачинати, то зачинати так, щоби і скінчити. Як зачинати і робити наступ, то хоч так, щоби робити його всею своєю істотою!.. Душею!..

Я дав наказ моїм четовим і трьом скорострілам — і рано о $1\frac{1}{2}$ год. встаю й іду. О 5. год. наступ.

Чую, що вчора мав противник робити наступ з Городка на Керницю. Мав страти.

Артилерія їде з нами.

IV.

11. січня 1919 р. рано о 3. год. збірка в Басівці. Дивлюся, чи ціла сотня. Ціла. Нікого не бракує. Це характеристичне: бій вважає мужа чимось святим, внутрішнім обов'язком й є до нього внутрішню зобов'язана.

Машерую з сотнею і скорострілами на кониках стрийським шляхом до »будки число п'ять«. Тут стрічаю четаря Гримальюка і питаю його, чи далше можна іти. Пояснює мені, що можна до »будки число чотири«. Іду до »будки число чотири«. Тут уже кінець нашої лінії. Коніки від скорострілів лишаю тут. Іду з людьми двома ровами гусакком здовж залізничного шляху до »будки число три«. За хвилину прибувають УСС-и і виривають міст 300 кроків на переді. Точно о 5. год. рано являється пор. Білінкевич з УСС-ами і робить розстрільну на Зимну Воду — та робить туди наступ. Я розвертаю розстрільну біля залізничного шляху; дві чети на право від нього (чета четаря Т. Вінчура і чета булавного Пасінчука); сам іду залізничним шляхом зі стежою з шести людей з ручними гранатами в руках; на ліво від залізничного шляху чета четаря Ю. Галяревича. Я розставив вперед розстрільну і щойно тоді думав дати приказ наступати, тим більше, що противник не бив на нас ще і відай навіть не знав ще про нас. На дворі була — слава Богу — густа мряка. Дальше як на два—три метри не було нічого видно. Це нас ратувало. Та це — було також причиною, що моє праве крило не чекало могого приказу, тільки само побігло кудись — відай вперед — без нас і що ми стояли на залізничнім шляху і без лівого цілого крила з чет. Галяревичем. Віруючи, що відірване праве крило стратить напрям і що на нього нема що числити, я зажадав зараз

чети хор. Хомина з 12 сотні, що йшла як запас — і нею обсадив праве крило. Щойно тоді я дав приказ наступати.

За нами була наша гарматка (чет. Мацьків). Тяглася на 400-500 кроків ззаду. Це на випадок »наїзду« ворожої »панцирки«. Наша гарматка розбилаби її зараз.

V.

Ідемо.

Я думаю по дорозі — чи здобудемо позиції? Вірю, що так, бо випадемо на противника нараз — нежданно. Счиниться гамір і заколот, наші зроблять »штурм« — і становища будуть наші...

Ідемо все даліше і даліше, а ноги несуть нас все скорше і скорше. Нарешті бачу щось напроти, на залізничному шляху просто проти себе. Стискаю ручну гранату... Думаю: як стрілить зараз в мене, мушу бути поцілений і мушу впасти трупом... Це математична конечність. Ніякого сховку на залізничному шляху нема. Хіба рів, алеж тоді я ще у гіршій позиції, бо я тоді на долі, противник на горі!.. Нема ради — біжу вже »гальопом«... Біля мене моїх шість хлопців..

А тут — тут — куц... Слава Богу... Куц ріс собі біля залізничного шляху...

Комедія... Біжимо даліше... Перед нами видніє червона стація (двірець) — перестанок »Скнилів«. А з боку даліше комин тартаку.

Підбігаємо блище — і всі цілком машинально кричимо »гурра« — та давай брати будинок!

Тут — скоростріли січуть вже по нас. Вперед я думав, що це »панцирка«, але за момент зачав бити і наш скоростріл — і показалося, що це били ворожі скоростріли з піддаша двірця. Нещасна спеціально була чета чет. Ю. Галяревича! Аж страшно! На чистому полі прямо скорострільних стрілів, без найменшого сховку, без — найменшої користи у бою... До цього — вони якось всі припали до землі і вмить викопали собі землю над голови. Двох було тоді вбитих — я бачив — і один ранений. Така позиція, що в неї попала та чета, була дійсно однако трагічна, як і геройська. І треба признати — чета не відступила, тільки за хвилю піднеслася — і як тільки наше праве крило зробило »штурм« на скнилівський двірець — зараз підбігла також наперед... Противник зі скорострілами втік в той мент з двірця задними виходами і його скоростріл появился аж на далекім мості. На двірці вже була також чета Вінчура і Пасінчука.

VI.

Я зрозумів, що на двірець — хоть як ми правильно це все робили і хоть як це все було залежне тільки від нашого щастя і випадку — ми не знали навіть, що перед нами буде противник на двірці — я зрозумів, що цей наступ треба було

робити більше неправильно і без усяких розстрільних, нараз і нежданно. Розуміється, чоловік все мудрий аж по ділі. Перед тим ми не тільки не знали, що противник на двірці, але і не знали, що він тільки на ньому і що його така і така сила. А на всякі евентуальности ми мусіли були забезпечитися.

Ворожий скоростріл заняв міст, що над стрийським залізничним шляхом веде з Городка до Львова.

У Скнилові направо кипіло вже також. Кипіло вже і на ліво у Зимній Воді.

Наші виставили зараз скоростріл на дах перестанку «Скнилів» і стріляли на віядукт. Противник не опирався довго, бо як тільки побачив, що наші наступають далше, зачав панічно втікати. Звичайно, найтрудніше зрушити його з перших становищ; далше вже піде...

Я дістався до «будки число два». Будник свій чоловік. Оповідав, що у Львові воюють тепер проти нас всі Поляки — від найменших до найбільших, жінки і діти також — і що Львів будуть вони обороняти в кожній кам'яниці. Окопи противника біля фабрики «Меркурій»...

Надбігла наша резерва — з 12 сотні четар Евген Лисняк. Наші спільно зробили наступ — і в хащах здобули з криком «гурра» якусь гармату і п'ять скорострілів. Крім того взяли много полонених. Між ними були цивільні — навіть Жиди. І далше побігли наші кудись на Городецьку чи куди. Це було лихо, бо в наступі штука побити противника і опісля сповнити приказ, евентуально далше здобувати, але цілосно, не інакше — та тут у тім разі спинити наших не було в нікого сили. Наступ котився далше якось відрухово — і того я настрашився... На всякий раз я спинив декількох стрільців і скоростріли й обсадив ними у простопротивний шлях від Зимної Води, відки я надіявся, що будуть бігти небаром рештки розбитого, противника, побиті УСС-ами Білінкевича, і тартак від Скнилова та вкінці і прямо перед Львів. Між мною і протилежною північною групою навколо Львова — я мав таке вражіння — не було вже нічого! Коби тільки вдалося всюди як мені!

VII.

Чимраз гірше стає моє положення! Я-ж знаю, що при наступі все значить час. А тут — я чекаю і мушу чекати, щоби також вдалося направо і наліво. Я і так несподівано далеко напереді. Цього ніхто з нас (й я сам) не надіявся. Таж звичайно залізничний шлях найгустійше і найміцніше обсаджений.

Слухаю — направо далше стрілянина далеко за мною позаді! Навіть щось тихне... І на ліво також щось все на одному місці...

Гармату, що наші здобули, вже тягнуть кониками залізничним шляхом, бо полем не можна: якісь рови, горби і навіть якась вода і потік.

Полонених відведено до куріня. Курінь в «будці число чотири».

Страшна нараз стрілянина крісами і гарматами. До мене прибігає мій стрілець і голосить, що противник вже на залізничному шляхові на задах у нас... Не вірю: біжу сам подивитися... Дійсно: не на самому залізничному шляху, але вже не далеко нього... Обстрілюють залізничний шлях... Я мусів бічировом... Доходжу до курінного. Недобрі вісти: в Городку і Мшані лихо, сильний опір. У Скнилові також.

Вертаю скоро по людей, щоби стягнути їх назад — і не доходжу вже до попереднього могого становища — люде мої вже самі стягаються... Частина пропала на Сигнівці... Наслідки непослуху і за далеке загнання вперед!

Ще якийсь час трівав бій, але вже наступав запас противника. Ми відбивалися цілий час і тратили те, що рано здобули. Даремний труд. Вкінці і противник затих: здобув попередні позиції. Ми пішли до Басівки — на менаж...

VIII.

12 січня 1919 р. висказав нам ген. Павленко подяку.

З нашого куріня вбитий хор. Сметана. Покійного я бачив тільки раз перед смертю.

Взагалі вбитих у нас: 1 старшина (хор. Сметана), 15 стрільців (нам відомих!), 17 ранених стрільців, 43 пропавших з цілого куріня — по бою під Сигнівкою. Це були наші страти! А дехто з запілля й сьогодні говорить, що на фронті «бавилися» і не воювали. Раді ми були би побачити того, що таке говорить, в той час також з нами «в забаві»...

Бій під Сигнівкою — так його називаю — хоч бій вівся і біля Зимної Води і біля Скнилова, але моя сотня загналася аж на передмістя Львова, на Сигнівку — бій під Сигнівкою був для мене ще одним доказом, що Львів годі здобувати приступом, бо це понад наші сили, що його треба брати тільки облогою. Ця думка родилася і росла тоді вже в головах усіх, що брали участь у тім бою.

МИКОЛА МАТІВ-МЕЛЬНИК.

Спомин...

*Десь... вчера: крісів дощ густий...
Гармат вогневий гук --
І пісні дзвін — крізь дим їдкий
І радість серед мук!*

*Гей, гей, лани! Умер ваш спів
Серед забутих меж?..
Серед полинялих хрестів
Не лине відгук стеж?..*

*... Хтось нічу, глухо (в десять літ)
Гробами перейшов,
І — спомином йому у слід
Кривавий мак зійшов...*

Мотовилівський бій.

(Критичні завваги до його історії).

Подібно як українська визвольна війна взагалі, так і поодинокі її моменти зокрема, на сором українській нації не мають і хто зна, чи скоро будуть мати свою історію.

»Вони були скупі на слова і щедри на чини. Не спішились списувати свою історію« — говорить про українське стрілецтво Д. Донцов та ледви чи це виправдає перед будучим істориком цієї великої в нашій історії епохи, нашу байдужність.

Подібно як наша історія князівських і козацьких часів, так і історія недавно минулого буде світити неясними місцями і знаками запитання.

Коли говорити про історію обох українських армій, то тільки одні У. С. С. можуть похвалитись ським таким матеріалом для її списання »колись«. На другому місці під тим оглядом стоять кийвські С. С., інші частини можуть хіба сказати словами народної пісні, що »буйнесенький вітер розвіяв їх славу по широких степах« тай тільки, але для історії розвіяна вітром слава мала потіха.

Зокрема що до кийвських С. С., то їх історія списана дотепер найповніше в Альманаху »Золоті Ворота«¹.

Першу частину історії С. С. в тому Альманахові написав В. Кучабський, другу ген. Безручко і як в передмові до »Золотих Воріт« зазначено, головно на основі споминів бувших стрільців і старшин С. С. Природна річ, що спомини не можуть заступити історичних документів (наказів, звітів то що) і тому згадана історія С. С. (вона в альманаху поміщена під заголовком Січові Стрільці. Военно-історичний нарис — нараз по передмові), має багато неточностей і похибок.

Особливо що відноситься до т. зв. Мотовилівського бою, то він тільки в загальному представлений вірно, але в подробицях і то в дуже числених місцях автор не держався історичних фактів.

Цілею оцеї статті буде з одної сторони справити наскільки можливо, з другої сторони доповнити те, що відноситься до Мотовилівського бою і то тільки до самого моменту бою, а ще точніше сказавши до того, як рішився цей бій в користь С. С.

А ogranicитись тільки до справлення деяких неточностей історії Мотовилівського бою і доповнення в декотрих місцях змушує мене те, що ширшою мірою недоступний на разі сам альманах, який і був притокою для написання тих кількох заміток. Колиб хотіти справити все там сказане про бій 18. па-

¹ Золоті Ворота. Альманах Січових Стрільців. Ще в 1923 р. мав вийти накладом »Українського Слова« в Берліні, та мабуть задля фінансових труднощів, хоч майже цілий напечатаний, не побачив світа.

долиста, то потреба цитувати цілі сторони, що з огляду на розміри Календара годі зробити.

* * *

Історія бою біля мотовилівського ліса — по історії Альманаху — представляється коротко так: Дня 16. падолиста 1918 р. вечером відділи Загону СС.¹ заняли Фастів, а дня 17. XI. відділ СС. складений з 3-ої сотні С. С. (командант сот. Загаевич Микола), 4 скорострелів і одної гармати заняв стацію Мотовилівка. Цим відділом командував сот. Федь Черник.

Рано 18. XI. донесено Черникові, що від ст. Васильків в напрямі на ст. Мотовилівка повздовж залізничного шляху наближаються гетьмано-російські війська.

Тоді відділ сот. Черника вийшов зі ст. Мотовилівки їм на зустріч. Піхоту, себто 3-ту сотню Черник розділив на дві півсотні, перша з них під ком. хор. Стефанишина пішла на край мотовилівського ліса і заняла позицію між залізнодорож. шляхом та селом Плісецьке, друга півсотня під ком. сот. Загаевича пішла на право від залізнодорож. шляху лісом в напрямі хутора Хлібгед. Обидва скорострели остали при півсотні Стефанишина. Рівночасно в напрямі до ст. Васильків виїхав імпровізований бронепотяг С. С.-ів під командою сот. Дашкевича.

О год. 9-ій рано² півсотня Стефанишина вступила з противником у бій.

Проти першої півсотні хор. Стефанишина наступ вела Дружина кн. Святополка-Мірського, зложена з рос. офіцерів, в силі 600 крісів. Ця дружина на своєму правому крилі, як його продовження, мала відділи сердюків. Ті наступали а радше мали задачу наступати на с. Плісецьке, але в першому моменті бою залягли на полі і не рушились вперед аж до його кінця.

Направо від Дружини кн. С.-Мірського, по другому боці залізнодорож. шляху лісом в напрямі на ст. Мотовилівку йшли якісь інші сильні гетьмано-російські відділи. Ті відділи минулися по дорозі з півсотнею Загаевича так, що Загаевич опинився поза ворожим фронтом і щойно на відгомін стрілянини півсотня Загаевича взяла напрям в ліво скіс, натрапила при тому на ворожу резерву, розбила її і прогнала.

Тимчасом півсотня хор. С. вела бій з Дружиною Святополка-Мірського. Ситуація цієї півсотні задля браку набоїв стала небавом дуже критичною, рівночасно сот. Черник зістав важко ранений.

На підмогу півсотні хор. С. вийшла біля пів одинайцятої в полудне зі ст. Мотовилівки 2-га сотня С. С. Ця сотня розпустила розстрільну на ліво від півсотні хор. С. і повела бій з правим крилом Дружини Мірського.

¹ Офіційна назва формації С. С. в Білій Церкві аж здається до 14 грудня 1918 р.

² Розстрілення скрізь мої.

Після того підійшла до місця бою і 1-ша сотня С. С., рівночасно панцирник Дашкевича прогнавши ворожий »бронепотяг« віхав в саму гущу противника і картачами начав змітати одну купу Москалів за другою.

Бій закінчився біля 2-ої години по полудні. Гетьмано-російські відділи оставивши 600 убитих, в паніці втікли на ст. Васильків.

Так в скороченню представлено Мотовилівський бій в Х. розділі історії С. С. в Альманаху »Золоті Ворота«.

В брошурі В. К. »Січові Стрільці«¹ про Мотовилівський бій говориться таке: 18. падолиста з ранку — несподівано для обох противників, дві сотні стрільців зустрілися з шіснайцями сотнями московських старшин і гетьманських сердюків біля Мотовилівки. Бій розвинувся сам собою і по кількогодинному, дуже кривавому змаганню Стрільці одержали повну перемогу. Противник оставив на полі битви 600 трупів і зміг відступити назад тільки своїми крилами. Цілий ворожий центр, на який противник покладав найбільше ваги, остав на полі бою.

Знову в брошурі Р. Давного »Про Січових Стрільців«² описаний мотовилівський бій так: »Нічу дня 18/19 падолиста перші два ешелони під командою сот. Черника заняли стацію Мотовилівку. Дальше не можна було їхати. Слідуюча стація Васильків була обсаджена московськими добровольцями і сердюками. Передний відділ С. С. мусів дальше посуватися пішим боевим порядком.«

»Мотовилівка положена серед великого ліса, що тягнеться три верстви в напрямі на Васильків. За ним поля і горби. Оден відділ в силі одної пішої сотні, двох скорострелів і десятиох гарматчиків на конях вислано о год. 8. рано 19. падолиста обходом ліса на право, другий такий самий відділ на ліво. Шляхом посувались дві гармати у вагонах, чотири скорострели і одна піша чета. Всі відділи мали злучитись на краю ліса. Середний відділ ще не доїхав до ліса, а вже спостеріг на полі московських добровольців. Вони йшли в розстрільній на ліс. Добровольча артилерія відкрила обстріл стрілецьких поїздів. Настав бій. Спершу при залізній дорозі, а опісля вступили у бій і обидва відділи на крилах. Бій був страшний. Добровольці кидали що раз то нові резерви, і що раз нові розстрільні висувались проти Стрільців. Около 10-ої години рано С. С.-ам наспіла поміч. Підїхали дальші частини Стрільців. Цілий курінь вступив у бій. Сили всеж таки не були рівні. Проти С. С. (около 600 штиків, 2 гармати, 10 скорострелів) стояло около 300 московських старшин зі скорострелами і артилерією і курінь сердюків. Добровольці наступали розстрільною

¹ В. К. Січові Стрільці. Їх історія і характер. Нарис. Львів 1920. Накладом І. Квасниці.

² Р. Давний: Про Січових Стрільців. Відень 1921. Народна Бібліотека »Чорногорц», Ч. 1.

на ліс, а крім того здовж шляху ровами під прикриттям своїх сталевих панцирників, щоби перервати стрілецький фронт. Розшалів бій, настала рішаюча хвиля.

Стрілецькі гармати на поїздах відкрили скорий вогонь і повною скорістю паровоза, серед ворожих куль, пустились вперед. Московським трупом вистелено рови здовж залізничного шляху. Сталеві панцирники добровольців утікли перед стрілецькими деревляниками, а тоді кулемети висікли по обох боках залізничного шляху добровольчі ряди.

Гармати С. С. опинились на задах добровольчих ліній. Фронт перервано. Піхота С. С. пустилась до наступу, розбиваючи на прах московські відділи».

Всякий, хто прочитає всі три описи Мотовилівського бою, побачить великі різниці в суттєвому вже уняттю цього епізоду з історії С. С. Та рівночасно виринає питання чи Мотовилівський бій¹ був передбачений Командою С. С. чи випав несподівано для обох противників, як каже В. К. Отже чи Команда С. С. мала якийнебудь плян, яким руководилась починаючи його, чи цей бій, а головно його вислід був тільки збігом щасливих обставин.

Це питання забемисте, щоби його розглядати тут і вирішення його краще оставити історикові С. С.

Друге, що кидається прямо в вічі в описі бою 18. XI, це великі різниці в поглядах, що рішило і хто рішив мотовилівський бій в користь С. С. — це раз, а друге — де була в тому бою рішаюча точка, на правому крилі (сот. Загаєвич), чи на лівому крилі, чи в центрі розстрільної С. С.

Після історії С. С. в Альманахові в цьому бою рішаючу ролю відіграла 1-ша сотня С. С., яка підійшла на скріплення центра боєвої лінії. Знову після представлень Р. Давного побіду в Мотовилівському бою треба приписати гарматі на вагоні, бо вона будьтоби опинилась по заді ворожого фронту і своїм огнем змусила противника відступити.

Тимчасом історичним фактом є, що праве крило С. С., себто 3-та сотня, на остаточне рішення бою не мала ніякого впливу, бо вона зараз на початку наткнувшись на противника вправді розіграла його, але і сама розбилась на групи, які вицофались з бою. Дальше фактом є, що 1-ша сотня надійшла на скріплення боєвої лінії аж тоді, коли противник вже був в розтічі і тікав на ст. Васильків, а рівнож фактом є, що коли підійшла 2-га сотня на ліве крило розстрільної, то вона по 10 мінутівій перестрілці пішла на приступ проти Дружини Кн. Святополка-Мірського, потягнула за собою в той спосіб півсотню хор. Стефанишина і аж тепер гетьмано-російські старшини почали відступати.

¹ Цитовані автори повтаряють стало похибку називаючи бій 18. XI. боем під Мотовилівкою. Село Мотовилівка від місця бою лежить у віддалі 5-6 km.

Відносно гармати, то треба пам'ятати, що гармата уставлена була на вагоні в той спосіб, що її дуло виходило дещо з діри прорубаної в стіні вагону і тому стріляти могла тільки перед себе, а не на боки як прим. скоростріл. Значить гармата С. С. могла обстрілювати картачами, то є на близьку віддаль тільки противника, який евентуально стояв би якраз на залізнодорожному торі, або дуже близько від його. А годі допустити, що гетьмано-московські відділи скупчувались на залізнодорожному торі і дали себе косити купами. А коли гармата опинилась поза ворожим фронтом, то тим дивнійше стає, як вона могла не то рішити, але взагалі підпомагати бій піхоти, коли її не можна було обернути ні в зад ні на бік, а поза фронтом знову в переді не мала що острілювати.

Вже тих кілька фактів доволі ясно вказує на те, що дотеперішнім історіям Мотовилівського бою далеко до об'єктивності, до повности і до критичної оцінки поодиноких сил, які в йому брали участь.

Попри те в наведених описах бою 18. падолиста 1918 р. аж кишить від різних неточностей і то навіть у відношенню до дуже важних моментів.

Так приміром щодо години, в котрій начався бій, є вже деякі різниці, а ще більше різниць є в подаванню часу, коли підійшла півсотні хор. Стефанишина на підмогу 2-га сотня і коли скінчився бій.

В «Альманахові» В. Кучабський твердить, що 2-га сотня підійшла до фронту о годині пів до одинайцятої, а Р. Давний, що о год. 10-ій. Одно і друге твердження не відповідає правді. 2-га сотня вийшла зі ст. Мотовилівки «на фронт» по полудні біля години 1-шої і цілу годину йшла до краю ліса, де вівся бій. Біля год. 2²⁰ по полудні 2-га сотня вступає в бій, так, що цей бій не закінчився о годині 2-ій, а значно пізнійше.

Рівнож не згідне з фактами є твердження, що на правому крилі противника себто проти с. Плісецького залягли в розстрільній відділі сердюків. На правому крилі противника, проти с. Плісецького не було нікого, ні гетьмано-російських відділів чи там розстрільної ні сердюків.

Так само не можна погодитись з твердженням п. В. К. (в брошурі «Січові Стрільці»), що цілий ворожий центр остав на полі, а тільки крила відступили. Навпаки, прим. на правому крилі від наступу 2-гої сотні противник поніс великі втрати в убитих, а до того праве крило майже ціле попало в полон, коли тимчасом ворожа розстрільна, що була блище залізничного тору, отже ворожий центр, спасся «бігством».

Далі Р. Давний пише, що Черник 18. XI. ранком¹ вислав в напрямі ст. Василькова один відділ в силі одної пішої сотні на право (від заліздор. шляху — А. К.), а другий такий са-

¹ Автор мабуть помилково в своїй брошурі твердить, що бій на скраю Мотовил. ліса мав місце 19 падолиста.

мий відділ на ліво, значить дві сотні назустріч ворогові. В. Кучабський знову каже, що Черник вислав зі ст. Мотовилівки назустріч ворогові одну сотню (3-ту Загаевича) і її поділено на дві півсотні, з котрих перша пішла на право на хутір Хлібгед, а друга на ліво від залізнодоро. шляху на край ліса ближче до Плісецького.

Таких суперечностей в історії Мотовилівського бою згаданих авторів є більше, але їх в тому місці годі не-то розбирати, але навіть реєструвати. Ціллю цієї статейки є тільки взагалі порушити таку важну справу як потреба вірного, повного і критичного списання нашої визвольної війни.

Стрілецький Маратон — як Мотовилівський бій називає автор брошури «Січові Стрільці» — заслугує в першу чергу на те, щоб його як слід списати і опрацювати хочби на основі тільки споминів учасників.

Тут ще можнаб, до речі сказавши, замітити і те, що бій 18. XI. неоправдано названо Мотовилівським, бо він фактично розігрався біля с. Плісецьке, а з Мотовилівкою має тільки спільного, що розстрільна С. С. розвинулась була на краю Мотовилівського ліса, але і це певно не знати, чи ліс справді належить до с. Мотовилівки і чи справді його доколичні мешканці так називають.

О. КИСЛЕВСЬКА.

На горі Присніп.

(З оповідань «Старої війни»)

Якось дивно було говорити про военні страхіття із тим молодим голубооким стрільчиком з густими чорними бровами, що в добавок носив почесне ім'я «старої війни», яке надавано тільки тим, що першими вступили в славне стрілецьке товариство.

Одначе, таких молодих героїв, що рвались а часто просто втікали з дому до стрільців, а потім щойно підростали в димі пороху та гукові гармат, було між стрільцями чи мало. Й на диво ці діти не знемагалися, не зневіривалися, не вертали сокрушені домів, — але гідно додержували кроку своїм старшим товаришам та враз із ними доконували неімовірно геройських вчинків...

Й оцего сімнайцятьлітнього юнака, довго не хотів пустити з дому батько, богатир власник кількадесяти моргів поля й чотирох млинів в Косівщині. Вже перші добровольці «списалися» й відійшли, а Михась на приказ батька остався. — Аж коли довідався, що з Косова вибирається догоняти стрільців кільканайцять його товаришів, — не питаючись нікого о дозвіл пішов з ними.

Перейшли високий Буковець, сховану серед моря зелених ялиць Криворівню, і дігнули своїх аж у Жабю, що широко розкинулось над прудким Черемошем.

Співом, стрілами зі старих, заржавілих крісів, як на гуцульським весіллі — привитало їх товариство, — як на весілля їхали в переповнених, замаєних сосниною вагонах на Угорщину, зі співом, мов у танець пішло небаром оце молоде товариство і в бій.

Може завдяки тій веселости, бадьорости, якої не тратили вони й в обличчі смерти, могли Січові Стрільці доконати таких великих діл, яких ніколи не доконали-б, якщо вдягнули-б на себе військовий однострій лише на приказ із обов'язку.

Та не легко приходилось перебувати такому стрільцеві тяжкі воєнні труди-походи, а вже найважчі спомини лишились Михасеві з того часу, як повернувши ще не вповні здоров з лічниці до кадри, зголосився на охотника з т. зв. гуцульською сотнею в поле.

Гей, якби були знали ці наші Стрільці Січовії, як важко прийдеться їм у тій сотні ще й під німецькими старшинами, не співали-б були так веселенько:

Гей дівчино не вірми, не вірми,
Бо я хлопець мандрівний, мандрівний.

А затагнулиб тужної, та пресумних Журавлів..

На нездобуту «Кірлібабу» в буковинських горах їх кинули на «Присніп», де справжні, загартовані в боях вояки цілими сотнями кляли свої запалені голови..

На «Присніп», Німцям на підмогу гнали стрільці з Борщева цілих три дні без їди й майже без відпочинку. І застали таке: верх гори з вигідними німецькими стрілецькими ровами займили Москалі, на долині перед лісом, недобитки німецької сотні. Стрільцям покладено завдання: виполошити ворога, добути гору, хочби це не знати яких жертв стояло.

Зачали з того, що осторожно, тихо, щоб не помітили Москалі, — взялися копати окопи. За кілька годин все було готове. Німці напірали, щоб таки зразу, скоро настала ніч, зачинати наступ. Одначе стрілецький командант, хоч також Німець, заступився за Стрільцями.

Най, каже, хлопці похарчуть вперед. Голодних, хіба на певну згибель годі висилати.

Харчі привезли аж на другу годину в ночі — а о четвертій приступлено до діла.

Наказ був такий: ставати по вісім стрільців, а що дев'ятий Німець. Ніч була темна, хлопці з крісами, муніцією, обвішані гранатами та ще й газовими бомбами, посувалися в найбільшій тиші, все в гору та в гору, аж підійшли під самі Московські позиції. Закричали враз гурра і обкидали ворожі окопи гранатами.

Счинилась метушня. Москалі повискакували і почали відбивати наступ, але стрільці скористали з відповідного вітру і кинули газівками. В ту мить заграла над московськими ровами і австрійська артилерія.

Москалі пробували кілька разів відбиватись, але серед тої нічної метушні й переполоху, не в силі були дати ради і піддалися. Ще не розвиднілось гаразд, як московські стрілецькі рови займили наші. 250 стрільців забрало тоді в полон 1500 Москалів разом зі старшинами.

Втрат як на такий випад, не було багато — двацять важче або лекше ранених, — та крім цього стрілецьке товариство втратило ще одного доброго товариша — Романюка з Кут. Не згинув він в часі наступу, а таки в стрілецьких окопах. Яксь видно заблукана куля прострілила йому голову в хвили, коли повернувся, щоби передати клич своєму товаришеві, віддаленому о 30 кроків.

Смерть прийшла так нечайно, що навіть не рушився, тільки склонив молоду голову до стіни, наче дрімаючи.

І ніхто не спостеріг того, що сталося. Аж над ранком, коли Німець прийшов на зміну, здивувався, що стрілець не встає. Думав — заснув; кликнув голоснійше, а далі порушив шаблею, тоді тільки пізнав, що це труп.

Закликав товаришів, взяли його трьох й понесли таки без стежки в долину до своїх, де молоде товариство веселилось недавною побідою.

Сумно з повагою похилилися стрілецькі голови. Стали раду радити — де би то товариша поховати, де висипати йому могилу?

Й похоронили його на краю ліса. Під такою дивною смерекою, що росла трьома конарами, наче Йорданська трійця. Гранат вибив під нею глибоку яму, так, що лиш коріння повисло.

При тужній, жалібній стрілецькій пісні, зложили товариша на вічний спочинок так як був, навіть у плащі.

Полевими рискаликами насипали могилу, а на корі смереки витяли хрест і перші букви його назвища...

Там і остав він сам один, як свідок стрілецької слави.*

* При Українських Січових Стрільцях була окрема гуцульська сотня, в якій служили також стрільці не Гуцули, хоча по інших відділах УСС. справжніх Гуцулів було доволі багато. Одним із командантів гуцульської сотні був сот. Др. Омелян Левицький, адвокат з Долини, незвичайно чесний і бойовий старшина, який згинув під Кірлібабою. Гуцули, як дуже обовязкові і відважні вояки, мали велику славу не тільки серед УСС., але й на Придніпрянщині, де за часів УНР. незивали в їхню честь деякі принадніпрянські частини »гуцульськими«, хоча на Придніпрянщині Гуцулів немає. В Галицькій Армії був окремий гуцульський курінь пор. Голинського, а також окрема сотня пор. Клочурака із Ясіня на Закарпатю, решта Гуцулів служила головно в 2-гій Коломийській бригаді. Ред.

В. Й.

Група Крукеничі підчас польської офензиви в травні 1919.

(Уривки)

Від самого початку травня 1919 р. було загальне переко-
нання серед старшин нашої групи, що якраз на її відтинку
спробує противник рішаючого пролому. Фронт групи тягнувся
від містечка Гусакова під Перемишлем до села Волчищович
під Судовою Вишнею (яких 50 км. З курінями і 3 батареями)
і творив до фронту, що тягнувся від Хирова до Гусакова,
майже прямий кут. Було отже очевидним для нас, не дуже вче-
них у стратегії, що найкращим місцем для пролому був якраз
відтинок нашої групи, бо на випадок удачного пролому міг
противник відразу відтяти цілу групу Хирів і гірську бригаду
от. Черського, а тим самим мати вільний марш на Дрогобич
і Стрий. Це змушувало би дальше до конечности відвороту
цілий фронт III. корпусу, відступлення від Львова та захи-
тання цілим фронтом Галицької Армії. Вислів цьому переко-
нанню давали команданти курінів і сотень при кожній стрічі
з шефом штабу групи сот. Лянгом і її командантом полк.
Шепелем.

Тимчасом шеф штабу групи Лянг і шеф нашої самбірської
бригади (полк. Кравса) сот. Якворт були цілком іншої думки.
Вони заступали погляд, що на нашому відтинку противник
більшого наступу робити не може, бо це йому не вигідне.
Сам командант групи полк. Шепель, старшина бувшої росій-
ської армії, також був приклонником погляду, що на наш
відтинок неминучо буде спрямований головний удар на
випадок ворожої офензиви. Полк. Шепель виготовив був навіть
два окремі звіти до команди бригади, в котрих розвивав свій
погляд щодо можливих ворожих операцій на фронті Хирів —
Перемишль — Судова Вишня. Тому полк. Шепель радив бри-
гаді або скріпити відповідними резервами його групу, коли
хоче за всяку ціну боронити дотеперішних становищ його
відтинка, або звинути цілком не вигідний прямий кут фронту
під Перемишлем, головну оборонну позицію вибудувати на
лінії самбірських болот, а через те скорочення фронту мати
можливість до осягнення резерв. Лінія болот крім цього
була загалом вимряною оборонною позицією, бо цілими кільо-
метрами тягнувся фронт через болота, навіть літом непроходимі,
до котрих оборони не потрібно було більше сил, якщо були б
в час вибудовані відповідні опірні точки. Таку давав пораду
полк. Шепель, в тім його попирали всі старшини групи з виїм-
ком шефа штабу Лянга. Штаб бригади загалом не звернув
жадної уваги на оба доклади полк. Шепеля, відповідаючи
йому коротко, що штаб і без нього добре орієнтується в си-

туації. Очевидно панувала там і на далі неподільно теорія Лянґа-Якверта. Цим командант групи був дуже огірчений, а все те його огірчення виливалося на «Німців», котрі »ні чорта не розуміються на найпростіших завданнях такої війни, яку змушена вести Україна. Вони мудрі тільки тоді, коли мають до розпорядимости армії і бетонові окопи, — нарікав Шепель, але коли приходиться їм вести слабше зорганізовані відділи, розсіпані на довгій фронті, тоді тратять голову».

Цей німецької штабової концепції можливого ворожого наступу не були в силі повалити чи хочби навіть захитати боеві доклади курінів і сотень, що день-у-день подавали певні вістки про надходячі великі скріплення ворожих сил на відтинку групи, про стягнення більшої скількості тяжкої ворожої артилерії, що встрілювалася протягом кількох днів на передні і запасові позиції групи, та про оживлену розвідочну акцію ворожих літаків. Штаб був глухий на всі ті доклади, що більше, 13. травня цебто два дні перед загальним ворожим наступом, шеф штабу групи дав телефонічний приказ трьом куріням групи до наступу на ворожі позиції на схід від Гусакова і Балич, аж до гостинця Мостиська-Самбір. Цей наступ мав бути переведений досвіта 14. травня. Команданти всіх трьох курінів, не порозуміваючися впрочім між собою, стративши наслідком цього приказу шефа штабу цілковите довіря до його почуття відповідальности за долю цілого 50-кілометрового фронту, цілком відрухово зараз того самого дня (13. травня) зїхалися по полудни в команді групи в місточку Крукеничах і заявили шефові штабу, що тільки на письмений приказ поведуть вони свої куріні до наступу. Вони предстали штабові всю безвиглядність можливости пролому ворожого фронту з нашого боку: адже тепер ворожі сили, по відомостям фронтових частин, переважають наші сили найменше в п'ятеро, не рахуючи технічної переваги. На випадок нашого наступу, котрий певно мусить заломатися, прийде до ворожого протинаступу, який мусить захитати цілим фронтом групи, бо якраз її центр, розвинений до наступу і побитий, не маючи за собою буквально жадних резерв, не буде в силі денебудь на резервових позиціях затримати натиску. Такі були заміти курінних. При тім поставлено штабові домагання, аби він ці заміти негайно передав команді бригади, і тільки тоді, коли помімо цього все таки накаже команда бригади наступати, тоді куріні будуть наступати, але відповідальність за пролом українського фронту спаде виключно на команду бригади.

Щойно тепер шеф штабу групи трохи отямився, передав негайно заміти фронтових частин команді бригади і ця пізнім вечером відкликкала остаточно всі свої диспозиції до наступу лівого крила і центра нашої групи на день 14. травня.

Весь день 14. травня давалася зауважати сильніша і живіша діяльність ворожої артилерії на наші передні стано-

вища. Не диво, що й стрілецьтво набірає що раз твердшого переконання, що завтра-позавтра почнеться загальний ворожий наступ. Курінні команди видали отже останні зарядженія щодо скріплення перших становищ, викінчення запасних ліній тощо. Але надій на відбиття евентуального загального ворожого наступу не було в командантів курінів майже ніяких. Тай не могло їх бути, бо першу лінію довгу на поверх 50 км. мали боронити тільки три куріні (по 4 сотні і 8 скорострілів), котрі опанували лише важніші укріплені опірні точки, обсажені півсотнями. При таких слабих наших силах міг ворог проломити наш відтинок на кожному місці відтинка групи, коли тільки на це місце кинувби значніші свої сили. На так довгі відтинку розпоряджувала команда групи тільки одним запасним курінем, бо в останній хвилі п'яти курінь групи забрала команда бригади до своєї розпорядимости. Очевидно, що навіть при найкраще вишколених і завзятих боєвих частинах не можна було й думати про успішну оборону першої лінії.

Вечером 14. травня напливали від усіх сотень доклади про прихід нових сил противника напроти нашої групи. Команданти курінів видали отже розпорядження, щоби ще перед північю кожна сотня вислала невеличкий, але добірний відділ з наскоком на висунені ворожі полеві сторожі, аби за всяку ціну дістати кількох полонених для засягнення язика. І дійсно ще перед північчю зловлено коло села Пакости одного ворожого розвідчика, котрий при допиті розповів точно, що прийшли великі скріплення піхоти і артилерії та що завтра це є 15. травня, почнеться загальний наступ на нашу групу. Зараз повідомлено про це команду групи та заряджено від півночі гостре боєве поготівля.

Раннім досвітком почався нагальний вогонь ворожої артилерії на перші становища та на команду групи. Тепер уже всякому було видно, що незабаром розіграється бій, який рішить про долю цілого фронту групи. Команди курінів ще в останне радили штабові групи зарядити відворот головних сил групи на лінію болот, а на перших становищах лишити тільки слабші задні сторожі, котрі здержувалиб ворожий наступ доти, доки ядро групи не занялоб становищ на лінії болот. Але й тепер штаб не послухав цеї ради, а приказав усіми силами боронити першої лінії.

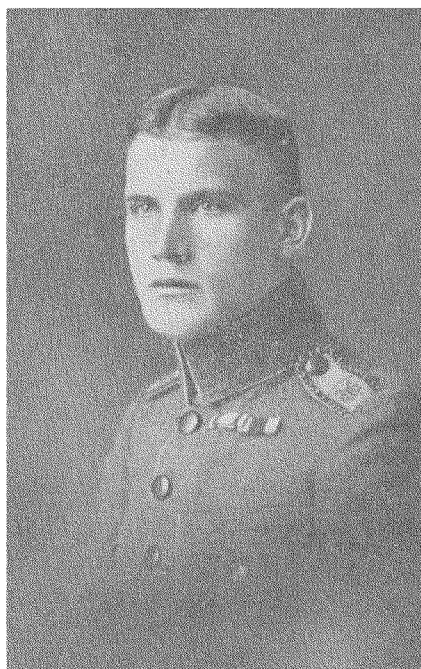
З досвітком почався наступ ворожої піхоти. Лінія за лінією, на російській спосіб. Безперервним муром наступало коло 10 таких ліній, коли тимчасом проти них стояли тільки наші «гнізда» одно від одного віддалене на 2—3 км. Помимо цеї кільнацять разів більшої ворожої сили наші частини не уступили ніде без бою. Найменше цілу годину стримували ворожий наступ перед своїми становищами, а уступали тільки тоді, коли противник «дірами» поміж нашими опірними точками вдарив на наші зади. Але й цей відступ не був паніч-

Іван Коссак

Сотник У. С. С. отаман
У. Г. А. учасник Карпат-
ських боїв 1914—1915
Окружний кмдт. Жовкви
1918 р. визначний грома-
дянський діяч і невіджа-
луваний товариш зброї,
помер 7. І. 1927 у Києві
в 48 р. життя.

(Гляди стор. 153)

Микола Опока

Підхорунжий У. С. С. четар
У. Г. А., сотник С. С., учасник
стрілецьких походів та ви-
звольної війни, розстріляний
в Києві за приналежність до
української національної орга-
нізації 1922 р.

(Гляди стор. 132)

Відслонення пам'ятника в честь полеглих стрільців в Ліберці 1927 р.

Делегація українського громадянства, чеської армії, соколів та пласту на святі відкриття пам'ятника полеглим стрільцям в Ліберці.

ний. Кожний відділ відступав тільки на кількасот кроків, знаходив на якімсь підвищенні нову позицію і знову боровився вперто довший час. Так від раннього рана аж до полудня вспів противник тільки з великим трудом посунутись до останніх запасних позицій у центрі групи перед Крукеничами.

Тепер кинула команда групи одинокий запасний курінь у бій. Шеф штабу Лянґ дав приказ до протинаступу і сам особисто повів запасний курінь у наступ на надвигаючі переважні сили ворога. Стрільцтво пішло в протинаступ з відвагою, якої навіть не можна було сподіватися в обличчю так численно переважаючого ворога. Тільки жито і пшениця шелестіла під стрілецькими ногами. Але цей протинаступ остає без успіху. Вправді вдалося ворога стримати і кілька його ліній відкинути в зад, одначе тільки в цьому місці. Праве вороже крило, розбивши цілковито ліве крило нашої групи під Гусаковом уже відтинала нам ззаду відворот. На висотах за Крукеничами, на наших задах уже стояли ворожі скоростріли. Не було тепер іншої ради, як приказ до відвороту цілої групи аж на лінію болот. Відворот ішов з ворогом на пятах, при безпереривних боях наших задних сторожей, при чім навіть ворожа кіннота пробувала атак. І коли тільки вечером наші задні сторожі перейшли міст коло Баранчич, а фронт на оборону болот був тільки на половину упорядкований, зараз почала ворожа полева артилерія обстріл наших становищ, а піхота шукати наших найслабших місць. А тих місць тепер було вже далеко більше, як рано при початку ворожого наступу: курінь от. Чорного, що був на самім лівім крилі коло Гусакова, був розбитий цілком, так, що неможливо було хвилево скомплетувати з нього навіть одної сотні, а сама команда куріня десь пропала. Другий курінь сот. Савки був на половину розбитий, стративши майже цілі дві сотні і два скоростріли. Оставало тепер до розпорядимости групи всього два куріні. — Стрільцтво щойно тепер почала огортати паніка. В день билося з ворогом уперто і не давало йому даремно ані пяди землі, — тепер коли зайшла чорна ніч з густрою мрякою болот, воно змучене, непевне, що діється на крилах групи, почало попадати в панічний настрій. Не помогла тут самовідреченість і відвага старшин, котрі цілком не йшли на спочинок, а стояли з передними сторожами.

Коло півночі почався новий ворожий наступ на захід від Баранчич, де наша група мала звязок з групою хирівською. Фронт по короткім бою проломано, а ворог почав обходити цілу нашу групу, освічуючи собі дорогу світляними ракетами. Почався в ночі, серед непроглядної темноти, новий наш відворот на лінію річки Стривяру перед Самбором.

Ця лінія по приказу бригади мала бути боронена за всяку ціну. Наладжено через досвіток звязок, знищено мости, до полудня викопано становища. Стрільцтво, бачучи крашу

позицію, набрало віри в перемогу, хоч змучене цілоденним боєм і двома невиспаними ночами.

Але й тут не пощастило. Наслідком відслонення нашого лівого крила через хирівську групу і бригаду Черського, котрі були зіпхнені ворогом в напрямі Сколього і тут перейшли на Закарпатчину, ворог зайшов зади груп, обсадив Самбір, так, що тільки при найбільшій посвяті полк. Шепеля можна було обом куріням пробитися через Дністер. Прийшла трета безсонна ніч. Стрілецьтво падало з ніг з умучення.

І тепер уже пішло все, якби все лихо змовилося на нас. Лінія Бистриці по дводеннім бою була страчена... Дрогобич і лінія за Дрогобичем також... Лінія перед Стриєм, Сколе... Розпука огортала всіх, що фронт валиться очевидячки.

Нарешті здеятована, перемучена двотижневими безперервними боями група дістала відпочинок. Дня 28. травня стягнуто всі частини групи до великого гірського села Грабова на південь від Калуша. Тут мала група певний час остати в резерві, переформувати свої частини та по відпочинку піти знову на бій. Зараз 28. травня приказом команди бригади замінено дотеперішного команданта групи полковника Шепеля полковником Федоровичем, б. кавалерійським підполковником австрійської армії.

Над вечером 28. травня була зібрана в Грабові вже ціла група. Новий командант полк. Федорович хотів побачити своїх вояків і дав приказ, аби всі три куріні, разом з курінними кавалерійськими відділами усталися в чотирикутник на площі в середині села.

Сонце вже ховалося за зелені верхи Карпат, коли появился полк. Федорович. Він проходить коло кожного куріня і відбирає від курінних звіт. Потім стає в середині чотирикутника, довго поглядає на кожний ряд сотні, шукає видно в очах кожного стрільця і старшини відповіді, чи є ще в них незломний дух — боротися і побідити. Стоїть високий, старий, сивий, але не похилений. Його струнка стать — як камінна колюмна видвигається високо з чотирикутника війська. Скидає шапку. І починається його промова до війська. Кожне слово в реченні дзвінке, виразне, як удар у сталь: »На приказ команди бригади обнимаю над Вами, стрільці і старшини, команду. Маю Вам дати провід у хвилі, коли ви дзеятовані переважаючими силами нових полків армії ген. Галера і Познанців, покидаєте останній скравок рідної землі. Тепер рішається наша доля. Чогож вимагає від Вас, своїх вояків, Україна? Вона жадає від Вас, аби Ви були такі, як були Серби тоді, коли їх нещасну країну заняли грізні німецькі полки, коли на спілку з Німцями прийшли Австрійці і Болгари, заняли майже цілу сербську територію і вже забиралися співати вічну пам'ять цілій сербській державі. Тоді ті побіджені Серби не стратили віри в перемогу своєї святої справи. Вони не по-

пали в чорну розпуку, не опустили рук, не кинули зброї. Вони сказали собі твердо, присягли незломною присягою: Не будемо жити самі, коли не буде Сербії. Бо коли нема Сербії, то не треба й Сербів! Від Вас самих тепер залежить доля ваших синів і внуків. І щоби наші потомки колись не прокляли нас, аби наші власні діти по нашій смерті не на полі бою за Україну, а по смерті за безпечною печею не прийшли на цвинтар і з криком огірченої душі не крикнули над нашими кістками: Геть з тими кістками з гробу — до фоси, там їм місце! Аби нашими кістками потім наші власні діти за нашу трусість не гатили фос, мусимо присягнути тою самою присягою, котрою присягали Серби: Коли не малоби бути Сербії, то не треба й Сербів. Коли не малоби бути України, то не треба Українців! Стрільці! Ваш клич: **Побіда або смерть!**«

Гори строгі, суворі стояли за полковником. Вони завертали його тверезі слова, щоби не пропадали в дебрах, аби в серце синів рідної землі западали і перетворили його в закаменілу волю боротьби на життя або смерть...

Сонце ховалося за гори... Не було куди дітися перед тими словами, що як скелі карпатські падали в стрілецькій душі. Запаленій першими твердими словами стрілецькій душі здавалося, що полковник мовчав, не говорив ні одного слова: Говорили ліси, лани, рідні хати, поля, гори, говорили межі... Кожне їх слово — це приказ!

За тим приказом пішли... Тільки рука сильніше схопила кріс.

Михайло Курах

Як упав він

Як упав він у приступі,
На землю звалився,
Міцно стиснув, здавив рану,
Кровію залився.

І прибігли товариші
Його ратувати.
»Лишіть мене, мої любі,
Спокійно вмирати«...

— Хібаж не жаль Тобі, друже,
Віку молодого?
»Як за волю умирати —
Так не жаль нічого«.

Др. ВОЛОДИМИР ГАЛАН

Комдт батерії 21X. гарм. полку
У. Г. А.

Гей гук, мати, гук.

(Памяти покійного от. К. Карся, комдта 10. гарм. полку У. Г. А.)

З грізного «чотирикутника смерти» прийшов від Начальної Команди приказ «вперед». Стрілець зрадив, стиснув у руках кріс і глядів, глядів за рідною стріхою, яку оставив на поталу.

Ми були певні, що нам прийдеться вже йти за Збруч.

Та ні.

І пішли ми вперед. Наче гураган рванули наші полки на противника, гнали його не даючи відпочинку. Опоені побідою ми не чули умучення, а гнали і гнали. Здобули Чортків, Копичинці, Теробовлю, Сухостав, Мишківці та йдемо на Тернопіль!

Там буде завзятий бій! Противник стягнув весь свій запас, щоби за всяку ціну боронити міста, та ратувати свій фронт. У нас свій приказ: завтра Тернопіль мусить бути в наших руках!

Головний наступ на Тернопіль мав виконати I. Корпус, бо в напрямі його походу лежало місто. На південний захід підпомагали частини II. Корпуса, який розвивався в напрямі на Бережани. Далеко на південь посувався III. Корпус.

Перший Корпус мав тоді п'ять бригад піхоти, п'ять полків полевой артилерії, а саме бригади: пята, шеста, дев'ята, десята, і 21-ша і також полки артилерії, а крім того частини корпусної та бригадної кавалерії. Десятій бригаді призначено відтинок від Мишківців до Баворова.

Вночі прибули ми по цілоденнім бою до Микулинець, а ранком X. бригада і X. полк артилерії мали зайняти фронт до наступу.

Найбільший опір був сподіваний біля залізничної лінії і гостинця під Березовицею і там розміщено наші найбільші сили, а саме: два куріні піхоти (третій і четвертий) і три батерії (першу, третю і четверту) в Мишківцях. Другий курінь і друга батерія відійшли до с. Прошова, а перший курінь мав наступати через Баворів, Грабовець, Бірки Великі на Тернопіль. Протягом дня мав перший курінь найти лучбу з XXI. бригадою, яка мала охороняти наше праве крило.

Ранком великий рух в Микулинцях. Бригада виступає в похід, щоб зайняти наказані місця на фронті. Наче в муравельнику снуються люде, крик, гамір, кухні роздають рештки кави охочим, вістові розїзджають, справники скликають людей. Та це позірно лиш такий непорядок. Бо одно чарівне слово «ПО-ЗІР» приковує всіх на місця і курінь за курінем, батерія за батерією виїзджають з містечка.

Дорога до Прошової нудна, без бою, порох.

Розвідка пішла вперед. Ось вістовий зі звітом від передньої сторожі:

»Ворожий відділ втікає з Прошової. Потрібний легкий скоростріл до погоні«.

Кінний скоростріл пігнався вперед, а курінь прискореним походом спішить за ним.

В селі радість. Ось вже наші! наші йдуть! Ой Господоньку, та вони канони везуть! — перелякано говорить бабуся тай плаче.

— Чого плачете бабуся, та ми вернули до вас, а ви плачете! — говорить стрілець.

— Та я з радости плачу сину, що в вас така велика сила...

Збіглось ціле село. Вже і молока понаносили і хліба, та просять розгоститись.

І чуеш, що це твої рідні і так весело робиться на душі.

»А ви будете закопувати ваші канони в нас« — питає якийсь відважніший хлопчина, який став вже військовим значком за час війни (Закопувати канони, це те, що заїзджати на позицію).

Та нам не слід здержуватись, треба забезпечитись і зайняти приказану лінію за селом, в сторону Березовиці.

За селом хрест на горбі, а це для нас найліпша орієнтація. І на карті (мапі) його намалювали. Якраз там наша позиція до ночі, а в ночі далше. Розмістились сотні в житі, а батарея за ними, тай відпочиваємо. Обоз остав у селі.

Нині будемо обідати хоч раз по панськи! — каже стрілець.

І справді в долину заїзджає кухня і роздає обід. Половина стрільців з боевої лінії повзе в долину до кухні, а друга остає. Так міняються.

Яка це розкіш їсти і сісти при тім на землю! Не спішитись і держати в руці їдунку; а так собі сісти або лячи. Потім говорити з товаришами, спочати, знаючи, що не буде зараз походу або наступу.

Добре спочали, вже вечеріє, а приказу ще нема. Йдемо в село, там певно приїде вістовий бригади до команди куріня.

Чути тупіт. Це бригадна кавалерія під командою молодого хорунжого. Вони їдуть охороняти наше праве крило. Приказу ще нема, але скоро приїде сюди вістовий.

А ось і вістовий! Скочив з коня, поздоровив:

»Голошу слухняно приказ бригади!«

А ось перші слова приказу:

»Х. бригада має зайняти Тернопіль. Наступ почнеться о год. 2 рано. Знак дасть артилерія 5 хвилевим гураганим огнем!«

Завтра будемо в Тернополі. Знову будемо гнати за ними. Ми побиваємо їх, їхньою власною збуємо. Іншої в нас нема. Що здобудемо, тим стріляємо і йдемо вперед.

»Ранком наступ! Гура!«

Спати нема часу, але хоч хвилину, бо завтра не буде й того. Батерія на полі, гарматчики сплять на землі, коні при возах, готові до походу.

Чудова ніч. Наче прищурившись гармати ждуть, щоб си-
пнути огнем і залізом на противника, та дати поміч своїй
піхоті.

Хочби той місяць трохи сховався, а то видно як на долоні!
Перша година. Ще можна лягчи. Вартовий все одно збудить.
Як гарно так витягтись!

Коли нам суджено спочати після тієї війни! Вже шестий
рік скитаємось, а кінця не видати. Але хай дійдем до Львова!
Завтра Тернопіль, відтак Золочів а потім...

Вставати... Рознісся голос вартового. Піхота відходить...

Двійками проходить сотня за сотнею, тихо. Стежі пішли
вперед. Якесь болото.

Позір... В розстрільну... передає приказ сотник. Шепотом
передають його стрільці і наче вуж розтягається наша боева
лава.

Це наша вихідна точка до наступу. Ждемо на знак.

Блиснуло.. раз два.. Гррр.. Гррр.. Грр.. Фій.. ф-фі-і.. Тр-ах
т-р-а-х.

Заблисло довкруги, на небі відбивається полум'я, над голо-
вами проразливо свистять гарматні кулі та розриваються в во-
рожих окопах.

Гу-р-р-а-а-а! Впе-ре-д! Гу-р-р-а-а!

Бах, бах. тра-та-та-та-та — Гу-р-р-а-а-а! Ой! Йой! Йой!

Тарахкотять скоростріли, чути крики ранених, зойк, крик,
свист куль, а понад все — здовж по полях грімке Гу-р-р-а-а-а!
Піднялись наші лави, ожили тихі поля. Страшним ударом ле-
тять наші! Гур-а-а-а рознеслось над головами противника.
Вони здаються, просять ласки!

Бій устає. Зганяють полонених.

На побоевищі зойк ранених.

Вперед на здогін утікачам!

Щось на правому крилі сильно грають скоростріли, чи не
попав наш курінь в яку халепу? Наслухуєм... Голос йде взад..
значить наші вперед? Гура!

Артилерія вперед! Ми цього ждали. Піхота пішла полями
вперед наздогін. Вже видніє. В'єдуть полонених. Добре одіті,
але самі молококоси.

«І ви хочете воювати? А не сидівби один з другим коло
мами?» — говорить старий вояка.

Доїзджаємо до села. Праве крило йде добре. Чути лиш по-
одинокі стріли як на ловах. Видно вистрілюють вже рештки.
Але на ліво грають ще машинки (скоростріли).

Батерії мають остати перед селом, такий приказ, бо поло-
ження на фронті неясне. Противник наступає на село з заходу.
Увага команданта піхоти сот. Романишина звернена на терно-
пільський цвинтар, де противник окопується до нового бою.
Сотник не бачить наступу з ліва.

Перша чета в боеву лаву! Миттю стає дві гарматі в пого-
твіля і звертає свої гирла.

Граната! Мірник 96, приціл... Круг, справка... стріл!

Бум... бах... полав! Лінія впала і жде!

Треба їх піднести. Вістун!

Зголосіть командантові піхоти: противник наступає на село зі заходу. Хай обернуть на них скоростріли з гостинця, а ми будемо підганяти!

Та піхота це вже бачить!

Затаракотів наш скоростріл, а на ниві підносяться клучочки білого пороху.

Гранати! Чета лавою огонь!..

Вискочили з жита як заяці, за горячо стало!

Тра-та-та знову затаракотів наш скоростріл по їх головах! Знову впали, та більш їм не встати.

Добре живи! Хотілось наступати, маєте...

Та годі! Чому не наступають на цвинтар?

Перед селом стоїть сотник Романишин в першій лінії та глядить далековидом на ворожі позиції. Як чудово!

Наша розстрільна підходить півколесом до тернопільського цвинтаря, лиш пройти долину між Березовицею і цвинтарем і Тернопіль наш.

Не чути стрілу. Цвинтар обсаджений противником, та він не стріляє. Мабуть хоче нас змити, припустити ближче, а відтак начне гру скорострілами.

Від дороги Бірки Великі—Тернопіль показується нова розстрільна в напрямі до нас...

Хто це?.. Наш правий курінь чи вони?.. Невідомо.

Обі розстрільні стали... не вірять собі... склом не пізнаєш.

Лягли... прищурились як тигри, щоб кинутися на себе. Вперед виходить розвідка... поволі підкрадаються обережно... йдуть... біжать... впали! Наші стріляють! Вони? Ні... мають білими хусточками.

Це наша сотня в ночі загналась за далеко, а побачивши, що вона відорвалась від куріня, вертає назад, щоб необережно не попасти в противні лапи.

Але чому змінили напрям, а не йшли даліше?

Тра-та-та-та... затаракотило з цвинтаря і понад наші голови засвистіли кулі!

Вони на цвинтарі держаться.

Ворожа батарея сипле гранату за гранатою на піхоту, яка не має жадного сховку. Сотні прилягли, ждуть... стає один... другий... біжить взад... стає цілий курінь... паніка... Зойк і крик ранених, таракотять скоростріли, тріскають шрапнелі... пекло. Як їх задержати?.. Не pomoже тут загроза смерті...

Одна хвилина, а початок славного бою скінчиться невдачею і погромом..

Батерії вперед! Рознісся приказ команданта полку от. Карася.

В селі страшне замішання. Втікають обози, жінки заводять: думають відворот...

Перед селом батареї ждуть на прикази! Вони готові. Є тут і четвертий полк!

Батерія позір! За мною вперед р-у-ш!

З дороги! артилерія їде вперед! рознісся переразливий крик по цілому селі. Піхотні вози, обози тікають з дороги в рови. Миттю очистилась дорога. Вони знають! Тепер начнеться ганець смерти! А горе тому, хто попадеться в їх дорогу, вони його зметуть, зтопчуть! Вони не щадять!

І брат не пощадить брата, коли в смертоносній їзді він попадеться під ноги! Його стратують! Бо це рішачий бій!

На нас відповідальність за бій! Або добудем почесну назву »батерії смерти« або згинем!

В-п е-р-е-д! чути оклик команди, свист батогів... Очі бле-стять мстю.

Смерть! несе́м смерть!

Вперед!

Піхота пристановилась. Чуємо на собі здивований їх запит, куди ви...

Огонь вперед!

Зі страшним розгоном візджає батерія за батерією на поле, миттю встановлюється до бою.

Ціль цвинтар, шрапнель мірник..... Стріл!

Лавою огонь!

Попали! не чути команди і не треба... голим оком бачуть пушкарі, як втікають...

Батерія барабанний огонь!

Наче змії дишать полум'ям гирла гармат і сиплять тепле залізо!

На цвинтарі курява, наші гранати риють землю, а з нею викидають цілих людей в воздух! Не чути зойків, їх заглушують гармати, тай ніхто на це не зважає.

Піхота вперед! І ціла розстрільна, без стрілу кидається до нового наступу. Хвиля людської слабости пройшла. Пішли як льви, на ворожі окопи, на скоростріли. Ідуть... Біжать вперед.. Впали... ні, стежа вже на цвинтарі! Гура! Тернопіль наш! Гура!

* * *

Піхота пігналась.

Та противник сильний. Йде підмога зі сторони Петрикова, за рікою, щоб вдарити в бік нашого куріня. Ідуть і вагаються. Мабуть бачуть, що наші вже під містом.

Побавимось трохи ними, говорить от. Карась. Ви заслоніть їм дорогу від ліса, а друга батерія буде прати по них. Візьмемо їх в кліщі »смерти«.

Перший стріл попав в ліс. Ох, як вони тікають від ліса!

Другий за них... Всі стали... Вони чують смерть... чують, що їх замикають в залізні кліщі і притягають їх помалу і дусять...

Балешта, візьміть свого »Гаврила« сюди, приказує от. Карась. (Гаврило прибране ім'я четвертої батареї, якою командував покійний пор. Балешта, студ. техніки).

Прискочив урадований Балешта, але не стало йому вже гранатів.

Позич трохи гранатів, в Тернополі віддам, я собі там заговорив.

Гаврило! Напрям в ліво! Мірник від батареї II. Лавою огонь! Тільки закурилось на полі... Зникла ворожа лінія. Залізний перстень її здусив.

* * *

Першою віхала до міста батарея тернопільців, з четвертого полку, під командою пор. Бучака родом з Тернопільщини.

В однім кінці ще бій, а в другому вже витають рідне військо!

Слава! Слава! Нашій Армії!

Ох як радісно витали! Миттю замаїли квітами стрільців, гармати, кріси. Начеб перед хвилию нічого і не було, а ми приїхали на якесь народне свято.

* * *

Прийшов приказ: Друга батарея відійде негайно до с. Біла, для охорони піхоти перед можливим наступом панцирних поїздів.

Лиш вперед!

Весело готовляться гарматчики, якби не чули перевтоми.

Рушили і загреміла пісня:

Гей! гук, мати, гук,

Де козаки йдуть.

Щасливая гая доріженька

Куди вони йдуть!

І щаслива була ця доріженька, якою проходили тоді галицькі полки. Вона встелювалась буйними квітами.

Філадельфія, Па, в серпні 1923. .

Л. ЛУЛУ.

На Україні.

(Уривки споминів)

На Україну!

Хто-ж не мріяв перед світовою війною про Україну, яку знав тільки з літератури? Хто не мріяв про ті степи безмежні, про високі могили, про чудову українську ніч, про батька-Дніпра, «діда дужого», який носив славних Запорозжів на сине море; про славне Запорожа, де виростала українська воля, про Великий Луг... Про все, якнебудь звязане з дорогою минувиною, про найменшу закутину дорогої української землі, якої золоту мрію носила в своїх серцях галицька молодь перед великим зривом 1914 р.! Тож коли загули военні сурми, коли відкривалася можливість не тільки побачити ті місця, де колись воювали наші предки, але й стати діяльними їх наслідниками, галицька молодь спішила в стрілецькі ряди, щоби «бити Москаля»:

»А ми тую червону калину піднімемо
А ми нашу славу Україну гей, розвеселимо!«

Та непереможні обставини спричинили, що українське військо з Галичини шойно за п'ять літ, незабутнього 1919 р., помашерувало, з крісами в руках на схід, перейшло річку Збруч, яку колись вплав переходили хоробрі полки галицьких князів: Осьмомисла, Романа та короля Данила.

Памятний день 16 липня 1919 р. Серце кровавилось за опущеною рідною землею... Закинутими на поталу стріхами, за батьками й матерями... Та всетаки думалося:

За Збруч, за Збруч, хоч голірuch
Підемо всі, підемо!

От, сағанча!

Ідемо на схід. Минаємо Подільський Камянець. Ідемо проти московського ворога. Тяжкими боями знеможені, далеким походом підтопані; деяким стрільцям-сіромам із ніг босих кровця червонить жовтий подільський пісок. Та й безхліб'я починає дошкулювати українським лицарям на родючій українській землі. Одначе біль і сум та підповзуючу гадюку зневіри здавив кожний в глибині сціпенілого серця. Крепне кров на босих ногах, стягається ременями непослушні жолудки, бож ідемо воювати за Україну, а вонаж скрізь, де тільки чорніє українська земля. Машеруємо від самого полудня в горячу липневу днину. Горячий піт стікає по стрілецьких лицах і своїми струмочками робить чорні рівчаки на покритім курявою обличу.

Машеруємо так цілу ніч. Останками сил добиваємося до якогось села. (Нехай його ім'я не висловлюється на Україні!). Ранок. Кости знеможені та висохлі уста.

Ціла сотня заходить на подвіря, відкладає в «кізли» кріси і кожний паде коло них та засипляє. Я стояв ще на ногах. Брязкіт зброї збудив «хазяїнів». Вийшла з хати простоволоса жінка, поглянула на покотом лежачих стрільців і процідила крізь зуби з хатнього таки порога:

»От саранча! І виспатись не можна...«

Ніхто, крім мене, не чув тих слів... Вони завмерли на мені, бо стрільці солодко вснули на любій, гостинній українській землі.

Село, яке не бачило війська.

Два дні пізніше. Ми знову в поході. Жнива. Женці випростовуються і з цікавістю глядять на стрілецьку кольону, яка перегородила золоті пшеничні лани. Зближаємося до подільського села: Долиняни. Зачувши українську стрілецьку пісню, повибігали жінці аж на дорогу, придивляючись новим гостям.

На краю села задержуємося, бо стоянкові не готові з квартирами. Цікаві Долинянці вийшли до нас. Стрільці попросили води. Старі бабусі повиносили повні глечики молока. Долинянці не дивилися на те, що стрілецькі кухні тричі в день варили їду, вони самі прохарчувували все стрілецьтво. В їхньому селі не стояло постоем військо й вони дуже тішилися, що першим стануло в них українське військо, якого прохарчування вважали своєю честю.

На Київ!

Ніч з 29/30 серпня 1919 р. Ми протягом місяця, серед побідних боїв з московськими большевиками, стали у віддалі одного дня від Києва. Настрій війська напружено бадьорий. Кожний знає, що є свідком і діяльним учасником великих подій. Ось завтра важиться доля столиці. Та всі певні, що муситься її добути, вирвати з рук ворога наїздника, який своїми комуністично-інтернаціональними фразами не міг збити з пантелику нашого, національно свідомого, галицького стрільця.

Я на полевій сторожі. Серед спогадів про минуле і в думках про майбутнє меркнуть зорі і над лісом сміється золоте сонце. Вістовий на спіненому коні привозить наказ. Полева сторожа посувається до села Вети, що 12 верств від столиці України. З села щойно вибралися большевики, які там ночували. Селяне вийшли нам на зустріч, з недовірям розпитують нас, в австрійських уніформах, хто ми. Та нас це не зражує. Довідавшись, що це українське військо з Галичини, витають нас як спасителів. Старший дядько так і заявляє:

— А большевики казали, що з вами йдуть пани і поміщики і що ваші старшини, це самі »буржуї«.

— Дядьку! Ми вже до того звикли, — відповідає галицький стрілець. — В Галичині то одні наші приятелі звали нас »большевиками«, а тут, другі наші приятелі — звать нас »буржуями«. Ніхто з них не хоче знати, що ми боремося за те, щоби український народ рядився сам, без непрошених опікунів.

— Так, так, я знаю ваших! Вони осінню виганяли за гетьмана добровольців з Київ! Славні хлопці! — додає місцевий парубчак.

Переходять наші частини. Все веселе, сміється; ніхто й не подумавби, що ці люде перед годиною заглядали смерти в очі і що кожної хвили може впасти наказ: »Розстрільна!«, бо з ворогом лучать нас тільки невеличкі кінні стежі. Ми знаємо, що ворог сильний. Вчора був у Києві »сам народній комісар« Подвойський і обіцявав інтернаціональним червоноармійцям скору перемогу. Та що вдіє хижачький інстинкт наїзника національному одушевленню нашого стрільця й козака. Населення виносить, хто що має. Молоко, масло, сир, хліб і повні коші овочів! І це діється тоді, коли »освободителі большевики« не могли в селі купити куска хліба, коли в Києві фунт чорного хлібця коштував 150 карбованців!

Ми не воювали тоді того памятного дня, 30. серпня 1919 року! Здавалося, що українське військо вийшло на герць погуляти. Ось сотня з III. коломийського куріня дістає наказ вдарити на ліс, в якому сидить закопаній большевицький курінь. Та в лісі застає сотню з II. перемиського куріня, яка в погоні за ворогом загналася аж туди, хоч після розказу мала сидіти в селі зі заду і відпочивати. »Наступаючій« сотні осталося тільки відпровадити полонених большевиків.

Або таке. Світлої памяти четар Фодчук, — який зложив свою буйну голову на сам Великдень 1920 року під Курилівцями мурованими, діставши польську кулю в саме чоло, — іде як »око« з чотирма стрільцями на передмісте Київ, Деміївку. На вулиці стоїть большевицька сотня, їй роздають муніцію. Стрільці самовільно, з грімким »слава!« кидаються на ворога і полоняють кількадесять ворогів, решта розбігається на всі боки, кинувши кріси й муніцію. На замітку поручника, що цеж було за сміливе безумство, серед якого можна було легко пропасти, відповів Гуцул-десятник:

— Пане поручнику! Чи можнаж інакше? На нас дивляться золоті церкви Київ!

Перед Богданом Хмельницьким.

На другий день 31. серпня 1919 р. не знаю, чи була це неділя, чи яке календарне свято, знаю тільки, що весь Київ був у святочному настрою. Вулиці слалися запашними килимами квітів. Сипали квіти з бальконів, а по вулицях товпилися Києяне в святочних одягах. Сяючі радісно очі говорили, що і в ду-

шах Киян — небуденна днина. Наш вхід до столиці України — переіменився в тріумфальний похід. Нам на стрічу вийшла мійська музика, а тисячі населення, яке залягло вулиці від двірця аж до Софійської площі, витало нас з захопленням. Грімке «Слава» чергувалося із «Слава українській армії» та «Слава Галичанам» і довго кружляло по вулицях Київів. Хто в сірім однострою галицького стрільця машерував в цей памятний день вулицями Київів, той не забуде цього до смерті. Якийсь сивенький дідусь обняв нашого стрільця, розплакався з радості, витягнув калитку і все, що в ній було, дав стрільцям на папіроси.

На софійській площі, під памятником Богдана Хмельницького, уставилася команда і сотні перейшли почесним ходом перед великим гетьманом. Батько Зиновій витягнуною булавою вказував нам ціль, яка жде кожную українську армію: захищати Україну перед зрадливою Москвою!

На київській думі золотилася в сонці і гляділа в небесну блакить українська хоругв. Київ знову став українським!

З ворогом немає єднання!

В тім самім часі і ворог не спав. Червоний Москаль утік на північ, а з півдня сунув білий генерал Денікін — Москаль, який іменем будучого царя нищив всі здобутки української революції. Десь коло першої години появилися на місті біля думи російські чорносотенні старшини з трьохколовим прапором. Наші стежі на мості пустили їх через Дніпро в Київ, бо ясного приказу щодо нового ворога ще не мали. Говорено, що Денікін відступає Українцям Правобережа, а на Лівобережі останеться тільки до здобуття Москви. Московська публіка повитала «золотопогонників» з пекольним захватом. Сунуло їх щораз більше до Київів. Наші сторожі на мостах на Дніпрі не могли розпочати бою з Денікінцями, бо їх на разі не вважали ще «ворогом». Якже Денікінці почулися безпечними, розоружили наші сторожі на мостах і взялися до «очищування» цілого Київів.

Десь коло 5. години вечером зявився перед думою московський генерал в товаристві старшин і просив нашу команду умістити на думі побіч українського і московський прапор. Того домагалася і частина публіки. Ці торги велися довший час. По довгім ваганню наша команда курія, який стояв в думі, рішила виставити і московський прапор побіч українського, аж до висліду переговорів, які велися з Денікінцями.

По Хрещатику відбуває парад у кінний полк Чорних Запоріжців, т. зв. Чорношличників. Музика грає національні пісні, за нею повагом їдуть Запоріжці, осмалені в боях козарлюги, в чорних жупанах, з історичними вусами і оселедцями, гідні нащадки чубатих предків. За ними їде й легка батарея. Запоріжці задержуються в поході: вони не будуть дефілювати перед

московським прапором! Їхній полковник підїзджає в окруженні козаків під думу і домагається усунення московського прапора! Галицький поручник пояснює, що цей прапор висить на думі тільки до покінчення переговорів. Та палкі Запоріжці не можуть стерпіти ні на хвилю прапора віковичнього ворога в серці України. Заявляють, що тільки по їхніх трупах зможе в Києві устоятись чужа влада. Гарячі козаки примірюються з крісів до нашого старшини, що стоїть на бальконі. Остаточно скинено московський прапор, що українська публіка привитала грімким «слава». Запорожець пірвав його на кусні і кинув під ноги своїому полковникові.

Тимчасом до Києва напхалося багато Москвичів. Вони навіть, як пізніше про це ми довідались, пообсаджували були скорострілами деякі київські кам'яниці. Томуто зараз після пригоди із прапором, хвилеву тишу перервали московські стріли, спрямовані на Запоріжців. Козаки кинулися в першій хвилі на ворога, та скоро пізнали, що це безумство, бо кіннота нічого не вдіє в місті.

Наддніпряньський «республіканський полк» піхоти почав розвиватись до наступу. І наші сотні станули в боевім порядку: дві в думі, а одна на почті. Наддніпрянці скоро зорієнтувалися в ситуації і в час завернули, бо Денікінці мали тоді вже майже весь Київ у своїх руках. Ми ждали на вислід переговорів і діждалися розоруження, так, що ночувати прийшлося нам за Дніпром, під московським караулом.

»Почесний полон«.

На основі договору між нашою київською військовою групою та денікінською полтавською, підписаного з нашої сторони ген. Кравсом, а з ворожої генерал-лейтнантом Бредовим, мав відбутися негайний зворот оружжя обопільним, розоруженим частинам. Та до цього не прийшло. Московська чорна сотня заспівала стару пісоньку про «єдну, неделімую Росію». Галицька армія гідно сповняла свій обовязок супроти нового ворога з крісом в руках.

Розоружені частини опинилися в «почесному полоні». Денікінці обходилися з нами зпочатку досить добре. Приміщено нас при господарській частині дивізії, яка стояла на стації Дарниця, а ми розташувалися в бараках, де «за старого режіму» була переходова станиця для виселенців і полонених. Ми були першими полоненими в Денікінців, з якими не знали, що робити, бо всіх своїх полонених більшовиків т. зв. «комуністів» убивали, а «мобілізованих», після короткого вишколення, приділювали до своїх частин, які звичайно пізніше розклали їм їхню армію, бо між «мобілізованими» було і богацько свідомих комуністів, яким вдавалося попасти в цю рубрику і так ратувати своє життя.

Нами не дуже то вони й журилися. »Як знищимо Петлюру — то відставимо вас до Галичини, а зрештою ми від Польщі відібемо Галичину і ви будете вже наші!« Щоби зрозуміти цю їхню чванливість, треба знати, що вони тоді стояли під »білокамінною« Москвою, що генерал Мамонгов славним рейдом зайняв був Пензу, що тоді саме встановлено прямий зв'язок із наступаючим зі Сибіру »верховним правителем« Колчаком, а під Петроградом стояв білий генерал Юденіч.

Ми мали в »почесному полоні« майже повну свободу. Зносилися з Київом з головним повстанським штабом, який найспокійніше урядував під боком Денікінців! Було нас всіх щось 500, в тім до 20 старшин. Полонені Наддніпрянці розбрилися на всі усюди: одні верталися до української армії, другі брали денікінські перепустки і їхали в свояси. Одні казали, що будуть організувати повстання, а другі »кидали все к чорту«. Не втікали ми скорше, бо згідно з пляном повстанської групи мали ми зайняти мости на Дніпрі, в часі нового наступу на Київ. Оружжя і амуніції мали нам доставити повстанці.

Та ситуація на фронті стала такою, що про скорий наступ на Київ не могло бути мови і тому ми постановили втікати. При утечі помогали нам повстанці. Подробиці обговорили наші два старшини зі самим отаманом Зеленим в Трипіллі (припадок хотів, що в нашій делегації до отамана Зеленого був справдішній Зелений, хорунжий У. Г. А!)

У Івана Івановича.

— Іван Іванович? — питаєте. Це удільний князь, який не признає пануючого формально Денікіна. Влада його простягається на кільканацять сіл, в разі потреби може користуватися помічю своїх сусідів: Петра Петровича, Онисима Онисимовича і т. д. Фактично влада Івана Івановича простягалася аж до самої Дарниці. Він прислав туди трьох провідників, які мали нас вивести з дому неволі.

Ясна осіння ніч 9. жовтня 10. година вечер. Дві сотні зібралися втікати (решту нагло вислано на роботи). Стійки, що берегли в нашім сусідстві харчевих складів, присилувано замовчати (це зробили люде Івана Івановича — придусили їх). Цієї першої ночі треба було забігти аж до Трипілля, столиці от. Зеленого, яких 50 верстов! Найгірш прийшлися нам перші 20 верстов, до Чорної Могили, на якій очікувала нас сотня зі самим Іваном Івановичем. Вона могла нас вже обороняти перед можливою погонею. Щойно на цій могилі ми трохи відпочали. Нас берегло 50 людей із крісами в руках і з одною мітрайлезою... І це все в царстві Денікіна..., двацять кілька верстов від Київа!

Ранок. Густа мряка тяжить над Дніпром. Нам треба перейти зо дві верстві до місця на Дніпрі, де стояли укриті в лозах дараби, якими мали ми переправитися на лівий беріг Дніпра

до «батька» Зеленого в Трипіллі, який держав звязок із нашою армією. Та тут нагла несподіванка! Заревів парохід на Дніпрі і з мряка почав зарисовуватись його комин.

— Чиж би погоня? — промайнуло в голові. Невже Денікінці так скоро її zorganizували? А може це тільки звичайне підприємття проти «банди» Зеленого? Ще в Києві читали ми в «Кієвлянин-і» гострі вигуки проти своєїж таки влади, яка не забірається остаточно знищити Зеленого. Газета доносила, якто Зелений в білий день устроїв в часі ярмарку в Ржищеві віче, на якому взивав вступати до війська У. Н. Р. Саме в день утечі вчитали ми в «Кієвлянин-і», що команда київської групи придумала всі міри задля «ліквідування банд Зеленого». І дійсно, як ми пізнійше довідались, вийшло проти Трипілля три групи, одна з Києва, друга з Білої Церкви, а третя зі стації Миронівки.

Треба негайно скритися! Але де? Кругом рівно як на долоні. Лиш денезде корчі лозини кругом маленьких озерців. Довкола одного такого озера розляглася наша ватага. Та парохід не зникав, став проти Трипілля і задубів. Висилаємо на звіди самого Івана Івановича. В напруженім ожиданні проходить цілий осінній день. Та він не минув без користи для нас, бо дав змогу пізнати весь чар Дніпра і його круч. Під промінням сонця почала мряка опадати і нам відкрилися невиразні зариси темно-синіх круч, понад якими уносилася мряка, мов ясні духи на сніжнобілих крилах. Коло десяти години відсидонилася нам цілковито права сторона Дніпра, а кручі виглядали немов осілі велити, що ждуть на даний знак до якогось могучого діла.

Щойно перед вечером сповістив нас Іван Іванович, що Отаман Зелений не міг спокійно ждати в Трипіллі непрощених гостей, покинув свою столицю і подався через Ржищів до Македон. Його ціль опанувати Канів і згідно з пляном привезеним з Кам'янця, перекинути свої сили на Лівобережжя, в Полтавщину. В Трипіллі появилися вже денікінські сторожі, є вони і в селі зараз за нами. Тому треба в тих кушах переждати аж до ночі, а може й довше. Він постарається для нас прокріси та порозуміється зі Зеленим, що з нами далі робити. Чи нас спрямовувати аж до Зеленого, чи вислати прямо на Захід до регулярної армії. По шматку розділено кілька бохонців хліба, принесених І. Івановичем, і хоч не хоч треба було розбити кілька копиць отави, та старатися спати, хоч осінній холод не зовсім на це дозволював. І цілий слідуочий день пересиділи ми в Дніпрових лозах. Іван Іванович якось не показується! Чи не нова яка халепа?

Щойно вечером зявився наш спаситель. Ми пізнали тоді його силу. Дві сотні люда розділив він по хатах в найблищому селі. Селяне радо нас прийняли.

— «Чимже-ж я вас нагодую, бідькала молодиця — таж у нас вже два тижні не мелють млини, бо не має вітру! Чи будете їсти яєшницю із прісним ощипком?»

Нище Трипілля переправилися ми на правий бік Дніпра. Пригадалися нам Запорожські часи. На довжезний човен сіло нас кількадесять — багато з крісами від І. Івановича, а старий дід поважно ударяв широкими веслами об бистрі філі Дніпра. І любо ставало на серці, бо зналося, що кожня минула хвиля приближає нас до своєї армії, з якою ми стільки горя, але й багато бадьорих хвиль перебули.

На другому боці Дніпра розпрощався з нами Іван Іванович і дав нам провідника, який до рана мав нас передати в опіку Петра Петровича...

Смерть отамана Зеленого.

Ми пустилися іти на південь за Зеленим, бо іти прямо на захід було досить небезпечно з огляду на наступаючих Денікінців із трьох сторін на Трипілля. Дивно виглядав наш похід в царстві Денікіна. Пройшовши декілька верстов треба було заночувати, бо пустився уливний дощ. Провідник-повстанець в найблищому селі застукав у вікно якогось сотника, який зірвався мов на алярм і зараз нас порозквартировував.

До вікна селянської хати бубнить сотник умовлене число знаків. На порозі являється дядько. Кілька шепотів і вже кілька стрільців іде за хазяїном до хати чи до стодоли спати. За п години всі були під дахом. Селяне приймали нас широко, з отвертими руками. В цей район не заходили ні большевики ні тепер Денікінці. Там господарювали тільки повстанці. Села жили своїм окремим життям. Нарікали на брак «мануфактури», соли й нафти. З цікавістю розпитували селяне про Денікінців.

— Скажіть, будь ласка — звертається стара бабуся (жінки навіть на селі далеко більше цікавляться політикою, ніж це діється у нас!), — чи це правда, що Онікін заводить старий рєжим? Чи правда, що його охвіцери мають золоті погони?...

Так мандрували ми майже цілий тиждень. Смеркалося, осінній дощик пронизував аж до кости стрілецьке тіло. Ось ще кілька хвилин дороги і опинимося в селі Македонах, де переночуємо. В нічній п'ятмі бачимо, що якісь особи скрилися перед нами в бульбі. Провідник Наддніпрянець наткнувся на людину з крісом, яка, побачивши нас, опустила оружя на землю.

— А ти що тут робиш, Іване?

— Тс! — І шепчуть між собою.

Сумна історія. В Каневі стояло дві сотні Денікінців. Зелений вислав до міста більшу стежу, а вслід за нею осувався сам із відділом. Денікінці перепустили оцю стежу Зеленого. До самого ж відділу — на чолі якого, як звичайно, їхав сам отаман, — почали стріляти зі скоростріль. Зеленівці кинулися на Москалів і вирізали їх до ноги, але в бою ранено отамана. Його везуть на спокійні села лікувати. Команду над повстанчим відділом обняв Пятенко, бувший суперник Зеленого. Деякі повстанці «демобілізуються», забираючи також зі собою зброю і на таких якраз демобілізованих натрапили ми під Македонами.

Що тут робити? Перш усього треба переночувати. В селі Македонах тоді був якийсь «празник» — от і добре погостилися наші хлопці! Деякі аж по двох днях опустили це гостинне село! Вони з великим відчуттям підспівували собі під носом пісеньку — «Плач Галичанок», бо дійсно перший раз зрозуміли її автора.

В дорозі до трикутника смерти.

Із Македон розбрилися ми гуртками по кількох, щоби в цей спосіб дістатися до нашої Армії, яка тоді оперувала в районі Бердичева, Попельні, Липівця та Уманя.

Ішлося без грошей і без харчів, але недостачі їди не відчувалося. Я йшов з покійним четарем Фодчуком. Ідемо через поля навпростець, стрічаємо селянина, який накладає на віз ожину з бараболь.

— Здрастуйте!

— Здрастуйте! Куди Бог провадить?

— До дому. Ми «пленні» вергаємо аж зі Сибіру. Чи немає тут Денікінців, або большевиків?

— А хай їх чорт! Денікінці до нас не заходять. Оце була моя жінка в п'ятницю в Богуславі, то їх і бачила. Погони золоті носить оте чортове насіння.. І пристав уже повернувся. Буде то праця наново!

— А за Петлюру не чували?

Казали, що молодець Петлюра був захопив Київ, але якось його відбили. Ей, ви щось не схожі на пленных! Пленні від нас вже давно забралися. Чи не большевики ви які?

Ті ді ми починаємо казати, хто ми такі. Дядько бере нас до хати, напуває самогоном та гостить, чим хата богата. На дорогу господиня дає бохонок білого хліба (чорного навіть тоді т. м ми не бачили!) і добрий кусень сала. Ішли ми попри Пятигори, Ставище, Тарашу до Погребища, де застали перші свої частини. В Ставищу чули ми про те, як то большевицька група з Затонським на чолі розігнала загін Сіяка. Чим далше на Захід в сторону Поділля, тим байдужніше ставився до нас народ і нам пригадалися тоді перші дні побуту Галицької Армії за Збручем, де нас не хотіли й на повідіря впустити.

Дня 23 жовтня стрінули ми перші наші частини і тут довідались, що в армії шаліє тиф, бо якраз натрапили на обоз, при якому не було кому обслуговувати коней, всі стрільці порозхоровувалися. От тобі мрії про новий наступ на Київ! Вправді удалося ще нашій армії, сконцентрованій в околиці Липівця, розгромити Денікінців. Липівчане з великим подивом розповідали нам про цю битву, де грало кількадесятя українських гармат. Та була це вже, здається, остання сторінка в славній книзі боїв Галицької Армії, якої слава прогомніла від Сяну по Дніпро і Чорне море.

Др. ВОЛ. ГАЛАН

Комдт батареї 21X гарм. п.
У. Г. А.

На українських дорогах.

(Спомини з війни 1919-1920 р. В пам'ять гарматчикам Х. гарматного полку У. Г. А.)

Скільки разів їду автом (не своїм а десь присядусь) по гарній американській «стейтовій» дорозі, пригадуються мені часи, коли то ми їздили по нашій Україні!

Так бачу в уяві, як той автомобіль тількиб «кецнув» в нашій ямі тай став.

Славні були дороги в Галичині, та ще славніші на Великій Україні! Гей! Гей!

Як глянеш на широкий шлях, верствами видно вперед, а лиш тут і там сельце...

А вітер все дув нам в очі.

Як погода і сухо — як зніметься курява, що й світа божого не видно. А нема вітру, то так і хлипаєш порошок, який збивається з під ніг, а вечером виглядаєш як чорний замураний циган. Довго тягнеться за нами високий стовп куряви, та наче сіро-чорний мур заслонює виднокруг.

Не тяжко було козакам пізнавати після того наступ Тарарви. І ми цього навчились. Паде дощ, годі поступити вперед. Ховзко, болото так вбере колеса, що ручиці ломить. От тобі лихо! і так і так не добре!

На Україні мають вже винахід на болото. Це є віз на два колеса, а дишель ззаду і зпереду. Як прийдуть великі весняні болота, то «дядько» бере лиш перед з воза, а ззаду чіпає довгий друк. Думали ми спершу, на що цей друк, аж один гарматчик пояснив:

Це, каже, щоби віз не втопився в болоті... Коли колеса пірнуть в болоті, то всетаки буде виставати з болота хоч кусень дручка. А як болото висхне, будуть знати, де шукати воза...

Може воно і так, Бог його знає.

А вже найбільшу потіху мали ми з мостів.

Ми свято були переконані, що міст є на те, щоби ним їхати. Та вкоротці ми були змушені переконатись, що міст є на те, щоби стояв.

І ми минули мости, як «святе місце», бо більша половина моста були діри, а меньша половина дошки.

Часто траплялось, що проїхало дві гармати і міст завалився. Тому ми спокійно, зовсім не денервуючись, переїздили попри міст, прямо через рів.

Часто і слід загинув за мостом. Проворні селяне розібрали його на підпал, бо бальки були дуже сухі.

Загально уважався міст в тодішніх часах «буржуазною видумкою».

* * *

Переїзджали ми через село Германів біля Львова, щоби наступати на Миклашів через Білку Шляхоцьку. На самім скруті, в селі величезна «баюра», а в ній вже «спочав» якийсь обозний віз. Попри нього можна проїхати, але кажуть яма ще більша.

Розвідчик поїхав, крутиться по «баюрі» з конем, пробує, чи твердий ґрунт. Можна їхати.

«Позір на коні, не стати в ямі!»

Розганяються.. В..й..о..!

Бризула вода, гармата пішла в воду, щось затріщало, а перестрашені обозні коні витягли з ямипередні колеса. Гармата пройшла, а їздові оглядаються триумфально.

Друга пушка ..в..й..о..о..! Проїхали.

Трета пушка ..в..й..о..о..! Проїхали.

Четверта ..в..й..о..о..!

— Ой серденько! Скрикнув тонкий жіночий голос....

Їздовий оглянувся.. а коні стали в самій ямі!

— Ох ти чортова бабо! — закричав їздовий. Та годі, докола сміх...

Ато-го причарувала! — усміхались стрільці.

Побачивши, якогo наробила лиха, жінка давай тікати в хату, та лиш двері стукнули. Хотіла допомогти, а тут нещастя.

* * *

Їдемо з Копіївки до Тульчина. По дорозі минаємо великий яр. Дорога замерзла, а грудя така, що годі проїхати. В одному місці продоптали дорогу вузеньку, понад самим яром.

Коло полудня мороз трошки пустив, дорога змякла.

Вже підїжджаємо під гору.. дорога осунулась, а гармата з кіньми скотилась у пропасть.

Кинулись гарматчики і витягли..

— А чорт би вас взяв з вашими дорогами, закляв гарматчик — і ми поїхали далше.

Було це зимою 1919, на самий святий вечір.

* * *

Весною 1920 р. їхали ми на фронт під Летичів, та приїхали над якийсь досить глибокий канал. Є міст. Позїздились полкові знавці мостів, стукають, гопкають, чи не завалиться. Трохи рухається.

— Вперед проїде піхота і обоз, а відтак артилерія — голосить командант 6 полку.

— Найгірше як я поїду вже тим мостом.. подумав я собі тихцем (бо голосно думати при війську не вільно).

Але приказ є приказом, а на те є військо, щоб слухало.

Якось з бідою проїхали ті нещасливі обози, хай їдуть в божу путь.

Тепер будемо пробувати ми. Тяжка справа. Хоч стань під міст, та тримай його, щоб не завалився. Але попробуймо.

Все треба брати з математичного боку: 6 коней і гармата важать більше, чим 2 коні і гармата. Одже випрягти 4 коні, а два хай тягнуть гармату.

Перша гармата ...іде помалу... коні пройшли... в...йо..о!

Р...у...п!

Міст завалився, але гармата була вже на »суші«.

А решта проїхала безпечно..... бродом.

І не один думав: І на що люде видумали мости!

* * *

Приїхали ми в село, а там вже ніяк не виїдеш. Пігнули коня до водопою, впав неборака в болото, тай не вилізе.

Треба копати рів і то негайно.

Пішли за старостою. Нема! Заступник... нема дома! Десятник... нема дома.

Ага, це вже воєнна практика! Військо в село, а »начальство« зі села в ноги.

(Бо то бачите військо зажадає підвод, а староста їх призначає. Колиж військо забереться з села, тоді старості хоч тікай з села, чому він призначував їх на підводи. Тому »начальство« хитро скривалось, а військо само давало собі раду).

Зігнули людей, поставили вартового: копати рови біля дороги.

Наш стрілець (який нагло перемінився в інженера) тягнув з великою повагою »верьовку« (шнур), щоби рів був простий.

Викопали рови, висхла дорога — аж мило!

— От »хароші« люде ті Галичани і рови нам викопали, дорогу осушили, дай їм Боже здоровля, благословили нас мешканці болотнистого села.

А ми усміхались до тих добродушних дітей та поїхали дальше, на фронт.

Філядельфія, Па, 2 серпня, 1923.

А. ШУСТИКЕВИЧ.

Спомин з Одеси.

В грудни 1919 р. призначила мене команда І гал. корпусу до Николаєва, куди мало поїхати нас 16 старшин і кількнайцять підстаршин, в цілі заложення там Збірної Станиці для італійських полонених Українців, які мали прибути на Україну для поповнення Галицької Армії. Командантом призначено от. Гофмана. По одержанню наказу я опустив свою частину, яка стояла тоді на фронті під Бердичевом і виїхав до Винниці, де мали зібратись призначені до відїзду.

За кілька днів рушили ми з Винниці в дорогу. Подорож була не легка і не дуже то безпечна. Був це час, коли Денікінці летіли з України стрімголов, а їх поїзди навантажені військом та майном мчали на перегони в сторону Одеси. Територія занята Денікінцями палала повстанням, перед яким »єдіна неделіма« спасалась мов перед вогнем. По залізничих шляхах розїзджали денікінські панцирники — охорона відступаючих.

Зараз по виїзді з Винниці потяг наш пристанув у полі. Це повстанці зірвали залізничий шлях. Вже в Жмеринці довідалися ми, що Винницю зараз по наших відїзді заняли повстанці Шепеля. Майже на кожній стації мусіли ми ждати на відїзд по дневи, а то й по більше, бо повстанці наступали Денікінцям на пати, а вони мали перед нами першенство.

В кінци по 8-дневній їзді, прибули ми 26 грудня до Одеси. Тут при штабі т. зв. „Новоросійської області“ був наш звязковий старшина от. Оробко, в якого ми мали зголоситись по дальші накази. Як виявилось, Миколаїв був уже також загрожений повстанцями, тому нам прийшлося залишитись в Одесі. Полонені не прибували, а ми дістали наказ заложити тут Збірну Станицю. Не легка була справа з приміщенням, якого трудно було добитись від Денікінців. Та вкінци дістали ми одну вілля на Морозлївській вулиці, а опісля ще декілька домів. Наша вілля стояла на узгір'ю і з неї видно було пристань, а дальше синіюче море.

До станиці покищо ніхто не прибував. Праці було мало. У вільні хвилі ходили ми над беріг моря, слухати шуму хвиль і придивлятись, як припливали і відпливали пароходи та вітрильники. Згодом почали прибувати до станиці наші Галичане, але не полонені з Італії, а ті, які попали в полон до Денікінців. Прибуло також до Одеси декілька наших санітарних поїздів з хорими. Зорганізовано тут уже і лічниці та приюти для виздоровців, які скоро були переповнені. Здоровших стрільців приміщувано в приютах для виздоровців, а їх місце занимали нові транспорти тифозних з ріжних частин У. Г. А. Цілком здорових стрільців приміщувано в 36. Станиці

і з них формовано відділи, які відходили потім до своїх частин, що стояли тоді здовж заліз. шляху Бірзуля — Одеса.

Одеські Українці спершу не довіряли нам; вони думали, що ми цілком віддалися до розпорядимости Денікінців і зрадили свою справу, як писали тоді в Одесі російські газети. Та відношення до нас змінилося від тоді, коли вони почали стрічатися з нами і коли почули від нас про трагедію нашої армії, яка лежала тепер майже вся по лічницях, а тим самим і про причину нашого «переходу» до Денікінців. Ми майже що дня заходили до центральної «Просвіти», де кожного вечера відбувалися відчити, забави, лунали українські пісні, головню улюблені Українками «Зажурились», «Ой видно село» і «Червона калина». Згодом ми так зжилися з одеськими Українцями, що вони почали нами дорожити. Не було забави, де не було наших старшин і стрільців. Але не тільки Українці, також ціле майже населення Одеси відносилось до нас дуже прихильно. «Просвіта», яка до того часу була переслідувана Денікінцями, з нашим приходом ожила. Прибували нові члени, закладались філії, на відкриттю яких не бракло промов і привітів від нас, а далше і наші почали по ріжних дільницях закладати нові «Просвіти». На Різдвяні свята хор «Просвіти» загостив до 36. Станиці, де відколядував нашим стрільцям кілька колядок, які витиснули зі стрілецьких очей не одну сльозу. — Можна сказати, що Одеса тоді почала «українізуватися». Денікінцям не було це на руку і вони скося поглядали на нас.

Під новий рік центральна «Просвіта» улаштувала Маланчин Вечір, на який запрошено і нас. Дві великі салі були повні гостей, між якими було кільканайцять наших старшин. Якраз доходила 12. година, коли відчинились входові двері, а з них замість нового року — висипалися зі шумом, в шапках на головах, з наїженими багнетами, мов дика орда — Денікінці. Був це відділ контррозвідки, який складався майже з самих «гаспод афіцеров», а на чолі якого був якийсь полковник. По-ставали вони здовж столів, а полковник заявив, що буде ревізія і провірка документів. Відділено мушин і жінок, ми старшини зібралися разом. Почалася провірка документів, а тим часом у канцелярії «Просвіти» ішла ревізія. Перекинули там все горі дном, шукаючи по столах і шафах за гарматами. До нас підійшов один «афіцер» і зажадав документів. Коли хтось із наших заговорив щось до нього, той відповів:

— «Гаспада, не гаваріте до мене на малорусски.»

На ті слова кинулися ми на нього, вчинився крик і не знаю, що булоби з ним сталося, якби він не був втік до сусідньої кімнати. На крик прибіг заляканий командант і почав нас перепрошувати (оружа з нас кожний мав при собі). Вуличним поводженням «афіцеров» публіка була до краю обурена. На знак протесту всі зібрані співали патріотичні пісні. Ревізія тревала до 4. год. рано. Підозрілого нічого не знайдено. Арештовано

5 муштин і 3 жнік з місцевих Українців, яких по кількох днях випущено.

Коли Денікінці виводили арештованих, по кімнатах залунало «Ще не вмерла» і «Не пора». При окликах «ганьба» опустили Денікінці «Просвіту». — На другий день появилися в газетах статті під заг.: «Арест петлюровскаго штаба», в яких писалося, що в «Просвіті» під новий рік засідав петлюрівський штаб, між ним було кільканайцять «галіцких афіцеров», на щастя вдалося його (штаб) в час «накрити». Була це розуміється підла брехня.

Тимчасом зближався їх пануванню кінець. До Одеси прибувало багато народу і військових частин з фронту. Повстанці занимали місто за містом, а за ними посувалися большевики. Одеса була в тривожнім напруженню. На морю появилася антантська воєнна фльота, порт був завалений народом. Все спішило зайняти на пароходах місце і так «спасатися». В місті оголошено воєнний стан і евакуацію, а це ще збільшило хаос. «Нальотчики» виходили на поживу, рабуючи і в білий день на головних вулицях. Денікінці взялися також до цього діла. В місті почались безпорядки, що дня чути було в ріжних дільницях міста стрілянину. Вечером без оружя в руках не можна було показатися на вулицю. Безладдя збільшалось з дня на день. Ще перед тим замішанням прибула до Одеси наша летунська і етапна сотня, пресове бюро, яке мало видавати тут наш часопис і зложено стаційну команду.

Ще до нашого приїзду до Одеси виїхало в Миколаїв кількох наших старшин і підстаршин в цілі заложення там стаційної команди. Мали вони там приготувати місце для наших фронткових частин, які мали перейти в той район на відпочинок. Всі вони захоріли на тиф і не могли вернути до Одеси. Тому, що Миколаїв був загрожений і щоби не лишити наших на непевну судьбу, вислано за ними до Миколаєва сот. Л. і мене. Якраз по полудни відходив пароплав і ми рушили ним в дорогу.

Відчалили ми від берега і філі підхопили наш пароплав, колишучи мов колискою. Під вечір зірвалася буря і ми мусіли через цілу ніч стояти на морю. Буря розла з шаленою силою. Філі заливали пароплав, кидали ним на всі сторони і здавалося, що ось-ось розібють його і ми опинимось на дні розбурханого моря. В каюті настав переполох: Наш пароплав давав алярмуючі гудки, але надармо. На морю не було пароплавів і ми були здані на власну судьбу. Цілу ніч шаліла буря. Рано море на якийсь час трохи успокоїлося і ми рушили дальше. Але знову зірвалася буря ще з більшою силою. На верх пароплаву не можна було вийти тому, що філі заливали його. Філі ставали все більші і ударяли об наш пароплав, який майже перевертався з боку на бік. Море немов розліталося на щось, шуміло і вкрилося піною. З одної сторони в далечині виднів берег, а з другої здіймалися гори филь. Десь коло по-

людня переїхали ми попри маяк і вїхали в Дніпровий лиман. В далечині виднів Очаків, а кілька кілометрів від берега лиман замерз, так, що пароплав мусів серед криг стати. Спущено лодки і при їх допоміжі прорубано лід для лодок, якими ми висадилися на беріг. З Очакова дібралися ми на другий день фірами до Миколаїва.

Тут застали ми тільки одного нашого хорунжого, якого забрали з собою, решта день передтим вїхала до Одеси. По вулицях стояли навантажені фіри, помічався якийсь рух, видно було, що в місті непевність. Ще того самого дня почули ми недалеко міста гарматні стріли. З міста почало все втікати. Пішли і ми за Буг до близького села. Але скоро почалась недалеко сильна перестрілка, народ почав тікати дальше. Фіри не можна було дістати і ми рушили під гарматну музику »reg pedes« в сторону Одеси, ідучи наосліп розлогими степами. За нами ревіли гармати, а перед нами наввипередки втікали Денікінці. Пізно вечером натрапили ми на якийсь хутір. Тут стояв відділ Денікінців і він не маючи охоти воювати, рушив у ночі в сторону Одеси. На фіри цього відділу присіли і ми. Цілу ніч їхали ми степами. Кругом панувала тишина, лиш далекий гук гармат, скрипіт возів і тупіт коней перебивали чарівну степову мовчанку. Рано приїхали ми до якогось села, тут ден. відділ лишився, а нам вдалося дістати фіру і на другий день були ми в Одесі.

Тут безладдя, метушня, паніка. На морю перед портом стояла на поготівлі военна фльота. Два дні до приходу большевиків до Одеси Денікінці хотіли передати владу всю Галичанам. Командантом міста мав бути ген. сот. Яхонтів*). В газетах навіть писалося, що влада вже передана. Здається велися навіть якісь переговори з Англіяцями, які стояли на морі — але було вже за пізно.

Того дня, коли большевики мали заняти Одесу, в місті відрана стріляно. Це деякі райони повстали проти Денікінців. З моря відізвалися гармати, які стріляли в сторону зближаються большевиків. Кругом стрілянина, ніхто не знав, що діється в місті, хто на кого стріляє. До нас голосилося багато Українців зі зброєю, які служили в Денікінців, щоби їх прийняти до нас. З них зорганізовано т. зв. 4-ту гал. бригаду, а командантом її став Кубанець полк. Зд. В. Ми дістали приказ бути готовими до відходу. В цей день всі наші здорові зїбралися в Збірній Станиці, де мали вестися переговори з большевиками на випадок, якщо вони займуть місто. Такі переговори велися вже перед тим з укр. боротьбістами. В тій цілі приїхали навіть з Начальної Команди делегати, які і вели переговори в імени нашої армії. Ми-ж перші з нашої армії мали стрінутися з большевиками. Команданти лічниць і приютів виздоровців дістали приказ не опускати своїх місць. Денікінці втікаючи, лишили в Одесі багато військового майна, частину якого віддано нам, а решту забирали ми з магазинів,

*) Сокира Яхонтів, колишній гетьманський генерал.

тепер без охорони самі. Кілька тягарових авт лишених Денікінцями звозило до Станиці оружя, муніцію, убрання і т. и. Все це відсилали ми до наших частин, решту складали в своїх магазинах. В місті тимчасом стрілянина не втихала і від часу до часу доносилися вибухи ручних гранат. В Станиці не знали ми, яка ситуація в місті. Ходили чутки, що це Українці розоружують Денікінців. Рішено когось вислати до ген. С. Я. спитати про положення в місті. До цього зголосився я і чет. Ц. За хвилину рушили ми автом улицями міста. Їзда була досить небезпечна. Ізза кожного рога вулиці чи дому, можна було сподіватися куль. Серед стрілянини заїхали ми на вулицю, де мешкав генерал. Тут приказав я зупинити авто і повернути, а сам хотів піти пішки, тому, що при кінці вулиці крутилися підозрілі гуртки людей. Тільки я ступив одною ногою на землю, як звідкись затарохкотів скоростріл і на нас посипався град куль. Я скочив під мур, а за нашим автом з чет. Ц. тільки закурилося — втік до Станиці, а я лишився сам на вулиці кілька кілометрів від Станиці. Дім, де мешкав генерал, був уже в руках большевиків. Довкола стрілянина зростала, свистали кулі, а з пароплавів ревіли гармати. Куди мені йти, я не знав, бо станиця була майже на другому кінці міста, а в місті кипів уличний бій. З револьвером у руці оглядаючися на всі сторони, майже бігом рушив я під свист куль попри мури домів перед себе. Аж по дорозі згадав я про нашу харчівню, яка була з кілометр від мене і попрямував туди. В харчівні застав я кількох наших старшин і стрільців. Стрелянина все росла і за якийсь час побачили ми на вулицях тягарові авта, а на них з червоними прапорами большевиків. Крісовий вогонь неначе втих, віддалився, зате з більшою силою стогнали морські тяжкі гармати. Одеса була занята большевиками.

Коли на вулицях трохи успокоїлося, рішило нас 5 старшин добитися до 36. Станиці. Переодягнені в стрілецькі однострої, без оружя, вийшли ми на вулицю. Не відійшли ми і кількнайцять кроків, як ізза рога вулиці прискочив до нас озброєний, в цивільнім убранню «син Ізраїля» і наміряючись до нас крісом, крикнув: «руки вверх». Начеб на команду ми послушали «шановного вояка» і 10 рук мов до молитви простягнулися до неба. «Вояка» спитав, що ми за одні, а коли довідався, що ми Галичани, почав кричати: «ви... пани, буржуї, Денікінці» і т. д. і хто знає, чи не бувби стріляв. Але в ту мить зза рога вулиці надїхала кінна стежа, а побачивши нас з піднятими руками рушила на нас з витягненими шаблями. Стежа окружила нас, держачи шаблі нам над головами. Командант стежі спитав, що ми за одні, а коли почув, що ми Галичани, сказав: «здорові були брати Українці — Галичани» і почав з нами витатися і привітливо розмовляти. Узброєний жидок почав ще щось викрикувати на нас, як буржуї, пани і інше, але командант стежі крикнув: «пашол вон» і жидка якби не було. Ми раді, що жиємо, рушили не до 36. Станиці, але назад до харчівні.

Цілу ніч обстрілювано з моря Одесу. Здовж берега і в порті, де не встигли ще всі встигти на пароплави, кипів завзятий бій. Гук був такий, що здавалось — Одеса валиться. Гарматна сальва лунала за сальвою, мури тряслися, а відгомін від розриваних тяжких гранат котився пустими вулицями.

На другий день бій втих, в місті був спокій і ми пішли вже без перешкод до Збірної Станиці. Місто мов вимерло. На вулицях пусто, денедє ходили боль. стежі, кругом лежало багато військових і цивільних трупів, валялись порозбивані вози, гармати, набої, оружя. Вулицями водили большевики арештованих. На Зб. Станиці повівав білий прапор, тому, що там ішли завзяті бої, а гарматний вогонь був звернений якраз у місце, де була станиця. Тут також лежало багато трупів. Переговори з большевиками пішли успішно. Нам залишили оружя. На морі стояло багато пароплавів з військом і втікачами. Большевики почали їх обстрілювати, але вогонь тяжких морських гармат змусив їх до мовчанки. Порт опустів, лишилося тільки кілька старих пароплавів, але і ті ногами пощезали. З газет довідалися ми, що наша армія перейшла на сторону большевиків, а властиво вони застали її по лічницях. Всі наші установи функціонували тепер даліше, покищо без жадних змін. Большевики почали агітувати між стрільцями до непослуху, а то і вбийства своїх старшин, однак це не мало ніякого успіху. Стрільці даліше відносились до старшин, як і передтим. Командантом наших частин був от. Оробко. До нового становища ми не могли привикнути і почувалися мов на шпильках, ждучи кожного дня несподіванок. В березні святкувала Одеса роковини Шевченка. В святі брав участь також наш курінь, всі старшини і стрільці і 4-та бригада Придніпрянців з музикою. Було це свято, якого Одеса ніколи не бачила. Тисячі народу брало участь у поході. Богато організацій було з нац. прапорами, з таким виступили і наші частини. Під бюстом Шевченка, уставленим на площі перед мійським театром, промовляв від Галичан сот. Ш., а окликом: «Слава Україні, слава Галичанам» не було кінця. Під погруддя Шевченка зложено від Галичан гарний вінець. Большевики не сподівалися такого національного підйому на цім святі, тимбільше, що оголозили його за чисто пролетарське свято і таким старалися його робити. Через це почалося відтепер переслідування Українців. Того самого дня арештувала «чека» в приюті виздоровців 10 наших старшин, яких за кілька днів випущено. Арешти стали частійшими. Богато наших почало виїздити до частин. Зі здорових людей сформовано курінь, який також вирушив до частин. В Одесі лишилося нас до 400 люда. Життя в місті трохи ожило, дорожня росла з дня на день. 4-та гал. бригада виїхала на фронт під Тираспіль, де, як ми довідалися, за кілька днів перейшла на сторону армії У. Н. Р., яка йшла з Поляками. Нам обильно доставляли большевики «літературу», яка складалась з ріжних

агітаційних листків і з газет, головню російських, бо з українських виходила лише одна «Боротьба». Між стрільцями пущено в рух «мітинги», на яких не бракло зазивів проти старшин. На 36. Станиці, як і на всіх інших наших установах, повівали дальше націон. прапори, до яких причеплено червоні ленти. На шапках ношено дальше тризуби (на червоній підкладці), а також старшинські і підстаршинські відзнаки, але скоро дістали ми гострий наказ поздіймати їх. Від тепер були всі «рівні-товариші». Наступила також і зміна в команді. Командантом частин назначено сот. Чер., а отаман Оробко лишився без посади (тепер все було після посад). Ми дістали назву: Червона Укр. Гал. Армія. До Одеси привезено одного дня арештованих у частинах ген. Микітку і ген. Ціріца. Ми почувалися в Одесі самітні і опушені, живучи власним самостійним життям. З дня на день атмосфера ставала для нас душнійшою. По частинах було, як нам казали, ще гірше. До нас почали большевики відноситися майже ворожо, видно, що ми стали їм сїллю в оці. Не маючи нічого до роботи, бродив я майже по цілих днях по берегах Чорного моря.

До нас приділено комісара Літвінцова (свідомого Українця), який відносився до нас досить прихильно, однак скоро замінено його іншим, Гальком, який майже ворожо відносився до нас. Вкінці перейшли ми зовсім під заряд одеської боль. залого. Одного дня відбувся лікарський перегляд всіх наших, що находилися в Одесі. Всі здорові старшини мали їхати до Київa на курс червоних командантів. Оглядини не були строгі, переводив їх наш лікар у присутности комісара і хто хотів лишитися в Одесі, міг це легко зробити. По перегляді лишилося нас до 250 здорових і тих, які приходили до здоровля по приютах, не вчисляючи хорих по лічницях. Були і такі, які мешкали в місті по знайомих і до нас зовсім не голосилися. Деякі наші поступили на службу в больш. частини в Одесі, але таких було мало. По лічницях було ще досить хорих старшин і стрільців. Командантом лічниць назначено от. Гарабача, там залишилися наші лікарі і саніт. догляд.

Одного дня, блукаючи понад морем, довідався я від товариша, що з нами щось непевне. Пішов я до стаційної команди. Тут не застав нікого. Всі акти і книги десь щезли, всюди було пусто, лиш в кімнаті, де перед тим містилася команда частин У. Г. А., чути було жваву розмову нашого комісара. Звідси пішов я до т. Приб. Від него довідався я, що большевики зажадали від стац. команди списку і адрес всіх старшин, які в той час находились в Одесі. Список мав бути виготовлений на протязі одної години. Сам список і поспіх був дуже підозрілий. Виготовлено тому список, на яким були старшини, які колись були в Одесі, а тепер вже перебували в частинах. Треба було якось своїх крити, бо що щось важного мало статися, ніхто в це не сумнівався. Книгу зголошень і решту актів зараз спалено. Постановили ми, як мога скорше дати

всім нашим знати, щоби малися на осторожності. З цією цілею порозходилися ми на всі сторони Одеси. Все таки багатьох не можна було повідомити, бо не всі зголосилися в стац. команді. Вечером зайшов я до «Просвіти», де щодня сходилося багато наших людей. Тут вже місцеві Українці знали, що нас мають цієї ночі арештувати. Порадили нам, якнайскорше опустити «Просвіту». За якийсь час кождий Галичанин був до когось з місцевих Українців запрошений в гості — криївку. Я з тов. З. опинився в одній родині на Ланжероні, майже над берегом моря, а за кілька днів прибуло до нас ще двох товаришів.

На другий день рано довідалися ми від наших хазяїв, які ходили в місто на розвідку, що цієї ночі заарештовано всіх здорових Галичан і відставлено до «Чека», а з лічниць і приютів виздоровців сторожа більше нікого не випускає. Всі наші склади і установи перебравши большевики. В районі, де мешкали Галичани, були уставлені по вулицях скоростріли. В місті по домах робили більші «облави» і шукали за Галичанами. Не було виключене, що і в наш район часом загостять. Сиділи ми тому мов миші в норі і нікуди не виходили. З «Чека» відставлено всіх арештованих (яких було 150) до тюрми. В газетах оголошено наказ, щоби всі Галичани, які знаходяться в Одесі, негайно голосилися в «Чека», а хто зголосився, того відправлено в тюрму. Цього наказу ми і не думали слухати, але і сидіти так було також небезпечно, тимбільше, що ми не мали большевицьких документів і нас можна було пізнати по розмові, тому, що ніхто з нас не знав по російськи. В газеті «Ізвестія» появилася стаття під заг. «Вовки в овечій шкурі», де писалося про повстання галичан під Тирасполем, а кінчилася ріжними зазивами як: довольо терпіти «галіцких афіцеров», в тюрму всех і т. д. В криївці відсвяткували ми Великодні свята. В місті завязали Українки комітет допомоги вязням і цей комітет допомагав нашим в тюрмі харчами і не забув також про свята.

Час минав, зміни не було ніякої. Ми рішили відістатися з криївки «на світ Божий». Хотіли дістати якісь документи і виїхати на село, але це не вдалося. Що дня дн сили нам про нові «облави» і ревізії по домах. Місцеві Українки також не забували про нас, відвідували нас часом і прин сили нам, то потішаючи, то сумні вісти. По 8 днях вдалося нам найти роботу, а тимсамим вирватися з міста на «свіжий воздух». Одно укр. товариство дало нам посаду «рабочих», яка то посада в ті часи була найбезпечніша. Одного ранку поперебирані за «ци ілів» вибралися ми зі знайомими панночками до того товариства, де дістали ми документи «рабочих», а в руки ріжні причандали, як лопати, граблі, мішки, тачки і т. п. річи. По 8. днях перейшлися ми по вулицях міста. Все видавалося нам тепер після криївки новим. Ми мали вдавати австрійських воєнно—полонених, а було це вигідно тому що

в недавніх бараках були такі і ждали на відїзд в Австрію. Між собою розмовляли ми по німецьки і позазивали себе нім. назвищами. Місцем, де ми мали працювати, був огорог, який був зараз під самою тюрмою. Тут закватїрувалися ми в одній пустім домику і вже по пол. вийшли до роботи. Робота була тяжка. Засипали ми ями, збирали і вивозили каміння і т. п. Скоро кождий з нас мав повні долоні мозолів, а робити мусіли ми совісно тому, що з нами працювали правдиві робітники і треба було старатися не дати себе пізнати, що ми не з «рабочих». Праця давалася нам в знаки так, що ми і на небезпеку вже не звертали уваги. По роботі заходили ми вечерами до знайомих в місто. Був кінець квітня, весна в повнім розгарі. По вулицях повно народу, в парках мов в раю, кругом зелень, радість, життя. Одиною нашою розривкою було море, над беріг якого ходили ми тепер зі знайними що дня. Тут вдивляючись в його синю далечінь, дивлячись на кружляючі меві і вслухуючись мов у казку в шум бурливих филь, забували ми за наше безвихідне положення і неслись думками ген, туди, де покинули рідню, не маючи від неї вже два роки жадної вістки. Здавалось, вічно стоявби я отут так безжурно, забуваючи про дійсність, полинувши думками в невідомий світ. А місячні вечері над морем, шум филь, блиманья маяка і співи на берегах навівали на душу якусь тугужаль і так вбилися в память, що їх ніколи не можна забути.

Минуло 8 днів, як ми стали на роботу і 23 квітня донесли нам, що наших випущено з тюрми на волю і що можемо вертати до своїх. По роботі (щоби не звернути уваги робітників), рушили ми до приюту виздоровців, де зібралися випущені з тюрми і ті, яким вдалося скритись перед арештом. Випущено наших на волю тому, що з Київa приїхав сюди пор. Г. з наказом від «ісполкому», освободити Галичан і вивести до частин всі наші установи, які існували до часів арешту, крім лічниць і приютів. Приют був тепер центром, де збиралися всі наші. В лічних було ще досить хорих. Большевики відносилися до нас тепер ворожо. Звязку з частинами не було, ми були тепер самітні, здані на власні сили і судьбу. Цілею кождого було тепер видістатися з Одеси. З крївок прибувало все більше наших. При арешті відібрано всім оружя, якого тепер не хотіли вернути. До міста ніхто не виходив, зі страху перед арештом. (В «Чека» сиділо дальше кількох наших старшин, деяких з них пізнійше розстріляли).

27 квітня вирушило нас до 250 старшин, стрільців, а також кілька жінок, на товаровий двірець. Тут мали ми дістати окремий поїзд, і ним мали виїхати з Одеси. Завагонувалися ми в призначених для нас товарових вагонах і ждали на льокомотиву, яка мала прибути о 3. год. пополудни. Команда двірця впевняла нас, що льокомотива прибуде «сейчас», але то «сейчас» тягнулось в безконечність. З міста тим-

часом сходилися наші. Вечеріло. Разом з надходячою темнотою, надходили до нас чорні думки. Чогось охопив нас страх.

Кожний відчував непевність і передбачав якийсь лих. Всі ходили сумні, з повислими головами. Між нами ходили чутки, що більш. мають нас цієї ночі арештувати і що пополюдні відійшов за Одесу курінь Китайців зі скорострілами, який мав нас там ждати. Пор. Г. (делегат з Києва) впевняв нас, що це все брехня і що він ручить своїм мандатом від «ісполкому», що нам нічо не станеться. Його впевнення нас трохи успокоїло, але чутки не переставали нас тривожити. З міста мало до нас приїхати кілька Українок з вісткою, що нас мають арештувати і радили нам скритися в місцевих Українців. Про це знало тільки кількох наших, та знову запевняв делегат, що нам з голови волос не спаде. Неспокій між нами зростає. Кількох наших вернуло до міста. Вкінці постановили ми держатися разом, лишитися на двірці і ждати відїзду. Була пізна година і ми почали розходитися по вагонах. Довго не втихали по вагонах балачки. Настала глибока ніч. Кругом тишина, переривана від часу до часу свистом льокомотиви, або глухим крісовим вистрілом десь із міста. Чорна ніч сумом лягла на Одесу. Місто дрімало — та не дрімалося довго нам в вагонах. Вкінці і до нас загостив сон, люде почали засипляти. Довго не давали мені думки вснути, аж десь по півночі і я задрімав. —

Пробудила мене якась метушня кругом вагонів, звідки доносився тупіт людських ніг і туркіт коліс від скорострілів. В вагоні хтось раптом піднісся і крикнув: «ми пропали». Зпоміж вагонів чути було голоси: «товариші! заході в лево». В вагонах почали будитися і з запертим віддихом слухати метушні, яка доносилася з надвору. Кількох нас заглянуло крізь двері. Там посувалася до наших вагонів розстрільна. В однім кінці наших вагонів роздався вистріл, за ним більше, а дальше і коло нас почали стріляти. З початку думали ми, що це облава на «нальотчиків», але скоро посипалися на нас кулі. Було ясно, що стріляють на нас. Втікати було неможливо, тому, що ми були окружені. Стрілянина змагалася зі скаженою силою. Кулі свистали між нами, вдаряли об стіни вагону, з яких летіли відломки дерева. Полягали ми долілиць на підлогу і ждали смерти. Ожидання це було страшне. Хтось почав кричати помочі, але його успокоїли, щоби не давати знати, що ми ще живі. За хвилю знову кількох закричало і просило помочі — це були ранені. В темноті ніхто не знав, хто ранений. Кожний лежав мов задеревілий, заглядаючи смерти в вічі. Крики змагалися, бо з сусідних вагонів почали кричати ранені. А стрілянина не втихала і гук крісів, свист куль і крики ранених зливалися разом і творили якусь дику музику. Лежали ми немов без памяти і ждали. Ратунку не було, боронитися не було чим, втікати значило тільки, — що певна смерть. За якийсь час стрілянина

втихла, чути було тільки зойки ранених, а з надвору доносився крик «героїв»: «вихаді!..»

Ніхто з нас не хотів на таке прохання виходити, коли ж голоси змагалися, почали ми підходити до дверей вагону. Тільки ми почали виходити з вагонів, як знову з такою самою силою почалася стрілянина. Тепер було ясно, що «герої» хочуть нас всіх вистріляти. Знову повторилося те саме пекло, що перед хвилиною. Знову лежали отак, в цю хвилину бажали тільки скорійшої смерті, щоби не чути і не бачити того, що діялося. По якимсь часі з надвору почувались свисти, стрілянина втихла. Видко командант давав знак перестати стріляти. І знову голоси «вихаді...» а коли ніхто не рушився з місця, «герої» почали стукати прикладами крісів об стіни вагонів викрикуючи «вихаді, а то постреляєм как сабак!» На таке гарне прохання почали ми виходити, все одно, думали де гинути, у вагоні чи під ним. З вагонів чути було благаючі крики ранених і плач жінок. Нам приказали забрати свої річі і сідати на землю. Геройська розстрільна оточила нас держала кріси на поготівлю, лаючи і проклинаючи нас. До ранених нікого з нас не допускали. З нас почали «герої» стягати красше убрання, годинники, а у декого і обручки. Холод давався в знаки і кожний дзвонив зубами то від холоду, то від недавнього пережитого і непевного budouчого. —

Нараз десь із міста донеслось кілька вистрілів, «герої» заметушилися приготовляючись до стрілу, а ми на смерть. Якийсь «командир» почав кричати, щоби не стріляти. Вислано в цю сторону розвідку і все знову успокоїлося. Почало свитати. Розійшовся туман, стало ясно. Тепер побачив я, що я був у крові, яка видно спливала з якогось раненого, як ми лежали в вагонах на підлозі. Коли стало вже ясно, з міста приїхала ратункова стачія, яка забрала ранених і убитих. —

Зійшло сонце, а з ним вступила якась надія, всетаки в день не могло з нами статися вже те, що в нічній темноті. Дістаємо наказ вставати і уставлятися в чвірки. Нічних «героїв» змінили чекісти, які нас оточили з крісами готовими до стрілу, за ними ішла друга розстрільна, дальше кіннотчики, на переді стежа, яка розганяла всіх людей, які були на вулицях, куди ми мали переходити, стріляючи від часу до часу на пострах в гору, а за нами сунув броневик зі скорострілами. При відході зі стачії зроблено у кожного ревзію і відібрано останні річі. З такою парадом, як найнебезпечніші злочинці, рушили ми вулицями міста. З далека вже побачили ми мури славної російської тюрми і за якийсь час зачинилася за нами тяжка залізна брама, за якою лишилася воля і ми опинилися серед високих холодних мурів. Цілий май пересиділи ми за ґратами, поглядаючи зі сумом в далечінь на волю, оживаючи своєї непевної долі.

Приміщено нас у двох камерах, в кожній приблизно по 150 чол. З часом до нас прибули ті, яких арештовано пізній-

ше в Одесі по домах виздоровців, лічницях і приватних помешканях і деяких частинах. В тюрмі довідалися ми, що нас хотіли вивести за Одесу, де на нас ждав курінь Китайців, які мали з нами розправлятися, але залізничники про це довідалися і мали зіпсувати лъокомотиву чи погасити в ній вогонь. Чи це правда, не знаю, таке говорилося між нами, а також що ратункову стацію мали прикликати залізничники а не большевики. (Між залізничниками було багато свідомих Українців, між ними багато нам особисто знайомих). Режим в тюрмі був строгий. На прохід можна було нам виходити раз на пів години в день. Харчували нас так, щоби ми не померли з голоду і скоріо кождий з нас ледви держався на ногах. Заборонено нам навіть співати. Тюремні дозорці і начальник відносилися до нас дуже прихильно. Через них були ми в звязку зі знайомими в місті, від часу до часу діставали від них часописи, а від дозорців довідувалися про ріжні новини. Тюрму охороняли головно Китайці, а також і.. наші стрільці, які вступили до больш. на службу. Аж в тюрмі ми довідалися, чому нас арештовано. Частина армії У. Г. А. перейшла на сторону армії У. Н. Р., яка ішла тоді в злучі з Поляками, а ми за це мусіли заплатити і на нас це »скропилось«. Але не тільки на нас, також в інших містах були подібні кроваві арешти Галичан і немало наших людей заплатило за це життям. — Положення наших було непевне, кождого дня ожидали ми, коли прийдуть викликувати нас »на свободу« (що значило на розстріл), а це бувало в тюрмі дуже часто. Ходили також чутки, що всіх старшин мають розстріляти; в ті часи всього можна було сподіватись, можна собі уявити, якою мукою були нам оті дні в ожиданню страхіть... Всі ходили зголодовані і зморені мов тіни. Брязкіт ключів трівожив кождого. Напруження це відбилося деяким на здоровлю (один сотник пізнійше зійшов з розуму.)

Одного дня з початком червня дістали ми наказ, вийти з річани на подвір'я тюрми. Тут перевірили нас і забрали кількох »на свободу«, між ними от. Гарабача: (Нам заявили так, що беруть їх »на свободу.)« На другий день імена їх були оголошені в газетах в списку розстріляних (петлюровських афицеров.) По полудни опустили ми тюремні мури і знову в »параді« направилися на стацію, де завагонувалися. Відвозили нас до Миколаїва, а звідти мали нас везти десь дальше, здається на Сибір. По дорозі обдерли нас з убранных (замінюючи їх убранными з мшків, а в наших парадував »конвой«,) годинників і інших річей, які іще дехто виховав. Ескорта наша складалася з самих Жидів, включно з командантом (між ними був один »православний«.) Кільком нашим вдалося по дорозі до Миколаїва втечи (деякі скакали з поїзду підчас їзди.) Мав і я нагоду до втечі, але був такий виснажений, а до того ще тоді захорів, щ мені не вдалося. Пустився я вже був утікати, але ноги відмовили послуху, голова

закрутилася і відійшовши кілька кроків я впав без притомності; коли прийшов до себе, мусів вертати назад, не було сили. В Миколаїві закватурили нас в касарнях при відділі «чека». Тут прийшовши трохи до сил, не маючи охоти мандрувати в непевну дорогу, може і в Сибір, дав і я враз з двома товаришами недолі, ногам знати. Довго скривалися ми по німецьких колоніях, як робітники, вдаючи полонених Австрійців, даліше як громадські пастухи і т. д., аж доки нас судьба не розігнала в різні сторони. Попастися в руки большевиків значило тоді тільки, що відразу бути застріленим, як це мало місце в різних околицях з нашими.

Довго блукав я по херсонських степах, подільських лісах і добрих людях, аж в 1921. р. вдалося мені дістатись до Румунії. Переправилося нас кількох лодкою через Дністер, але попали ми якраз на румунську стежу, яка відкрила по нас вогонь. Спасли нас ноги. Команда знову, в якій ми зголосилися, хотіла нас відставити назад на Україну, але на щастя командантом, як виявилось з балачки, був один старшина з Трансильванії, який колись за Австрії служив в тім полку, що і я, і завдяки йому нас відставлено до табору, а звідси до арестів сігуранци. По довгих тяганинах по арестах, підваллях і т. д. вдалося мені вкінці, знову завдяки одному бувшому австр. старшині, видістатись на волю. Що сталося з транспортом, який я залишив в Миколаїві, не знаю. Чув я, що багатьом вдалося пізніше з дороги втечи, а решта помандрувала десь аж в Архангельск. —

ХАРАКТЕРНИК.

Моя подорож до Київа через фронт у квітні 1919 р.

(Уривок зі спогадів.)

Дня 18 квітня 1919 року я довідався з приватної розмови від директора політичного департаменту Мін. Внут. Справ про те, що він шукає когось, хто би згодився поїхати від Уряду до Київа для встановлення звязку з «незалежниками» та «боротьбістами» з метою викликати за їх допомогою повстання в Київі. Але перед тим, заки розповідатиму даліше, мушу зазнайти читача з «обставинами».

Отже я тоді був на посаді урядовця для окремих доручень при Міністрі Закордон. Справ і перебував разом з Міністерством у Рівному.

Наша армія, яка перед тим переможно посувалася на Київ, під впливом «Камянецького перевороту» та завдяки політиканству наших партій, випустила ініціативу зі своїх рук і відходила повільно назад під тиском російських частин, які

намагалися здобути Рівне, спрямовуючи удар по лінії Київ-Шепетівка. В такий мент соціялісти-міністри думали направити становище, викликавши в Києві за допомогою лівих соціялістів так зв. »незалежників« та »боротьбістів« повстання, в разі успіху звичайно дати їм ряд »міністерських тек«, а потім розпочати вже від імени такої »лівої« влади мирові переговори з російським урядом. Цілий цей плян відзначався, можна сказати, вражаючою наївністю, дитячою вірою в те, що Московщина воює лише з наміром »встановити пролетарську владу« й більше жадних цілей не має, та вірою у впливи й силу »боротьбістів« і »незалежників.«

Я особливо не будучи соціялістом, безумовно не поділяв їхньої віри в успіх, та бачучи абсолютне невміння зорганізувати військову акцію, навіть маючи до розпорядження кілька десятків тисяч вояків, певні грошеві засоби і більш-менш відповідне матеріальне забезпечення, — був переконаний, що колиб якимсь трудом їм і пощастило, то й то-б вони віруючи в »принциповість« російського уряду не використали-б свого успіху. Але я задихався в задушливій атмосфері рівенського життя, хотів вирватися на вільний воздух, а головнo хотів переконатися наочно, як про силу ворога, так і про симпатії чи антипатії населення. Виходячи з тих міркувань, я запропонував згаданому знайомому виставити мою кандидатуру на »дипломатичного гонця« чи може »розвідчика« (словом, як хто захоче це назвати). Пропозиція моя була принята і я дня 20 го вже почав готуватися до подорожі.

В першу чергу я переконався, що наша »влада« навіть не мала в своєму розпорядженні якогось підробленого документу, з яким можнаб було їхати в російські розположення. Ті »посвідчення«, які мені пропонували, були цілком непридатні й тому я мусів був, плюнувши на всякі папери, перенести свою увагу на.... »зовнішний вигляд«.

Не гаючи часу я придбав відповідне подерте убрання, стару салдацьку білизну, паршивенький кашкет, торбинку, ціпок й поганенькі чоботи. Своє уповаження від Уряду, друковане на тоненькому полотні, вшив до кашкету, розпластавши його між підшивкою й покриттям, а урядового листа, друкованого на тонесенькій бібулі, вклав у оправу старенької книжечки, окладинки котрої були зроблені з подвійного тонкого картону, текстури, обклеєної шпалерами й відповідно засмальцованої. Приготувавши все це, я спеціальним крученням в руці середньої грубости дрючка викликав на руках поважні мозолі, а потому весь вимився розчином невеликої кількості глини, гною та тушу-сепії. Закінчивши своє »переодягання«, дня 22 квітня я виїхав до Шепетівки.

В Шепетівці, куди я прибув біля 4 години ранком, чути було стрілянину й війська очевидячки готувалися до відходу. Кількох стрільців, до котрих я звернувся з запитанням про стан справи однозгідно поінформували мене, що большевики нати-

скають і наші »цофаються«, бо вже »ось кіннота на карку«. Залізничник, до котрого я звернувся з проханням зясувати, як стоїть справа, мав перелякане лице й сказав, що ось-ось вкочать большевики, та що родини залізничників уже налагодилися тікати на сусідні села.

Згідно з одержаними відомостями російський панцирний потяг був уже в Хроліні, а тому я вирішив піти в напрямі на Судилків, щоб з півдня минути Хролін і дістатися на стацію Полонне.

До Судилкова вів лісом досить добрий шлях, який був увесь забитий втікачами; хто йшов пішки з клунком в руках, хто примостився на возі, що мов балагула, був переповнений людьми, на обличах малювався жах, і дійсно »ніхто не співав, не радів«. Наші останні відділи лишилися позаду й серце стискалося у мене від якоїсь дивної мішанини жалю й ненависти. Пройшовши пару кілометрів разом з втікачами, я вирішив відділитися й податися окремо. Я звернув на лісову вузьеньку доріжку, яка привела мене до хати лісного. Тут я лишив свій піджак й шинелю, котрі були за добрі, й дістав у замін стару подерту, багато разів латану куртку із гуньки з найрізномірнішими латками. Ця куртка вже більше року служила як підстилка псові й рукави виявляли виразні »сепаратистичні« тенденції. Коли до цього додати, що в штанах те, що зветься матнею, було видерте, а особа, вдягнута в те все, мала вигляд людини, щонайменше пару літ не мавші нічого спільного з водою — то ви зможете приблизно уявити собі мій вигляд.

Від лісного (за його порадою) я рушив на північний схід, лишаючи Хролін (з якого все ще чулася гарматна стрілянина) з таким розрахунком, щоб триматися на віддалі 10-15 верст від залізниці Шепетівка-Козятин. Доводилося йти лісом на-впростець, переходячи по пояс холодні лісові струмки, та перескакувати з купини на купину, перебиваючися через маленькі лісові болотця. Так я йшов цілий день, обминаючи села й шляхи. В торбі мав спеціально приготовані галети-коржі, печені на салі й гриз їх час від часу. Нарешті перед вечером я підійшов до якогось маленького лісового селяця (назву забув) і вирішив попроситися на ніч до хати.

Старий господар довго вагався, чи прийняти мене, нарешті зважився, повіривши, що мене ограбували, коли я вертався зі служби до дому. Я обережно розпитував, як їм живеться, чи не б'ються тут де поблизу і т. інш. Селянин був цілком не-свідомий, чув, що б'ються »большаки« й »петлюрці«, казав, що двох хлопців з їхнього села пішло в »петлюрці« та шкодував, що люде б'ються між собою. Я намагався було переконати його, що таки треба боронитися, як на нас нападають, але він був глибоко переконаний, що його ніхто не дістане в його хаті, і я побачив, що дальша розмова була зайва. Побалакавши ще трохи, ми полягали спати. На другий

день раненько я рушив даліше, при чому мій господар мене трохи підвів й розповів, де по дорозі буде річка, яку треба переїхати човном. Дійсно, пройшовши кілька кілометрів, я підійшов до річки, за якою розкинулося село. На другому березі, над річкою стояла хатина, а біля неї човен. Довгенько довелося мені гукати, поки нарешті якийсь парубок за невеличку плату перевіз мене через річку.

Не встиг я дійти й до середини села, як помітив надзвичайний рух: селом бігли налякані баби, дядьки спішно виганяли коней й гнали в той бік, звідки я прийшов, а діти якимось підозріло метушилися. Я запитав у дівчини, поспішавшої повз мене, що сталося, й одержав коротку, перелякану відповідь: «більшаки вже в селі.»

Кілька хвилин пізніше, я побачив кількох кіннотчиків, які з криком (певно п'яні) гнали вулицею села. Не міркуючи довго, я перескочив тин у чийсь город і ліг під самим плетеним тином. З лайкою, очевидно на адресу «хахлов», котрі не дали «лошадков», а поховали десь, чвалом проїхали їздиці: Я-ж, не гаючи часу, зірвався й подався городами в напрямі ліса. Діставшись у лісову гущу, я без перешкод мандрував цілий день; ввечері був уже на рівні з Полонним, але тому, що я ще вчора був змушений перейти на північ від залізничної лінії Шепетівка-Козятин, то в даний мент я знаходився в місцевості, положеній кілометрів 10 на північ від Полонного. Підночавши на хуторі я досвіта ще рушив даліше з наміром дістатися на стацію, влізти на потяг і таким чином можливо скорше бути в Києві. Не доходячи кілометрів п'ять до Полонного, я зустрів трьох молодих Жидів, які їхали підводою, й попросив їх підвезти, кажучи, що я червоноармієць, з полону. Жидки охоче взяли мене зі собою, по дорозі розпитували новини, лаяли страшенно нашу армію й розповідали казки про те, що вже вибухла революція в Німеччині й в Англії, а в Америці не сьогодні-завтра почнеться. Я їм, як то кажуть, «підбрехував» і це можливо стало мені в пригоді, бо два кілометри від Полонного ми зустріли московську стежу. Один із Жидків негайно дістав із кишені зірку й вчепив на кашкет, а коли військові до нас приблизилися, показав їм своє посвідчення, сказав, що решта осіб «свої», й тихо додав ще пару слів, і ми рушили даліше. Недалеко від двірця я зліз, а Жидки подалися до міста.

На стації не було видко нікого, а недалеко стояв потяг, який складався з паротягу, двох вагонів і «площадок», на яких було повно різного військового майна. Паротяг стояв під парою і машиніст мені сказав, що за півтора години має відійти до Козятин.

Треба визнати, що мені щастило, бо тоді можна було й кілька день чекати такої нагоди. Звичайно, що потяг військовий, отже треба було влаштуватися так, щоб ніхто не бачив. Тому то я в тому місці, де куші близько підходили до

»площадок«, потихеньки видрапався на неї і заліз до старого апарату, призначеного до нищення вошей, т. зв. »Геліоса«. Нутро апарату було таке, що я мусів скурчитися і в такій незручній позі, майже без руху, просидіти мало не 12 годин!

Дочекавшись нарешті відїзду поїзду, я з полекшенням зітхнув, але подорож була не з веселих: по перше, мені в моїй сепаратці було дуже тісно й холодно, а по друге, почав падати дощ, від котрого я не мав як схватись. Намерзся як собака, після кількох годин їзди нарешті дістався до Козятина. Повна темрява як не можна ліпше пригодилася мені — я непомітно виліз із свого »купе«, розігрів руки й ноги гімнастикою й посунув на стацію у салю І. кляси.

В салі на другому помості, замузаному й загідженому, покотєм спала ріжна публика. З буфету не було й сліду, поломані столи й стільці позаймали військові. Умостившись у куточку я заснув. Але не довелось довго спати, енергійний удар прикладом під бік збудив мене — я розкрив очі й побачивши над собою червоноармієця, який мене так делікатно будив, а другого — з револьвером, який саме переглядав папери мого сусіда, зрозумів, що це перевірка документів. Надходила рішуча хвилина. Я навмисне, вдаючи заспаного, вибалушивши безглуздо очі, глянув на нього, щось промурмотів, байдуже відвернувся та почав хропіти. У відповідь на нового штовхана вилаявся голосно та соковито й розчібнувши поясок штанів, почав голосно лаючися, шукати вошу, нанизуючи »добірну« московську лайку. Саме надійшов військовий, що властиво перевіряв документи і глянувши недбало на мене, промовив до свого товариша: »брось, таваріщ, что ти, разве не від'ш, кто он, какой у него документ то может быть.« Глянувши на мене ще раз, очевидячки вони цілком переконалися, що в такій »особи« взагалі комічно питати документа, пішли дальше, а я спокійно перевалився спати, бо потяг щойно ранком мав йти дальше.

Раненько вставши я поспішив до свіжо сформованого потягу товарового, яким їхало багато ріжного народу на Хвастів, де-хто чекав того потягу вже днів чотири-пять.

Вмішавшись в юрбу я заліз до »теплушки« і з приємністю та здивовано слухав, як селяне та робітники голосно ляля »комісарів« і »комуністів« і згадували з вдячністю часи »Петлюри.« Особливо мене здивувала сміливість селянства та кількох залізничників. Річ у тому, що у наш вагон набилося стільки народу, що яблочки не було де впасти, і звичайно, до дверей неможливо було протовпійтися, а тут раптом видрапався якийсь чекіст на поріг вагону й зажадав документів. Присутні почали доводити неможливість задовольнити його бажання, але чекіст зажадав тоді звільнити вагон. Озлоблена й без того довгим сидінням на стації публика почала ляятися, вийти відмовилася, а селяне й залізничники просто почали ляяти його й усіх »комісарчиків«, що тільки »командують« та »кров нашу пють«, а дехто навіть голосно заявляв: »по-

чекайте, прийде на вас Петлюра!» Чекіст, зустрівши такий опір, сховав револьвер і відійшов. За годину потяг рушив і ми поволі їхали в напрямі Хвастова зустрічаючи час від часу російські ешелони, які йшли на фронт. По обох боках насипу, як грізне »emento« завоювникам, що чотири-пять кілометрів лежали догори колесами рештки паротягів, побиті панцирки, поломані площадки та поторошені вагони.

Приїхали ми дуже в пору до Хвастова тому, що ледви я встиг вискочити з вагону, як побачив військовий ешелон, який відходив до Києва. Не думаючи довго причепився я до сходів особового вагону вже рушившого потягу й так виїхав із Хвастова щасливо уникнувши перевірки документів.

До Києва прибули ми вже над вечір і я кинувся до адресного бюро, щоб довідатися адресу дружини, котра повинна була змінити помешкання. Це було якраз 26 квітня (неділя) й тому адресове бюро було замкнене. Отож треба було якось вийти зі ситуації. Не довго думаючи довідався я, де живе один з працівників бюро, подався до нього, вчепивши до подертого кашкета червоноармійську зорю. Знайшовши урядовця, почав я домагатися, щоб він негайно пішов до бюро й дав мені потрібну відомість, а коли він почав відмовлятися, то я наробив бешкету кричучи, що мовляв »годі кров пити!«, що я з фронту на один день тільки відпущений не маю навіть як передінутися та побачитися з родиною тому, що якась погань позасідала в бюрох і не хоче узгляднити! Галас дав наслідки й через пів години я був в дома. Довго мене не хотіла впустити господиня, боячися відкрити двері, нарешті покликкала жінку й тоді лише впустила, але дружина в перший мент, як то кажуть, остовпіла бачучи мене в такому вигляді й не знаючи, я це, чи ні.

Не буду розповідати, з якими труднощами довелося мені змивати свою »шкаралупу«, відчищуватись від бруду й приймати людський образ.

На другий день, я вже відповідно переодягнений й забезпечений всіма потрібними паперами урядовця військового комісаріату, пішов відшукувати К. Прокопенка, одного з незалежників (тепер провідний комуніст і навіть був один час одним із членів колегії Губчека), з котрим мав по дорученню Уряду вести переговори.

По дорозі оглядав я місто: сміття й бруд чергувалися з крикливими плякатами, дешевими »дітковими« арками та порожніми вікнами крамниць. Знайомі, котрих зустрів, мали жалюгідний заляканий вигляд, де-які намагалися скорше пробігти, боячись як зачумленого, дехто-ж не міг побороти цікавості, підходив, наспіх кидав пару запитів (майже однакових: »чи скоро прийдемо«, та »чи правда, що з нами французи«) і кажучи, що небезпечно, бо стежать, тікали як мога скорше.

Нарешті я знайшов поданий в адресі дім і за пару хвилин мав побачитися з тодішньою »опозицією«, на котру наші соціалісти покладали такі надії.

На броневнику.

(Уривок з роману »Чорторий«).

* * *

На стації тихо, безлюдно.

Самотно стоїть на покинутих торах броневник — і з жалісною доукою точиться з циліндрів його машини тонке нудне скигління пари. І не йметься віри, що ще недавно, всього пару днів тому, був тут рух, підходили й відходили поїзди, дзеленькали дзвони, шуршали по пероні підшви пасажирів.

Похмуро простяглися навколо в далину мертві простори піль і сірий сум пробігає по них.

Василь стоїть посеред перону й прислухується. Десь далеко в бік Вапнярки, як глухий гуркіт грому, гупають гармати. І слухають цей гук в німому сполюху голі поля, дерева, безлюдна рампа, і тоскно перебігає з даліни телеграфним дротом глуха невідомість і безнастанна потужна тривога.

І тільки байдужо, спокійно серед цієї трівожливої тиші визирають з броневника чорні гирла гармат і кілька козаків ритмічними помахами рук гучно кидають на тендер колоди.

Василь підходить ближче до броневника й зупиняється. І пе очима великі літери на сірих сталевих боках панцирника: »Запорожець«.

От це той легендарний »Запорожець«, про якого стільки наслухався!

І з пшаною лиже поглядом сірі плити холодних панцирів, роззявлені паці гармат, невиспані обличча козаків.

Раптом здригнувся: хтось ухопив його ззаду за лікоть.

Швидко озирнувся й здивовано відступив назад.

— О! Звідки ти тут?

Перед ним — його університетський товариш, тепер сотник Павло Сопко.

І, вже цілуючися, пригадав собі: гм, та цеж Павло, здається, й командує »Запорожцем«!

— Що я тут — не дивниця. А от якими вітрами тебе сюди занесло?

Пішли, розмовляючи, пероном.

А десь в даліні, як грім, раз-за-разом важко гупали гармати.

— Це що? Броневники?

— То »Гонта« наш в бою з ворожим панцирником.

Зараз їду його заступити. Хочеш — поїдемо. Тільки попереджаю — може бути й бій. Не лякаєшся?

— Іще що!

І, сказавши це, почув, як дрібними мурашками пробіг по тілі холодок.

— Ну, то ходім.

Броневи́к сталевий, холодно-сірий. Два вагони спереду, два ззаду, в середині — паровик. Стерчать з отворів гармати, ви-зирають з бойниць коротенькі цівки скорострілів.

Сопко підвів Васи́ля до переднього вагона й зупинився.

— Лізь.

Василь вліз і конфузно озирнувся. Купи гарматних набоїв, як дині на торзі. Збоку, мов теля у стайні, гармата з просушеною у вагонову діру головою.

Василь поторгав її пальцем, з цікавою обережністю обійшов збоку і визирнув в отвір.

Просто перед ним, тьмяно виблискуючи в сутінях похмурого дня, бігла в далечінь рівна полоска сталевих рейок — і була вона якась сумна і безрадісна.

— Так. То ти, значить, «кришпаде́нт*»), Василю... Ну, вражінь у мене наберешся, скільки хочеш. Особливо, якщо в боях, кажеш, ніколи не був.

І, вихилившись з дверей вагону, гукнув:

— Ну, що там, хлопці -- готово?

— Так, пане сотнику! Всьо в порядку! — виразно, по військовому відрпортував хтось із Галичан.

То є тут і Галичани, значить! І стало враз чомусь приємніше на душі.

Сопко урочисто випростався й обтягнув пас на животі.

— Михайличенку! Сигнал до одходу.

— Голосно, з мідяним виляском продзеленчала сурма і тріпнулося серце у Василевих грудях. І пригадалося матірне, коли він виходив з дому: — Дивисяж, сину, не барись!

Забігали козаки, замкнулися двері і шумно викидаючи пару з бокових циліндрів, паровик тяжко заворочав колесами.

Броневи́к рушив.

— Лізь туди, Василю — там тобі виднійше буде, — показав Сопко вгору на командантську вежу. — Сядь там собі і розглядайся.

Василь подивився вгору. Вежа маленька, тісна, на одного чоловіка.

— Ну, а ти-ж де?

— Я? — і по дитячому всміхнувся. — Я, бач, звук завжди на даху бути. Просторнійш там і виднійше... Ну, лізь. А щоб тобі зрозуміло було, поясню сигнали — у нас, бач, усе по сигналах. Ото як почуєш протяжний звук сурми чи гудка — сигнал: вперед! Два короткі: назад! Три короткі — зупинись! Два короткі, один довгий — швидко!. А от коли загуде без перестанку паровик — сигнал, що нас обступили. Броневи́к тоді відходить назад, стріляючи з усіх скорострілів. А їх у нас двадцять чотири — уявляєш, яка тоді симфонія виходить?

*) Іронічно: Кореспондент.

— А часто бувають такі випадки?

— Ну, часто — ні. Але трапляються. Головним чином при відворотах. Вріжешся за ворожу лінію, от і той... Ну, я лізу вже на гору... Ага, Василю, ще одно: коли почувеш сигнал до стрільнян — роззявляй рота, щоб часом не оглушило. Не забудь!

Василь вилазить по залізній драбинці на вежу, сідає і представляє око до прорізу. Вертяться дерева, переліски, гайки, ліново лізуть назад сірі неповоротні телеграфні стовпи. Василь зазирає у задне віконце: мокрі сталеві покрівлі вагонів і над ними коротенький, як надкурене сигаро, панцирний димар, з якого паровик важко випльовує вгору клуби білого з парю диму.

Працює машиніст! О, це не тому пара, з яким він їхав учора із Жмеринки: одна, каже, собака, чи тому, чи цьому чортові служи, аби душа в живому тілі..

Близько коло себе бачить Василь Сопка на даху. Широко розставивши ноги, стоїть, і видно Василеві його міцні, густо заляпані болотом юхтові чоботи.

— От ці великі, незнані нікому герої, що безбоязно наставляючи свої груди смерті, двигають на своїх плечах увесь тягар тяжкої нерівної боротьби!

І з побожністю оглянув струнку Сопкову постать і стало враз соромно за себе, за свою бездіяльність, за бездіяльність тисяч молодих здорових боягузів, що укриваються по різних непотрібних тилкових установах, присавшиися до »державного центру«.

Доїхали до перестанку. Зупинились. І стало чути враз, як десь недалеко, виразно, з мідяним ревом греміли один за одним гарматні стріли.

Похололо в грудях. От воно — справжнє, фронтове!..

З верха вагону почувся знайомий голос:

— Ну, що там? Вже? Вперед!

І броневик посунув далі.

Серце Василеве застукало частійш: це ж його перше бойове хрещення.

Ліс. Гола тиша навколо. За лісом мертвий сум на полях. І крізь гуркіт вагонових колес раз-по-разу долітає до Василю вуха:

Гуп! Гуп!... Гуп-гуп-гуп!..

Минули місток, обігнули закрут — і враз порівнялися з »Гонтою«. Він стояв на мості і з страшним ревом виригував з гарматних пащ блискучі снопи полум'я.

На даху »Гонти«, так само, як і Сопко, стояв стрункий старшина. Дивився кудись наперед у лісову просіку і спокійно подавав команду.

Стали.

Старшина помітив Сопка, повернувся й »козирнув«.

— Ми відходимо зараз по дрова. Заїзжайте наперед — нас вже намагають. Через пів години повертаю.

І крикнув в сторону паротяга:

— Назад!

Враз, пригинаючи верхи дерев, із шаленим свистом щось вилетіло з-за ліска, гучно розірвалося і, залишивши на місці клубок білого диму, бризнуло в сторони скалками сліпучого вогню й заліза.

Прогуділа сурма і обидва броневики рушили — один вперед, другий назад.

Викотилися з лісу, стали. Подалися трохи назад і зупинилися на скруті тору на узліссі.

Далеко через поле по-під другим ліском бачить Василь білий димок ворожого броневика. Видно паровик і чотири звичайні відкриті тягарові плятформи з гарматами.

— Диви-но, яка сміливість! От — іроди!..

І якось одразу відпав усякий страх і те, що Сопко стояв без прикриття на горі вагону, зовсім не видавалося вже дивним і незвичним.

— Ну, почнеться зараз!

І в ту ж мить почув за собою твердий, упевнений голос команди:

— До бою!

Під Василем у вагоні щось заметушилося. Клацнуло залізо.

— Прямою наводкою по димку на узліссі!.. Шість, нуль... Трубка: пять-нуль!..

— Гото-ово! — відгукнулися знизу.

Щось захололо в грудях, Василь зщулився і роззявив рота.

— Огонь!

Враз щось шалено рвануло повітрям, сіпнуло вагоном і боляче ляскнуло у вухах.

І в ту ж мить з виттям і свистом перелетів над «Запорожцем» ворожий набій, вдарив у землю і, хряснувши, пирхнув угору чорним каскадом рваного заліза, землі і рудого іржавого диму. Щось дзвенькнуло по колесах, сіпнуло в панцирі вагонів і на місці вибуху зачорніла в землі глибока яма.

— Пять-нуль!.. Трубка: сорок пять!..

— Готово!

— Огонь!

Знову струснуло вагоном.

Василь дивиться у проріз вежі і бачить, як спалахкують на ворожій броневіку короткі блискавки і раз-за-разом, пирскаючи вгору стовпами диму й землі, рвуться навкола «Запорожця» бомби.

— Пять-нуль!.. Пять, пять!..

Зненацька щось гучно гримнуло ззаду. Здрігнувся поїзд, шарпонував з місця і з безперестанним тривожливим свистом паровика швидко покотився назад. І в туж мить шалені громи-страсли цілий корпус поїзду: застугоніли скоростріли.

Нудно і тоскно зассало щось під Василевим серцем.

— Що? Обступили нас?

Миттю опинився на середині вагону. І ще не отямився, як почув зверху розлючений Сопків крик:

— Припинити стрілянину! Що ви, подуріли? І який чорт без наказу дав сигнал до відходу!

Один по одному стихли скоростріли. Але було чути, як дальші вагони аж захлистувалися від стрілів. Паротяг гудів. Броневик стрімголов мчав назад.

Сопко ухопив телефонну слухавку, але зараз же відкинув її й вискочив назад на гору.

— Василю! А, Василю! — трівожно закликав він.

Василь підбіг і, хапливо дряпаючись по драбині, просунув голову в отвір.

Його обдало вітром. Поїзд з безнастанним свистом, не стримуючи ходи на поворотах, сильно розхитуючись і підстрибуючи, шалено летів назад. Мерехтіли перед очима дерева, кущі, мигали в полохливому бігу перелякані телеграфні стовпи.

В передніх вагонах стріляли. На тендері стояв бунчужний і розпачливо подавав Сопкові якісь знаки руками.

— Василю, щось неладне з паровиком. Дивися — де ж таким ходом! Ми десь вискочимо до дідька.

— Що ж робити? — перелякано запитав Василь.

Сопко швидко насунув кашкет на голову.

— Вилазь. Ти, здається, щось трохи розумієшся на машинах... Лізьмо до паротяга!

І вмить легко стрибнув на покрівлю сусіднього вагона і поліз рачки.

Василь швидко виліз із діри і без надуми скочив за Сопком. Але ноги його послизнулися і він почав сповзати на похилий бік.

Похололо в грудях. Упав на живіт і притулився цілим тілом до вагона. Страшенно трясло.

— Перестать стріляти! Якого чорта! — кричав Сопко, пригнувшись до вежі. — Гей там ви!

Убійча стрілянина стихла.

Почув Василь, що от-от уладе і дико скрикнув:

— Рятуй, Павле!. Я падаю!

Сопко швидко ухопився одною рукою за вежу і простягнув Василеві другу.

— Тримайся середини... От так... Ну, лізьмо далі.

Стригнули на тендер.

На дровах стояв окрівавлений бунчужний. Лице його було біде як смерть. Обіч нього в калюжі крові лежало двоє забитих.

— Що сталося, Макаренку? Скорше!

Схвильовано, швидко почав розповідати.

Вдарило в тендер. Пробило бак з водою, вскочило у будку машиніста і там розірвалося. Боковий панцир виперся, дах навалився на регулятор і ручку від сіфона, гудок почав ревити.

Думали, що сигнал, і піднесли стрілянину. Механік, помічник механіка і двох козаків забито. Паляч і звязковий тяжко ранені. Паротяг горить.

— Лізьмо, Василю!

Перебігли по дровах і вскочили в машину.

Паротяг був в огні. Поперек нього, коло печі, в калюжі чорної крові лежали з восковими обличчями машиніст і його помічник. У машиніста був розторошений череп. Помічник машиніста лежав з розверненим нутром, з якого страшно і дико визирали розпороті гранатою людські кишки.

Якийсь козак стояв коло регулятора. Сіпав його рукою і не в силі був повернути.

Сопко кинувся йому на допомогу.

— Що робити, Василю? Не вертиться.

Василь безнадійно глянув йому в очі.

Машина горіла. Шипіло й свистіло з усіх рурок. Язички полум'я розповзалися по цілій машині, облизуючи мащені олієм рурки, гвинти, манометр, колісцятка.

— Гасім огонь! — крикнув Сопко.

Кинулися до бака — бак був майже порожний. Відлам гранати пробив його з боку; з діри, великою цівкою, витікала на землю вода.

— Що за чорт! Лиймо в топку, поки не витікла вся!

Зашипіло, засвистіло під котлом. З топки викотилася ціла хмара пари. Пахло звідусіль горілим. Рукав машиністів горів і смерділо від нього паленою вовною.

Сопко швидко відкинув ногою від топки машиністову руку і безнадійно спустив руки.

— Біда! Повибухають набобі в вагонах..

Василь хитнувся до вікна і визирнув.

Боки панцирника густо, як мухи, обліпили, почувши біду, козаки. Тримаючись руками за поручні, висіли, готові кожної хвилини кинутись на землю.

Стація була недалеко. За кілька сот кроків віднівся вже семафор.

— Зараз стація, Павле.. Ми розібемося.. Скачімо скорше на землю! — крикнув Василь в одчаї.

— На землю, кажеш?

Сопко враз широко розоставив ноги над трупом машиніста і, натиснувши плечем на броню, з усієї сили рванув руками.

Гудок раптом завмер. І стало якось незвично тихо і поїзд, безсило повертаючи колесами, почав зупинятися.

По сторонах замиготіли людські постаті. То в паніці вискакували на землю з броневика козаки.

Поїзд пробіг трохи і став.

Сопко прожогом перестрибнув через трупи і вискочив з паротяга.

— Хлопці, куди?! Усі сюди, до паротяга! Відчеплюйте вагони, відкочуйте їх в сторони!. Усі разом!. Швидче!.

Загримали заціпки, забряжчали залізні петлі об буфери. Хвилина — і дружним зусиллям десятків дужих рук вагони почали розсовуватися.

Паротяг і тендер горіли.

— Витягай трупи з паротяга!.. Викидай дрова з тендера! — кричав на всі боки Сопко.

А від стації вже мчав повним ходом на допомогу »Гонта«. З шумом підлетів, зупинився — і закипіла робота.

Сопко скинув шапку з голови і витер з чола піт.

— Х-ху!.. Ну, й моментик був, матері його тряся!.. Вже не сподівався був живим з халепи вийти.

І крикнув до козака:

— Соколенку! Біжи швиденько на стацію і накажи викликати паротяг із Жмеринки. Скоро!

Крики, метушня навколо паротяга. Широкою цівкою заливав його водою з помпи »Гонта«. І з шипінням здіймалися вгору над ним густі клуби білої пари і никли в сутіні осіннього дня.

Василь довго дивився на чотири заляклі трупи, що недвижно лежали в стороні на землі, і з тупим почуттям у душі відійшов на бік.

— От, маленький епізод всього, деталь, а з таких епізодів і складається увесь жах того, що на людській мові носить таку спокійну, привичну для вуха назву: війна! Десь завтра, чи може й сьогодні ще, цей епізод в офіційному оповіщенні головного командування буде надрукований в газетах і звучатиме він так:

»На вапнярському відтинку наші бронепотяги енергійно стримували наступ ворожих панцирників. В бою на такій-то верстві бронепотяг »Запорожець« потерпів при незначних втратах легку аварію«.

І тільки. Точка.

Прийме земля до себе заляклі трупи машиніста і його безвісних товаришів, пробіжить над їхньою могилою осінній вітрець і розвіє пам'ять про них («вічна пам'ять!») на віки — вічні. Виросте над їхніми кістками буйний будяк в літі і кватиме волохатою головою до інших будяків, що хитаються над безвісними могилами старих гайдамацьких, козацьких, княжих, скитських, бо-знає яких борців, якими вщерть наповнена на своїх широких просторах земля українська. І тільки нагородою усім їм, чи хто поляг з рушницею, чи з кременним скитським списом у руці, буде широка, натхненна, буйна степова пісня великого, нікому в світі незнамого співця-поета, що пасе череду в полі, або ходить за плугом поміж будяками...

»Перші полонені«.

(Уривок з повісти: »Заметіль«.)*

Вістка має швидкі ноги, а голос сильніший від усіх звірів на світі. Вилетівши звідкись, коли цікава та проворна, забіжить усюди, пролізе найгрубіші мури, потрапить у найтайніші заулки, перебриде найбільш непроходимі води. Величезні простори міліонових міст перелетить вона в неймовірно короткому часі, застукає у кожне вікно, перерве найтвердший сон; щож казати про таку містину, як Золочів і про таку вістку як: »Полонених привели!« П'ять хвиль не минуло від народин тієї вістки, як уже ціле місто гуло про цю незвичайну подію.

- Полонених ведуть!
- Полонених привели!
- Сотки полонених!
- Тисячу Москалів злапали!

Народ розглядався на всі боки, чи не видно де кольон полоненого війська. Врешті почав іти в сторону казарми і чим далі тим більше квапився і більше його було.

Зварич біг туди, куди всі, хоч ніхто властиво не знав, де полонені. Останніми днями він мимовільно піддавався настроям, що панували в місті. Провожали золочівці військо, що пішло на російську границу, провозжав і він, кричали якомусь старшині, що більше світлив гудзиками та шаблею, кричав і він, співали »Боже, буде покровитель...«, співав і він. Тепер бігли всі дивитись на полонених Москалів, він біг теж, хоч — як кажу — ніхто не знав, де можнаб оглядати тих цікавих людей. Це не були люде пять миль звідсіля, зза російської границі, це були якісь для всіх невидані ества, що зі зброєю в руках ішли на Австрію, били в її військо страшними гарматами, підпалювали села, насилували жінок, відрізували раненим Австрійцям язики, носи і вуха, горожан брали на муки, а дітей настромлювали на списи, як куропатву на рожен.

Зварич не дуже довіряв поголоскам про звірства Москалів, а бодай брав їх через половину. Та всеж таки те, що він приймав за правду, було вже таке страшне, що він радів безмежно, що в решті-решт удалося хоч трохи тих жорстоких ворогів ослабити, забираючи якусь часть у полон.

По дорозі наткнувся на знайомого старшину з 35 полку.

— Куди ви так? — спитав старшина.

Зварич не міг духа злапати.

— Ну, кажіть же! — нетерпеливився тамтой. — Може знову якась неправдива тривога?

Повість зі стрілецького життя, Романа Купчинського »Заметіль«
появиться небаром накладом »Червоної Калини«.

Зварич трохи завстидався. Пригадав собі вчорашню мандрівку народів, коли на місто грянула вістка, що Москалі під Золочевом.

— Я вчора не втівав і нині не думаю, пане поручнику — сказав трохи ніби ображено. — Але пустив хтось поголоску, що привели полонених. Біжать другі, піду й я... Подивлюся.

— Полонених?!... Яких полонених?

— Москалів!

— Ах, правда! — усміхнувся старшина. — Я чисто забув. Так, маєте рацію. Є, є полонені. Там на подвірю казарми стоять. Ну, доброго здоров'я, я мушу йти.

Подав Зваричеві руку і пішов у свій бік.

Зварич трохи остиг у запалі бажання побачити полонених, — щось той поручник дивно про це говорив — думав він. Але може це в військових так. Вони за горді, щоби тшитися леда чим.

За той час головна вулиця міста щораз більше збирала, як річка по весняній тучі, збирала народом, що допливав до неї з бічних улочок і з домів. Усе те бігло, поштуркувалось, переганялось десь не десь перекинувшись добрим словом то лайкою. Знайомі здоровкались на бігу і пропихалися спільними силами та ліктями. Жіноцтво найцікавіша порода людей і тут не дала себе змайоризувати. Без огляду на вік, становище й убір перли вони нестримно вперед, полишаючи далеко позаду сильнішу частину людського роду, чоловіків. Над головами пливучої товпи раз-у раз піднімалися парасольки, що мов боеві прапори наступаючих військ показували напрям і загрівали до витівалости.

Зварич почув, як його хтось черкнув дротом парасолі по лиці. Відскочив, як опарений:

— Прошу уважати!

— А, пан Зварич! Ви також туди? Я така цікава, така цікава на тих Москалів.. Що за брус топче мене по ногах! — скрикнула дама, штовхаючи якогось жида, що й собі перся наперед. — Пане Зварич, допоможіть мені, бо ще задусять мене тут.

Зваричеві загруз був саме проклин у горлі за драпання парасолькою і він міг тільки усміхнутися. Але по хвилі промовив чемно:

— Пані Професорова бачу також туди... Цілую ручки.

— Вбігає — знаєге — наша Кася до хати: »Прошу пані, та там таких Москалів налапали, сила силенна!« Де, що — питаю. — А ось — каже — повели їх!« Куди? »Не знаю. Може на замок. А які страшні! Бородати, з такими кудлами.« А ти бачила? »Мошиха, зі skleпу мені говорила...« Я, знаєте, так як стояла...

Зварич глянув на професорову.

— Тільки не дивіться на мене, бо я не вбрана. Капелюх на себе, парасольку в руки і біжу... Добре, що вас здебала, то може щось більше довідаюся.

Балакаючи, пані професорова, не забувала весь час енергійно робити собі дорогу.

— Чого пхається — обрушився по дорозі якийсь жидок, але професорова того не слухала і не відповідала йому.

— Ходить скорше! — нагнала Зварича — потім не допхемось, або, чого доброго, ще не дозволять подивитися!

Саме доходили до одної з казарм і товпа робилася щораз більш непроходима. Але мало котра жінка спиниться перед такою заporою. Якимсь просто незрозумілим способом професорова грязла чим раз дальше у людську гущу, а Зварич протискався за нею.

Народ стовпився перед брамою і з поодиноких людей створився якийсь стоногий велит, що ніяк не міг пролізти крізь браму. Зад цього велита корчився, напружувався і тиснув решту тіла, але воно не влізало. Тільки ясна парасолька професорової, як якась насікома, лізла по хребті велита все вперед і за пару хвилин досягла його голови. Голова видно була найширша, бо парасолька при ній спинилася і ніяк не могла прійти далі.

Професорова використала той час на гутірку:

— Ах, коби вже раз побачити тих полонених.

— Звичайні люде, пані добродійко! — вдавав байдужого Зварич.

— Звичайні?!.. Добре звичайні. Злочинці, шубравці, звірі в людським тілі: Яб їх сама!.. — І замахала парасолькою. — Ви чули, що во-и виправляють?

— Чув, але не знати, чи то все правда!

Якийсь жид подивився скося на Зварича:

— Пан не вірить? — запитався через плече. — Пані професорова правду каже. Бють, мордують, гвалтують.

— Ох, як я їх ненавиджу! — процідила крізь зуби професорова.

Зваричеві зробилося ніяково. Чого він взявся обороняти отих Москалів. Хоч би не всі поголоки були правдиві, сумніватися про них було не гарно і не патріотично.

Як небезпечно, цього ще Зварич не знав.

А скільки їх привели? — спитав жид.

— Кілько, не знаю, але досить! Два полки розбили наші: в пух і прах, що не впало, то все пішло до неволі.

Нарешті голова велита, що загрузла в брамі, протиснулася і вповзла на подвір'я казарми. Очі Зварича кинулись по подвір'ю шукати полонених

— Деж вони? — спитала професорова.

— Не бачу!

— Може вже відвели?

Може... зараз, спитаю одного вояка.

— Пане вояк! — звернувся Зварич до першого, що навинувся. — Де ті полонені Москалі?

— А от там, під парканом! — махнув рукою вояк.

— Під парканом?! — крикнула розчарована професорова
— А кількож їх?

— Один!...

Ясна парасолька помітно зіхала в низ...

Але часу гаяти не було коли, бо ізза брами напливав що раз-то новий народ. Заступлять і цього одного.

Пішли.

Під парканом, у холодку тінистої липи гурт людей. В середині вільче місце, в яким походжають грізні і неприступні австрійські багнети.

А між ними невеличка людина в сірім плащі на опашки. Зеленувата шапка, як поливаний таріль відсунена на чубок голови. Ні великого чупра, ні великої бороди. Великий хіба ніс, але він ні не видає дикости, ні не ріжниться нічим від звичайних великих носів.

— То ото всі ті полонені? — зітхнула пані професорова. Але бачите, пане Зварич, — додала по хвилі — є в його лиці щось кровожадне.

Зварич глянув у лице полоненого і ніяк не міг дошукатися кровожадности. Воно яось по дурному всміхалося, уста жували щось. Тільки маленькі очка хитро бігали довкола.

— Ах, малаб я охоту парасолькою витовкти його по тім великім носі! — пікнула злісно пані професорова.

Мовби зачувши її слова, полонений звернув очі в її сторону. Професорова пригхила і зляпала Зварича за руку.

— Ох, який страшний. Здається різав би зараз. Але вже скінчилося панування.

Колесо довкола Москаля чимраз-то звужувалося. Люде освоювались помало з «небезпекою» і підходили блище. Вже хтось зважився і питання поставити. Москаль, чи не чув, чи не хотів, а може боявся відповідати. Мовчки їв хліб, весь час подурному усміхаючись. Врешті хтось відважніший простягнув руку і доторкнувся одержі Москаля. Австрійський вояк крикнув «не вільно» і рука разом з властителем сховалася.

Але народ горів цікавістю. Хотів би був знати про все: і про бої, які перебув оцей сірий чоловічок, і про його звірства і навіть про те, хто він, звідки, як називається, кілько має літ, чи жонатий і чи дуже боїться. Раз-у-раз падало в його сторону яесь питання, але не зловлене зависало в повітрі на загальне невдоволення. Народ ждав, переступав з ноги на ногу, нетерпелививсь. Та яось ніхто не знаходив ради на це.

Врешті таки знайшовся один чоловік, що знайшов спосіб. Якийсь грубий старший панок підступив до Австрійського вояка:

— Пане вояк! Позвольте пару слів запитати того Москаля.

— Не вільно! — заявив представник військової влади.

Старший панок не подавався:

— Я тутешній, золочівський адвокат Гартгляз, мене всі знають. І ви мене знаєте, пане вояк!

Військова влада подумала, кивнула головою і обернулася на запятку, знак, що дозволення дане.

Товпа в одну мить стихла, як учні в школі, коли вчитель збирається питати. Колесо довкола полоненого ще більше змаліло.

— Слухайте пане! — звернувся адвокат до полоненого.
— Ви капітан?... Прапорщик?

Полонений заперечив головою, а ковтнувши хліб відповів:

— Я унтер!

Товпа на звук з його уст аж колихнулася.

— Унтер! — пішло від вуха до вуха.

— Як, як? — питали дальші.

— Ундер, унтер — не чув добре!

— Чекайте!

— Тихо!

Пані професорова не могла собі з цією назвою дати ради. Унтер — ун — тієр — може то з французька?!... Питалася Зварича, сусідів, але ніхто не міг пояснити їй.

— Може то по австрійськи генерал? — сказала більше сама до себе, але так голосно, що почув один з вояків, командант сторожі при полоненім. Він гордо випростувався і моргнув вусом.

— То така сама шаржа, як я. — Капраль! — додав з такою міною, що ніби то професорова помилилася, але не дуже.

— Капраль! — пішов прибитий шепіт.

Але стихло вмить, бо адвокат, охолонувши після удару перших ворожих слів, став далі питати.

— А ви скільки Австріяков забили?

Полонений зробив рукою рух, мовби відпихав когось від себе. Лице ще більш викривилось дурним усміхом.

— Я фельчер! — сказав голосно, щоби всім стало ясно, що він невинний крові Австріяців.

— Фельчер? Фельчер!? Що таке фельчер? — пішло знову довкола.

— Це санітет! — пояснив Зварич професоровій, а вона недоволено видула губи.

Адвокатови ціла справа видалася трохи підозрілою. Почав сумніватися, чи справді перед ним Москаль. Рухи, професія і ніс не вказували на те.

— А ви православний челявік?

Полонений заперечив.

Щож? Татарин, Вірмен?

Полонений хвильку вагався, а далі глянувши на оточення відповів:

— Я... Єврей!

ДР. ЛЮБОМИР МАКАРУШКА.

б. поручник У. Г. А.

Маланка 1919 р. під Львовом.

(Спомин з одної битви.)

Памяти чет. Миколи Опоки,
розстріляного в Києві 1922 р.
більшовиками за приналежність
до української національної організації.

На самої Маланки, в січні 1919 р. збудив мене зі сну сильний артилерійський огонь. На дворі похмуро, в кімнаті тишина, нікого нема, тільки з сусідньої комірки доходить одноманітне пі-пі-кання полевого телефону. Звертаюсь до дижурного телефоніста:

»Чому мене ніхто не будив? Де то стріляють? Закликати дижурного!«

»Пан хорунжий пішли до сотні подивитись, що діється на наших польових сторожах. Казали ще не будити пана поручника. В команді куріня ще про нічо не знають, мені здається, що то стріляє не наша артилерія...«

Таке пояснення дав мені молодий моторний стрілець, який щойно недавно виучився телефонічної служби і повнив її з великим завзяттям. Свою службу при телефоні він довів вже до такої умілості, що всякі звіти зі всіх можливих ліній вмів повислухувати, вивідуючись завчасу, куди який відійшов приказ, хто що кому телефонічно передавав і т. д. Тому в часі його служби можна було бути певним за правдивість вістей і поки оцей телефоніст ще нічого не знає, то про наш відтинок нема чого непокоїтись.

Тимчасом чую стрілянина змагається; набирає характеру барабанного огню. Що це такого?..

»Слухай Олексо — звертаюсь до телефоніста — поклич курінь і кажи попросити адютанта до апарату, я буду перед хатою, погляну, що діється. Як буде можна говорити, то ти мене зараз поклич. А сам уважно слухай і слухавки цілий час не відкладай. Зрозумів?«

»На приказ, пане поручнику.«

Я вийшов на дорогу. Густа мрака не позволяла скоро зорієнтуватись і приглушувала гук артилерійської стрілянини. Тож і не легко було означити, як далеко від нашого становища йшов бій.

Моя сотня стояла в полі перед селом Сихів і боронила залізничної лінії і дороги Львів-Станиславів. Позиція важка і вдвічальна, а що найгірше дуже прикра до оборони, бо наша лінія з огляду на звязок мусіла перебігати долиною, тоді як противник пересиджував пресніскійно на горбі в цілім ряді масивних цеголень. Та найбільше непокоїло мене мое

ліве крило. Терен був там дуже недогідний (село Козельники лежить в глибокім ярі), нашу боеву лінію так було тяжко в тих місцях повести, що все треба було за неї лякатись. А ще далше на захід від двох днів йшли бої і до того всього — як ми вчера довідались — одна наддніпряньська бригада (козятинська) опустила свої лінії. Ледви удалось залатати в час фронт. І якраз зі заходу чую тепер оцей невпинний артилерійський огонь, — якраз на тім болючім лівім крилі нині так кипить... Немилий настрій огортає мене.

«Пане поручнику, прошу до телефону» — голосить телефоніст крізь вікно.

«Що, є які вісти?» — питаю.

«На полях на ліво від Сокильник противник розпочав ба-рабанний огонь... Наступає вже і його піхота... В хвили, коли я відбирав оце звітлення з Команди Групи, голосили вже і з відтинка Сокильники, що ворожа піхота наступає на них. Вислід наступу ще невідомий. Є одначе вісти, що противник дістав скріплення до Львова та мабуть знає про наші недомагання на тім відтинку через відхід наддніпряньської бригади. Наша запасна сотня заалармована.»

Розмову перервав дижурний, який вбіг задиханий:

«На дворі вже чути крісову стрілянину»...

«Гальо — гальо — курінь.»

«Зачекай! бо перебираємо звіт і приказ Команди Групи, зараз перекажу.»

«Олексо, за той час получить мене зі сотнею на ліво.

Дижурний, аларм запасної чети, збірка за мурованою стайнею на право від гостинця.»

Хорунжий вибіг за двері — я за ним. На дворі підійшла мрака, проясніло, але чогось стало так душно, якась така несамоवि́та тишина перед бурею. На ліво огонь гейби затих, але знову змагається; і то чимраз ближше... Бачу вже вибухи гранат і шрапнелів, чути чимраз виразнійше крісовий огонь і скоростріли. Що більше, далеко на виднокрузі бачу через далековид відступаючу лінію піхоти. Це ліве крило нашої Групи, сусідуючий відтинок: коломийські куріні..

Та ба, щож я бачу?! За насипом залізничим, кільканайцять кроків від мене перебігають взад стрільці. Біжу до них, і здержую кількох. То вже трета сотня нашого куріня, мій безпосередний сусід із ліва. Пробую задержати їх погрозою, але годі. Тільки криком частинно мені це удається, на решту треба махнути рукою. Нема часу на те, зауважую панічний настрій. А ось ведуть раненого чет. Мандзія, команданта сотні. В кількох словах він зясовує мені положення:

«Наступ прийшов нечаяно з ліва. Сили переважаючі. Почали наступати на відтинок Козельники. Майже цілком зі заду, а знаєш, що його і з фронту не легко оборонити. Я боронився доки міг, а як мене ранили, сотня не видержала. Тепер черга на тебе.»

Так, тепер черга на відтинок Сихів — це я знаю, бо вже якраз перші ворожі стежі показуються зпоза останніх хат Козельник. Положення з цею хвилиною безнастанно змінюється. Події лискавкою наступають одні за другими, мається вражіння, що перевалюють себе.

Артилерія противника острілює вже і нас. Бренькіт крісових стрілен чуємо на кожнім кроці, видається, що ідуть слідом за нами. Та це все нічого, щоби тільки мати кілька хвилин спокою, щоби був час надуматись та рішитись, щоби ще мати спромогу видати бодай найконечніші прикази!

А тимчасом один звіт за другим:

«З третою сотнею нема вже звязку» — кричить телефоніст.

«Чета в збірці» — голосить дижурний.

«Нас острілюють вже цілком з ліва, пан хорунжий питають, що робити» — голосить лучниковий з крайно-лівої полевой сторожі, яка тепер після відступу сусідної сотні стратила охорону з ліва та дістала тимсамим огонь і зпереду і в плечі.

«Команда курія повідомляє, що пересилає четверту сотню до нашої розпорядимости. Командант сотні має зголоситись по дальші прикази у пана поручника. За пів години сотня повинна бути коло нас» — доносить від телефону молодий стрілець стараючись перекричати загальний несамовитий гамір.

Одну сотню буду мати за пів години — та це добре — але тут рішається на хвилини. Противник не дозволить виждати цілої пів години, годі предвидіти, що за кілька хвилин може статися з нами.

Перебігаю коротко в думці цілість положення. Ця позиція, яку тепер займає моя сотня, мусить бути вдержана і тут нема двох думок. Якщо моя сотня рушиться з місця, то тимсамим отворить залізничий шлях для ворожої панцирки і гостинець для артилерії. Друга сотня нашого курія висунена далеко наперед, в мійських пасіках (передмістя Львова), свого експонованого становища вдержати не зможе, тимсамим отвирається вільний шлях для противника на Винники і ззаду на Чортівську Скалу. Бож в часі сталого фронту незвичайно легко є звивати бічними наступами один відтинок за другим, якщо тільки в однім місці проломиться фронт. А таке — маю вражіння, сталося і нині. Ці всі можливости переходять мені лискавкою через думку. А вислід тих думок: конечно вдержати лінію. — Але як?!

Три чети моєї сотні тепер у передній лінії, розставлені на польових сторожах, що найменше на просторони двох кілометрів. В запасі одна чета і два скоростріли. Ліве крило незабезпечене і стоїть отвором. Ворожа лінія пересунулась вже давно поза лінію моїх польових сторожей.

Згідно з засадами тактики, яких колись учився в військових школах, належалоби забезпечити запасною частиною ліве крило і старатись відбити ворожий наступ. Одначе інстинкт каже мені, що це не удасться, що сотня не вдержить під

кутом заломаного фронту, тимбільше коли ворожа лінія чимраз глибше втискається в наші бувші позиції. Таке пасивне очікування того, що прийде, не може довести до ніякого успіху. По короткій боротьбі сотня мусілаби, очевидно розбита своєю лінією опустити. Цей плян належить отже безумовно відкинути.

В тій хвилині бачу, як телефоніст живо старається мені щось переказати. Підходжу. — Ага! звідомлення з лівої чети. Командант голосить, що противник перед нами вийшов з окопів і посувається вперед. Він навіть і не криється. Виглядає, що вже не надіється застати когось в наших лініях. Також і ціле ліве крило стоїть під сильним огнем, противник заняв Козельники і посувається далше вперед. Командант чети думає, що до кількох хвилин чета буде мусіти лінію опустити. Просить о дальші прикази.

Отже вже почалось! Та якраз це звідомлення пригадує мені, що я від кількох днів маю телефонічне получення з командантом лівої чети. Сотенні телефоністи роздобули десь старий телефонічний апарат, направили його, та зробили мені получення до полевої сторожі, щоби в цей спосіб мати все скорші вістки з сусідного відтинку.

І якраз на тім телефонічнім полученню, на цім куснику дроту будує свій плян. При допомозі цього телефону зможу як найдовше вдержати в лінії загрожену чету; скріплю її двома запасними скорострілами і перешлю їй всю запасну муніцію — а тут — тут відважусь на ризиковний крок, кинути до окрільюючого протинаступу на переважаючі ворожі сили свою запасну чету.

Тим очевидно ставиться всьо на одну карту, бо якщо протинаступ не вдасться, то сотня останеться без забезпечення лівого крила і без запасу для фронтових частин. Але відчуваю, що іншого виходу нема, лишається тут тільки видати кілька приказів.

»Дижурний, командант чети скорострілів і чет. Опока — до мене.«

»Ви десятник Кулик підете з обома скорострілами і всею запасною муніцією на ліве крило. Наша лінія не сміє рушитись з місця.«

»Ви дижурний, підете до телефону і звідомите команду куріня про те, що діється в нас. А друге — ще важніше: перекажіть командантові лівої чети, що його чета не сміє рушитись з місця. Наступаючого противника має підпустити як найблизше і щойно тоді прийняти огнем зі всіх скорострілів. Для заспокоєння чети перекажіть, що на ліво йде успішно наш протинаступ, далше, що на наш відтинок приходить запасний курінь Групи і в короткім часі розпічнеться протинаступ і в нас. Переказуйте взагалі, що все добре, положення з кожною хвилею поправляється. За опущення лінії командант чети буде потягнений до особистої відповідальности. Від апарату, аж доки вас не звільню — не відходить.«

»Твоя чета, Опока, піде в протинаступ. Напряв Перзенківка. Держатись правим крилом залізничного шляху, щоби тим чином власти на крило наступаючого противника. За кільканайцять хвилиц має тут прийти четверта сотня, яка піде в протинаступ на ліво від тебе«.

До виконання приказів приступити сейчас.»

Отже четверту чету посилаю в бік до протинаступу, від висліду якого безперечно залежить дальша судьба нашого відтинка. Чи сповнить ця чета це важке завдання, саме ця нова чета, якої боевої вартости ще зовсім не знаю? Що більше — вона дотепер не відповідала вповні всім військовим вимогам, отже чи можна на неї надіятись?

Сотня, якої я був тоді командантом, належала до куріня, що вийшов в падолисті як перший похідний курінь зі Станиславова з коша У. С. С. Кіш У. С. С. злучився в Станиславові з б. австр. 20. п. стрільців, тож і в похіднім куріні були бувші вояки австр. армії і стрільці з укр. легіону. Одначе доповнення, які я діставав до сотні на протязі грудня й січня, творили виключно бувші січові стрільці. Таким чином склад сотні не був однородний і це в дечому некорисно відбивалось на ній, бо давався відчувати відмінний спосіб виховання австрійського вояка і укр. січового стрільця. І військову карність і спосіб виповнювання приказів розумли інакше одні, інакше другі. Австрійський вояк був привычний до безглядного, безкритичного послуху, — січовий стрілець з таким вже не годився: приказ мусів бути для нього зрозумілий і ясний, бо до поняття карности підходив він розумово, а не інстинктовно. І таких ріжниць було чимало, які розуміється не виходили на добро частини. — Старшини очевидно — хоч і не всі — це розуміли і узгляднювали. Та і час був за короткий на те, щоби можна було виробити однородний тип стрільця укр. армії, тож треба було тільки поволи до цього стремити.

Але інакше малась справа з самими стрільцями і підстаршинами. Бувші підстаршини австр. армії закидали стрільцям брак військового духа, січові стрільці бувшим австрійцям брак патріотизму. Нерідко доходило до спорів та і мені як командантові сотні приходилося нераз такі справи вирішувати при звітах, що ставило мене тоді в незвичайно прикре положення, бо треба було деколи признавати слушність старому австрійському підстаршині, одначе годі було рівночасно не узгляднювати пояснень живого, рухливого січового стрільця, хоч це і не все погоджувалось з поняттям військової карности. Що правда, ці ріжници не об'являлись в поважніших недомаганнях, але все таки я побоювався, чи не потерпить на тім боездатність сотні, тимбільше, що велика частина січових стрільців дійсно не дуже то узнавала всі приписи карного військового життя. Около 20 стрільців ще безпосередно перед переворотом належали до робітничого відділу сот. Цяпки, якому якраз не доставало тієї військової карности.

Тож я рішився на якийсь час відділити одних від других і стягнути всіх У. С. С.-ів зі сотні в одну, четверту чету і коли з початком січня приділено до сотні чет. Опоку, старшину У. С. С., то я це негайно перевів. Стягнув всіх січових стрільців в одну чету, а команду передав чет. Опоці. Добрі наслідки не дали довго на себе ждати. Чета справді старалась бути чимось іншим у сотні. Її квартира все була прибрана, чиста, позамітана, стрільці з четвертої чети старались все і всюди зазначувати, що вони є свого рода гвардією сотні. Очевидно таке благородне суперництво виходило тільки на користь сотні, бо й інші чети мали також свої амбіції. Не міг я тільки предвидіти боевої вартости четвертої чети і якраз оце питання прийшлося вирішити на Маланки 1919 року.

Та вже при видаванні приказів помітив я, що чета була свідома того важкого завдання, яке їй приходилось сповнити. Це було видно по настрою цілої чети і з постави кожного поодинокого стрільця.

Чет. Опока скінчив видавати прикази командантам роїв а я звернувся до чети з кількома словами:

«Стрільці! — від вас сьогодні залежить судьба нашого фронту. Важко сказати, що станеться з нами, якщо вдасться противникові рушити нас з місця. З Богом хлопці — вперед.»

І не забудеться тих поглядів стрільців, які я помітив по короткім зазиві Опоки:

«А памятайте хлопці, що до наступу йде чета Українських Січових Стрільців.»

І чета пішла.

Я бачив пізніше чимало геройських наступів в Галичині і на Вел. Україні, але з такою бравурою переведеного наступу мені ніколи більше не довелось стрічати. Чета ішла до наступу мов на полі вправ, а пішла вона з тою свідомістю, що іде проти сильного противника, який своєю перевагою усунув кілька наших курінів з боевої лінії і в почуттю своєї побіди іде нестримно вперед. Але малося і те вражіння, що чета була свідома того, що тільки якась геройська бравура є одним ратунком і чети і цілого нашого відтинка.

З годинником в руці чекав я на заповіджену запасну сотню та слідячи за рухами чети дрожав про її судьбу.

Чету приняв сильно скріплений крісовий огонь з найблизших хат Козельник, одначе цю віддаль, яка ділила наступаючу чету від перших домівок села, она перейшла немов на крилах. І віритись не хотіло, як вже за кілька хвилин стратив я її з очей в сільському ярі, а чув тільки крики та чимраз більше віддалені стріли.

В тім слідкуванню за нею перешкодив мені командант запасної частини, що на чолі своєї сотні якраз надбіг — хильцем ровом попри гостинець. Це вже був крайній час, бо якраз спостеріг я на горбах на ліво, як противник пересував свої частини в напрямі Козельник, щоби боронити загрожене четою

Опоки своє ліве крило. Що потім з четою станеться, те їй і думати не був в силі, бо сунулось їх стільки, що маленьку горстку Опоки могли справді шапками закидати.

Коротко переказав я командантові прибувшої сотні дотеперішнє положення та напрям протинаступу чети Опоки.

«А що до твоєї сотні, то она бігцем має дістатись на горби, що на ліво від нас, стягаючи на себе ворожі сили чолово переведеним наступом, і має тимсамим улєкшити завдання чети Опоки. Очевидно шукай лучби на ліво, бо там має бути в ході протинаступ з лісів коло Зубри і зі Сокільник. Загальний напрям Перзенківка. Звідомлення пересилай мені сюди.»

«Гаразд — сотня бігом руш!»

Вкоротці зникла сотня в козельницькім ярі.

Наступ щойно розпочався, далеко ще було йому до побідного кінця, та безпосередна небезпека вже минула і положення можна було уважати уратованим. Тільки журба за мою чету не давала мені спокою.

Тимчасом полеві сторожі на переді справлялись також несоріше. Противник певний побіди підійшов під самі наші дротяні засіки, і мусів з поважними втратами уступити.

Коло полудня псвернула чета. Чет. Опока здає короткий зв т:

«Наші старі лінії відбиті і нас вже звільнили частини, які займали передтим страчені становища.»

«Гарно, — а перекажи нам перебіг наступу.»

Ми зайшли до кімнати, сотенні старшини обступили Опоку та з оживленням слухали, як він розказував.

«Як знаєте, противник вже був заняв цілі Козельники, коли наша чета рушила проти нього. Я самий не можу досі зрозуміти, як то нам удалось забігти тим рівним полем до села. Можна собі це пояснити тільки тим, що противник був здивований і заскочений нашим нечаяним наступом на своє крило. Тільки оця наша очайдушність допомогла нам. Нас наступало не ціла п'ятьдесятка, а Козельники обсадило кілька ворожих курнів.*) Противник опам'ятався щойно тоді, як чета дійшла вже була до перших хат села і був би ще і тоді здається нас відкинув, якби не наступ четвертої сотні, що саме тоді розпочався від нас на ліво.»

«Полонені були» — перериваю оповідання.

«Чета передала двайцять і кількох полонених запасним частинам, які мали їх відвести впрост до Команди Групи. Але

*) Це потверджує Sopotnicki в книжці: «Kampanja polsko-ukraińska» Lwów 1921. стор. 85. — Наступ дня 13 січня був після його заподань закінченням цілого ряду боїв, яких завданням було відкинути у раїнські війська від Львова. На Козельники наступала особна група кап. Садовського зложена з кількох курнів. Від Козельник по Мшану брало тоді участь з польської сторони 10.000 стрільців, 80 скоростріль, 400 іздців і 34 армат. По нашій стороні не було тоді і половини тих сил.

чи знаєте ви, що це за полонені? Самі майже Варшавяки, бо наступали головню варшавські студентські баталіони. Перед кількома днями прорвались ці відділи під командою ген. Ромера через нашу північну групу та 10 і 11 січня увійшли до Львова. А вже сьогодні наступали... Противник боронився уперто, це йому треба признати, але не було такої сили, яка моглаби була здержати чету наших січових стрільців, яка хоче іти вперед» — закінчив з гордостю чет. Опока.

Ми очевидно могли з тою його думкою тільки погодитись, бож щойно бачили наглядний примір геройського поведення його чети.

»Та на кінець скажу вам ще одну несподіванку« — перервав Опока нашу живу виміну думок, яка по його звіті розпочалась.

»Ми зайшли були аж до Перзенківки.«

»До Перзенківки?« — питаю здивований.

»Так, вертаємо саме звідам. Бо як чета відбила наші старі становища, то не хотіла там задержатись і ми загнались аж поза Перзенківку. Розуміється вдержати її не могли, бо нас було таки трошка за мало. А шкода — бо від часу, як наші війська стратили Перзенківку в падолисті, то не можуть її дотепер відбити. А це булаби найкраща вихідна точка для дальшого наступу на Львів.«

Це правда — подумав я тоді — та щож робити, як наші сили були слабі, так що тільки самопожертвування і героїство поодиноких частин, стрільців чи старшин могло в багатьох випадках ратувати положення.«

»Страти великі?« — питаю.

»Значні, бо на 44 стрільців в четі не дорахуємо дванадцять. Але нині відчув я — продовжував Опока своє оповідання — яке то значіння має для армії її боевий дух і сила традиції. Я певний, що наступ ніяк не бувби в силі удатись, якби не була ішла до наступу саме ця чета січових стрільців, яка знала, що она мусить своє завдання сповнити, бо цього вимагала від неї традиція і давніша вже славна історія українського легіону.«

Ми довго гляділи ще через вікно, як перед домівкою сотенної команди збирались змучені стрільці четвертої чети та з оживленням оповідали собі переживання сьогоднішнього дня. А на їх лицях зауважувалось змучення й сум, бо не один із них стратив дорогого товариша, який вже більше не повернеться до чети. — Але бачилось на їхніх лицях і щастя. Вони раділи, бо четверта чета українських січових стрільців відбула прегарно свої боеві хрестини, вратувала безвихідне положення цілого відтинка та вплела в боях під Сиховом новий листок слави до світлої традиції цього першого українського війська.

Тайна страху.

В підвечірну годину сиділо нас трьох у затишній кімнаті. Нас трьох товаришів Київського походу в 1919. році. Один Володимир, господар дому, другий, Михайло, бувший сотник, брат Володимирової дружини, Оксани, — і моя скромність, що разом з Михайлом приїхав з міста на два дні — забути про місто...

Господиня дому, пані Оксана, відіграла нам на фортеп'яні кілька стрілецьких пісень — і як звичайно в супроводі західного сонця закінчила піснею »Гей, та зажурились Стрільці Січовії,« яку ми всі три слухачі, підхопили хоч не концертними голосами, та щирим серцем. Після цієї пісні, жалібно-батьорого гимну, просто не клеїлася вже ніяка інша, — то ми поринули у рефлексіях, які плодять щирі думки і слова, бо спільність думок виключає всяку нещирість, а з тим і банальність.

Запальчивий, як звичайно, Михайло говорив найбільше і найголосніше. А що він був згідно зі своїм характером налоговим курцем, то папіроска при тому з уст не виходила. Та сталося так, що після викуреної третьої йому не стало сірничка. Пані Оксана вийшла до кухні й за хвилинку поставила перед нього запалену свічку; одначе не зважаючи на те, що він не закурив папіроски і наче далі ждав на правдивий сірник, вона сіла біля нього, на своє попереднє місце. Він же, оповідаючи щось і висказуючи свої погляди про болючу для нас усіх справу нашої програної, машинально виконував звичайні рухи курця, підносячи папіроску що кілька секунд до уст і опускаючи її так, що вона опинювалася на столі близь лівой руки його сестри, пані дому Оксани. Вона й запримітила це та з острахом відсунула свою руку трохи більше на право, говорячи рівночасно про щось до свого мужа, що сидів на право від неї. Вона була певна, що Михайло запалив собі папіроску. — І нараз сталося щось незвичайне. Недоговоривши якогось речення, бо урвавши мову на пів слові, вона з жахом крикнула, обертаючися до Михайла й рівночасно схопивши зі стола свою руку:

— Ах, Боже! Я так і знала, що ти мене мусиш нині впечи своєю папіроскою! Якжеж можеш бути такий необережний, Михаську?...

Михайло на це розсміявся й відповів:

— Це правда, Санцю, що я необережний і вже бувби напевно тебе впік у ручку, якби моя папіроска була запалена, алеж вона не горить, бо ти мені і доси не дала сірничка!

— Але що, ти жартуєш, Михасю! — сказала сестра з доктором — хіба ти не запалив папіроса від свічки?

— Ні, голубонько, я й не запримітив тої свічки, — ось тобі доказ!

І він показав нам усім цілу, незапалену папіроску. А звертаючись до сестри, сказав:

— А що? — певне вже й пекти перестало — то ти жартуєш зі мною, Санцю!

— Ні, Михаську, ось, подивися!

І вона показала свій мізинний палець лівої руки, свіжо впечений від папіроски.

На таке явище ми усі остовпіли, а Михайло просто не знав, що з ним діється. Він нагло незвичайно споважнів і промовив якимось засумованим тоном.

— Так, сестро! Я вірю тобі, що я тебе впік у руку, вірю і перепрошую, бо я повинен бути обережніший з папіросом, хочби він був і незапалений.

А коли ми гляділи на нього, не знаючи, чи він жартує, чи говорить якусь нісенітницю, він додав:

— Бо коли ненабитим крісом можна застрілити людину, то чому би незапаленою папіроскою не можна було впекти чиеїсь руки?...

Тон, яким були сказані останні слова, зовсім не свідчив про жартівливість вислову, тому ми тепер були переконані, що за цими словами Михася криється якась глибока тайна. А вражені ще до того неімовірністю останньої — хоча дрібною — але дивною пригоди з рукою пані Оксани, ми засипали Михайла питаннями про значіння його слів.

— Я не жартую — відповів він спровол, наче поконуючи в собі якусь велику перешкоду до говорення. — Усе вам буде ясне й зрозуміле, коли повірите, яку страшну силу має страх! Страх, так, бо ніщо інше лише страх пече руку з незапаленою папіроски і вбиває людину з ненабитого кріса. А повірити мусите, бо перше ви щойно бачили, а про останнє я оповім вам коротко.

Тепер Михайло напrawdę закурив собі від горючої свічки й маючи перед собою трьох слухачів, що перемінилися в слух, почав оповідати, задивлений у білі хмарки тютюневого диму.

— Ви, товариші, пригадуєте собі, з яким запалом ішли наші галицькі бригади на Київ. І розумієте причину того завзяття... Втративши мимо великої хоробрости все, за що кровавилися від листопаду 1918 року, наші війська одержали в серпні 1919 р. святе приречення: «Через Київ тепер дійдете до своїх! Підмога прийде з Великої України, як ви її вратуєте й очистите від ворожого наїзду!»

В ці слова усі ми свято вірили і кинулись сповняти умову з таким розмахом, що стриму нам не було від Дунаєвць до золотoverxих київських бань. Усяку спробу спротиву з боку ворога торошили наші стрільці своєю певністю й вірою в успіх радше, як кулями, бо цих і не було дуже багато, лише на крайній випадок. Колиж були які спроби саботажу чи під-

ступу з боку цивільних, розуміється не українських одиниць в морі українського населення, то таких карано з найбільшою суворістю воєнного права. Ми уважали такого злочинця за святотатника, коли він — якимнебудь способом — поспів спротивитись нашій святій справі. Зловленого на горячому вчинку доставлявано до тих, що мали право виконувати звичайний на війні присуд і прощення йому не було.

І от в час таких горячих змагань, в один соняшний день, коли ми задержалися на кількагодинний вичинок у здобутому місті Винниці, привели до мене мої стрільці молодого, може 18 літнього парубчака, здається Вірменина, досить інтелігентного з лиця. Привели тай кажуть:

— Цей парень стріляв до наших зі стриху дому. Цеж його кріс! Є і свідки.

Зголосилися три стрільці, що бачили приведеного, як він стріляв зі стриху на вулицю.

— Так, це він — каже один свідок, здіймаючи з обвиненого його кашкет — це він певно, стріляв простоволосий, ось так!

— Це правда? — питаю його самого.

Ніякої відповіді. Оглядаю кріса. Звичайний російський кріс, свіжо уживаний, ще запах пороху чути.

— Признавайсяж — говорю, ти стріляв? Признайся, даремні викрути. Ось, бачили тебе!

Ні слова! Тільки глядить на мене не то з виразом упертости, не то глупоти і одчайного страху.

А мені було цікаво передусім конечно довідатися про це, чи взагалі такі випадки збройного опору з боку цивільного населення були в даному часі можливі. Я хотів такби мовити в принципі довідатися, чи це можливе, бо знати про це — зі зрозумілих причин — для команданта відтинку і взагалі для якої будь воюючої сторони є річу першорядної ваги. — Я наважився узнати це за всяку ціну, чи приведений сваток справді поповнив цей злочин і запитав у трете:

— Стріляв? Говори! Як признаєшся, дарую тобі життя, а як ні, то будеш убитий. Говориж!

І я справді був готов дарувати йому життя, колиб він був визнав щирю правду — та взагалі, якщоб він розбалакався. Але й на трете моє питання він не вимовив ні слова!

— Може він німий? питаю стрільців.

— Ні, він говорив з нами. Просився, щоби пустити його!

— То може глухий? Ні, і це ні; відповів Степанові: на питання, як називається, сказав: »Яша«, а далі не хотів балакати.

Не було ніякої ради. Така вперта мовчанка уважається завжди за пасивний опір і останню дошку ратунку того, що справді почувається до вини, а не має відваги збрехати. На ньому й виконується присуд — принайменше серед даних обставин. І я рішився це вчинити.

Я звернувся ще раз до »німого« й сказав:

— Або говори щобудь, або застрілю тебе твоїм же власним крісом!

Нічого не відповів. Та по рухах мускулів обличчя я пізнав, що він і почув мої слова і зрозумів і вони зробили на нього таке вражіння, яке за мало назвати «смертельним.»

— Не говориш!? Клякай! — закликав я у правдивій скаженості. — Хто з вас має російську кулю?

— Ось, є три, знайдені у його кишені! — заявив один зі свідків і подав мені три російські кулі.

— Завяжіть йому очі!

Обвинувачений клякнув машинально сам, а один вістун завязав йому очі своєю хустинкою.

Прийшла черга на мене виконати ролю ката, до якої я, й не подумавши добре, узявся силою обставин і сказаних мною слів погрози. Роля ката — це здається найвища роля у життєвій комедії. Говорю про нормального чоловіка, а не про збоченого психопата, якому пролити кров людини справляє розкіш. Навіть коли ти переконаний про велику вину засудженого, до якої він сам признався, тобі здригнеться рука, коли прийдеться виконувати присуд, і в тобі збудиться сумнів, чи твій учинок справді буде справедливий.

Отже не дивуйтеся, що і я взявши до рук кріса, щоби вбити безборонного чоловіка, почув певного рода острах і сором — але найважливіше — я став сумніватися, чи цей чоловік винен, а як винен, то чи він свідомий своєї провини, бо від початку до кінця робив він потрохи вражіння не дуже почитальної людини.

І по хвилині, підчас коли його «приготовляли» на смерть, а мій гнів потрохи проминув, я подумав собі: Ні! зроблю ще останню спробу: я приведу його перед саму смерть, а коли це не викличе з нього не то признання але й одного слова, я рішучо відмовляю собі права, вбивати його і пішлою підозрілого на інші руки, в запілля. — Тож коли вже обвинувачений був готов на виконання мого смертельного заміру, я вчинив рух, що набиваю кріса, не вкладаючи одна-чє ані одної кулі, і зміривши до клячучого парубка, я закликав майже торжественним тоном:

— Числю до трьох! Коли не промовиш слова, стріляю!

І я, наумисне з довгими відступами часу, числив:

Раз — — два — — і — — — три!

Я спустив курок. Кріс кламцнув і розуміється не вистрілив, бо не був набитий.

— Але на моє здивовання — клячучий в тій хвилі впав мені під ноги, лицем до землі! Та я, знаючи, що йому нічого не могло статися, крикнув:

— Вставай, вставай, чоловіче! Не грай з нами комедії! Я тебе несамовитого не буду судити, але пішлою далі. — Візьміть його й відведіть до команди бригади!... І я пустився відійти.

Стрільці, дещо збентежені, а може й розчаровані моїм поступком, кинулися піднімати упавшого парубка. Та за хвилинку почув я їхній оклик здивовання:

— Пане сотник! Він мертвий. Він застрілений! Чудо — чудо!

Я обернувся і трохи огірчений кликнув:

— Як застрілений? Хто його застрілив?

— Пан сотник!

— Не говоріть дурниць! З порожнього кріса? — відповів я, — але з якимсь дивним прочуттям, яке будиться в людині нагло і неждано, я підійшов до групи стрільців, що похилилися над лежачим німаком. Стрільці розступилися і показуючи на лежачого, говорили з якимсь забобонним страхом:

— Дивіться, пане сотнику, що з ним сталося!

— Що сталося? Оберніть його!

Стрільці обернули його лицем до мене — я глянув і мені в очах померкло від того, що я побачив...

Легінь лежав без руху — очевидно мертвий! Та це не так важне, бо міг він умерти зі страху. Але найважніше і може найстрашніше те, що на його чолі був виразний знак пострілу, була рана, з якої спливала запечена кров!

Не довіряючи вже самому собі і своїй пам'яті, я кинувся подивитися на кріс, з якого я ціляв до того нещасливця. Кріс був — зовсім природно — порожній і холодний, вже й не чути було його так, як перед кількома хвилинами, то є перед допитом помершого. Говорю »помершого«, а не »вбитого, бо ж я його не вбив! Свідомством для цього був той холодний, ненабитий кріс і ті три кулі, які подав мені один зі свідків і які, й тепер після моєї »останньої спроби« — лежали всі три у моїй кишені!

А одначе передімною лежав чоловік мертвий, хоча я його не думав убивати, і застрілений — хоча я тільки змірився до нього і спустив курок у зовсім порожньому крісі...

Щож в такому разі застрілило того чоловіка? Бо він був очевидно застрілений; з усіма природними ознаками й наслідками смертельного стрілу лежав він ось тут передімною!

— Я думав над цією загадкою тоді, коли казав його похоронити біля стежки в полі і поставити над ним хреста; думав над цим опісля в поході й на відпочинку; — думав у тухольському таборі. І я прийшов до переконання, що його застрілив — страх! Страх одинокий міг його застрілити. Той страх, який малювався в його обличчі, коли його привели до мене, той страх, який в обличчі смерти відібрав йому мову, той страх, який підшептував йому, що він певно і конечно вмере, і що я певно і конечно до нього справді вистрілю з кріса!

І нема тут нічого неприродного! Той страх — це ніщо інше, як негативна віра в нещастя, певність у свою

смерть, а ми знаємо вже не тільки з біблії, яку силу має непохитна віра; вона може багато вчинити доброго, веде віруючого до неімовірних успіхів, — але ще скорше показуються наслідки віри — страху, то значить віри, що станеться щось зле.. Найпростішим прикладом на це є звісна можливість вмовити в себе хоробу.

Це, як кажу, зовсім природне. Одначе дивне тут ще одне: та виразна рана на чолі «убитого!» Це «матеріальний» наслідок без причини — як нам здається зовсім неможливий. А все таки, я думаю, що світ прийде скоро до вияснення природности такого явища.

Щож до його можливости — закінчив Михайло своє оповідання — то ви на щастя були свідками одного з таких випадків. Моя незапалена папіроска спекла руку моєї сестри. — Як же там твій пальчик, Сянцю?

Пані Оксана показала нам свій мізинчик лівої руки. Він був тепер напухлий і побілів навколо впеченого місця, що відзначалося червоним кружечком.

Щож, товариші! — заявив господар дому — Михась дав нам гарну лекцію нерозв'язаної ще галузи людської психології і ми не маємо причини йому не вірити, бачучи ще до того хорий пальчик моєї жінки. Цей досвід має для нас велику користь: Ми бачимо, як фатально відбивається на людині страх і всякі його відміни. Нам не вільно вірити, що буде зле, нам не вільно й думати про якесь грядуче нещастя — так у буденних дрібничках як і великих справах одиниці, народу чи людства. Ми все повинні бути оптимістами!

— Тимбільше, коли не почувася до жадної вини і віримо у щось справедливе.. — додав Михайло.

— Я думаю, що справа нашого визволення — найсправедливіша в світі! — відповів я.

— Так! І дай Бог, щоби вона була полагоджена згідно з нашою оптимістичною вірою — так борзо, як борзо загоїться мій пальчик! — сказала пані Оксана з чарівною, дещо сумовитою усмішкою, яка появляється часом на устах тих жінок, що вміють важне й велике зручно навязати на дрібне і мале.

Михайлова «лекція» так нас перевтомила й розстроїла, що й говорити далі важко було. Запав вечір. Господиня дому вийшла нечутко з кімнати, господар поправляв пень у печі. А Михайло підійшов до вікна й відчинивши його глядів у далеч — потягаючи вже щось двацятку папіроску з таким завзяттям, що і я, думаючи тепер про це, закурю собі негайно, як тільки докінчу ці стрічки. Закурю — і буду думати, скільки читачів після прочитання цього оповідання стане оптимістами думки, слова і — праці!

Із днів слави артилерії У. Г. А.

(сторінка до історії 6. гарматного полку У. Г. А.)

»Битва під Ліщином«.

В половині вересня 1919 р. стояв 6 гарматній п. в районі Бердичева на відпочинку.

Наш полк конечно потребував цієї хвилики спокою. Весь час від початку офензиви на Київ, у серпні 1919, р. машерувала 6 бригада, а за нею і 6 гарматній полк, як бригада передової сторожі. Постійним завданням артилерії було нищення сильних ворожих застав, які виставляли большевики під Попельною перед Хвастовом, а головно у Василькові. Для облекшення акції піхоти старалася тоді артилерія, на спосіб як то робилось в часі світової війни, нищити оці ворожі застави барабанним нагальним огнем, перебираючи тим самим на себе майже всю роботу піхоти.

Ворог, який кидав тоді у бій свої найкращі частини, як київську юнацьку школу, Інтернаціональну бригаду і т. д., був заєдно, ще перед початком піхотної атаки, так розбитий, що вже не ждав на цю атаку тільки завертав панічно, лякаючи артилерійського, пекольного вогню.

Та найгірше дався в знаки брак артилерійського матеріалу підчас офензиви. Гармата за гарматою ставала непридатною до бою, а тут артилерійські репераційні варстати, при скорім розвою офензиви, не могли надійти так скоро і не було можности направити зужиті через пальбу дула*). Число гармат в полку застрашаючо топніло. І коли командант полку дня 30. серпня стояв перед Київом і дістав наказ взяти під огонь головну стацію, то він мав до диспозиції тільки дві гірські гарматки...

Тому спочинок коло Бердичева являвся майже конечністю. І так коли репераційні варстати, що були в місті, допроваджували до порядку ушкоджені дула, то стрільців можна було зодягнути одягами зі складів здобутих на большевиках. Кожний стрілець дістав тоді повний, новий однострій, — дві пари біля, шапку, ремені, а також і кінський наряд можна було поновити.

Та вже 17. вересня ненадійно дістала кмда полку, що стояла тоді у Рішківцях, телефонограму з бригади з наказом: »Негайно відмашерувати на стацію Бердичів до завагоновання«. Командант полку зараз залярмував батареї і полк спішно рушив на Бердичів. Ніхто не знав, куди доведеться їхати. І команда 6. бригади не була точно поінформована. Тому ходили

*) Подібне діялось і в часі офензиви над Ізонцом в 1917 р.

найдивовижніші чутки з цього приводу. На стації зголосився якийсь старшина з к-ди I. корпусу з приказом, в яким подано — що нашим місцем призначення є стація Піски (остання стація перед Житомиром) і що наша бригада переходить в розпорядження II корпусу.

Наш транспорт складався із трьох залізничних валок (ешелонів). Вечером рушили ми з місця, а на світанку дня 18. вересня, перша частина вже вигрузилась у Пісках. З нашим приїздом на стацію Піски, кмт. полку і кмт. бригади сот. Головінський поїхали до кмди II. корпусу в Скоморохах. Ми остали на стації і почули тоді зі сходу нагальну, гарматню стрільбу. Вона довго не тревала, а начальник штабу отаман Льонер пояснив нам ситуацію. Положення було таке: З перехоплених радіо-депеш виходить, що большевицька 46 піхотна дивізія продираючись з околиць Одеси на північ задумує переступитись із району Сквири через Житомир і Коростень у напрямі на Мозир.

У цій акції заатакувала вона, обхватом правого крила, на схід від Житомира, розставлені бригади нашого II. корпусу, які під напором противника подалися над річку Тетерев, щоби ухилитись від небезпеки окрилення. Та є тепер загроза, що при дальшому відвороті галицьких частин ворог зможе просунутись на Житомир, а втрата цієї ажної стратегічної точки може мати для нас грізні наслідки.

Отже ситуація була дуже поважна, а гарматня стрілянина, яку чули ми при вигрузці, доносились із дуже небезпечного місця бою, який продовжувала одна бригада II. корпусу зі сильно напіраючим ворогом у районі Луки; якраз 6 бригада повиннаби вратувати положення..

По короткій нараді видано таку диспозицію: 6 бригада, якої вигрузку тількищо покінчено, має окружуючим ударом викинути противника з району Тулин — Ліщин і відперти його на пів. схід, щоби в цей спосіб зробити місце правому крилові II. корпусу. Для скріплення цієї акції в одних руках і навязання півраних звязків з поодинокими частинами 2 корпусу, підпорядковується всі боеві відділи, що на тому відтинку, команді 6 бригади.

Провід над тими операціями обіймають сот. Головінський (над 11 курінями піхоти) і сот. Фріш (над 13 гарматними батареями). Команда 6 бригади рішила перепровадити головний удар своїми таки курінями 6-ої бригади.

Ранком 19. вересня вимашерували куріні і батареї 6 бригади з Пісків, 12 км. в напрямі на захід, щоби перепровадити угруповання до наступу. Весь натиск повинен був бути спрямований на півн. схід на Тулин і Ліщин. Про ворога було відомо, що він по бою під Луками продовжував свій рух вперед у сторону на Левків. Большевики, які примусили нас повернути в напрямі на Житомир, мабуть налякались того, що приготовлялось на їхньому лівому крилі. Окружуючий рух

бригади продовжувався доволі повільно. Одинокa дорогa, якa провадила через густо загорблений терен, була по боках — горою і прогалинами — так немістина, що випередження чи виминення було неможливе. До того ще обози II. корпусу так загородили відступаючим цей одинокий проїзд, що батерії тільки дуже пиняво могли псуватись вперед.

Вже по дорозі переконався сотник Фріш, що підчинені йому бригади II. корпусу, після виданих диспозицій дійшли до становиск і вони мали за завдання здержати намірений перехід ворога через річку Гуйву в районі Тулина.

О 10 год. перед пол. угрупувалась піхота нашої бригади до наступу. Куріні 1 і 3 на височинах S. W. перед Ліщином лицем до N. O., 2 курінь як запас бригади позаду. 1-му куріневі, під командою енергічного поручника Яціва, вдається зайняти позицію на захід від Ліщина. Большевики, які там були, залишили слабку бічну охорону, вивтікали зідтам в панічнім страху через Гуйву до Тулина. З курінь супровожав на право від першого наступ. Та большевицька команда з блискавичною притомністю ума видала противні диспозиції: негайно вилучила з маршевої кольони, яка посувалася дорогою на Левків, сильну частину і спрямувала її на захід. Тоді то, по завзятім вуличнім бою, мусіли наші знову завернути до Ліщина, де закріпились на східній височині.

На жаль, у цілій тій акції артилерія зі згаданих вже причин, не могла займати становищ; так що я безрадно приглядався, як в Ліщині щораз то сильніші ворожі розстрільні підсилювали заєдно ворожу лінію.

Наша розстрільна відступала крок за кроком. Я відослав назад коні і казав за вську ціну підтягнути вперед батерії, рівночасно видав наказ, на власну відповідальність, поскидати в рів усі обозні вози, що забили дорогу. В цю хвилю сотник Головінський кинув вперед останнього чоловіка із штабового поїзду в розстрільну, а навіть ми оба лежали з крісами у розстрільній 3, куріня додаючи стрільцям відваги, хоч ми добре знали, що коли артилерія негайно не прийде, то бригаду оточать на правому крилі, а тим самим цілий фронт на тім відтинку буде звинений. Піхота терпіла багато від сильного вогню російських скорострелів і становище ствало чимраз грізнійше. Нараз побачив я на стежці за розстрільною — велику куряву... Це підїзджала у поспішному розгоні I гавбічна батерія поручника Ванчура. Я стараюся пояснити йому ситуацію...

Та нема часу на довгі пояснення! Пор. Ванчур, наставивши гармати таки на дорозі відчинив вогонь. Завищали перші екразитні стрільна, пущені на Ліщин. Але і ворог держав свою артилерію на поготовлі. Завязалась горяча перестрелка. Москалі доцілювали прегарно. I. батерія переживала тоді дійсно важку хвилину. Майже на незакритому становищу і на неограниченій просторони переслідував її град ворожих шрапнелів. Та як хоробро держались наші гарматчики!

Наче на вправах падали виразисті і рішучі слова приказів, які негайно проводила в діло із героїським спокоєм та прецизією гарматня обслуга під доглядом хор. Копистянського. Навіть в ряди годи падало жартівливе любе слово, що викликувало і усміх...

А тим часом большевики підтягали все то нові підмоги. Наша піхота таяла щораз більше. Ворог усадовився вже може на якому сотному метрі від нашої розстрільної, що починала подаватися взад.

Вже наближувалась грізна хвиля пролому...

Аж ось густа хмара куряви звістила другу батарею: Була це кінна батарея мого полку, одинока здається кінна батарея в нашій армії. Командантом її був один з найзавзятіших старшин-воєнків пор. Ярославич*). Тепер не було ні хвилики до страчення. Найближші хвилини рішали про долю бригади, а може й цілого корпусу. Прорив большевиків в тім місці відтявби нам усі комунікаційні сіти в запіллю, в першій черзі загрозивби головній нашій лінії Житомир-Бердичів; булаб це дійсно катастрофа...

Тут скоро прийшлося ділати.

Чвалом помчав я на зустріч пор. Ярославича, щоби особисто запровадити його на означене становище.

Була це дика погоня через каміння та яруги; у найбільшому розгоні плігали гармати поперек, через поля, а на них, майже лежачи на плечах, їхала обслуга. Коли ми примчали на поле битви — піднялися якраз перші большевицькі піхотні розстрільні до атаки...

Тепер тільки якесь очайдушне, розпучливе діло могло спасти наше положення.

Я і пор. Ярославич, глянувши собі в очі, впали рівночасно на одну ідею: Мусимо станути перед відступаючою піхотою, щоби в цей спосіб створити ніби живий мур між нашою піхотою і большевиками... Тільки така очайдушність, повна чортівської відваги, може піднести духа у застрашеної піхоти і дати їй нову моральну силу до оборони.

Я показав шаблюю напрям. Пор. Ярославич засалютувавши обернувся на сідлі і крикнув до своїх гарматчиків:

— Хлопці вперед!.. Тримайтесь добре... — Вмить, опинилися ми у перерві нашої розстрільної і вгнались кількасот метрів перед власну розстрільну. Зараз по тім гукнула перша сальва проти червоних. Нечайна поява нашої батареї у чортівському розгоні на дорозі, наступ цілої маси їздців з гарматами, закритих непроглядною курявою — заскочив так ненадійно большевиків, що вони у першій хвилині, стративши голову, не могли взяти нашої батареї під огонь. А коли перші стрільна попали в їхні ряди, заволодів ними панічний страх. Вони у дикій безтямі втікали взад, переслідувані нашою піхотою, яка вспіла

*) Погиб від кулі в часі утечі з польського полону.

вже зібратись до купи. Вона тепер знову займила Ліщин, взяла Тулин і переслідувала утікаючого ворога аж до Левкова; при тому захопила багато полонених та всякої добичі.

Так то закінчився цей день 19. вересня повен успіху для нас, а рішучий зворот у вже напів програній битві під Ліщином спричинив тільки 6 гарматній полк, який вславився тоді, невимовним для всякої похвали, подиву гідним і достойним подвигом усіх старшин та стрільців.

На спомин Товаришам збруї, моїм бравим гарматчикам, присвячую оцих кілька стрічок.

ІРИНА ШМІГЕЛЬСЬКА-КЛИМКЕВИЧЕВА.

Низка споминів про отамана Кирила Карася.

Кому з бувших членів І-го Корпусу У. Г. А. не відома постать бл. п. отамана Кирила Карася, команданта батерійного дивізіону, колись штабового сотника російської армії?

В липні 1920 р. згинув він мученицькою смертю, між Прокурівом і Чорним Островом, порубаний більшовиками.

Не прикрито йому домовини червоною китайкою, не йшов за труною кінь вороний. Не заграли гармати над могилою, прощаючи команданта.

І не скоро полинула вістка у золотоверхий Київ, з котрим вязали його ніжні нитки і звідки він прибув у Львів на допомогу.

В перших днях падолиста 1918 р. прибув от. Карась враз із козацьким загоном ім. Гонти у наш княжий город та брав участь в боях на передмістях Львова. По відвороті зі Львова зістав командантом батерійного дивізіону І-го У. Г. К.

Цілою душею привязався от. Карась до Галицької Армії. На Великій Україні виступило багато Придніпрянців з галицьких частин і вступило до армії Петлюри. От. Карась остався вірний улюбленій армії і боровся в її рядах, аж до останньої хвили її існування.

І тому Він для нас такий дорогий і тому память про нього і його геройські діла житиме в серцях наших вічно.

Перед моїми очима пересуваються різні сцени з життя Карася в Галицькій Армії.

Бачу погідне плесо широкого янівського ставу. За ставом розкинулось містечко. Біліють мури, червоніють дахи, блідий луч зимового сонця совгається по стінах і вікнах. У Янові ворог. За селом Ставки розмістилася батерія от. Карася. — Загремів вистріл, загула над Ставками гранатна куля і з протяжним свистом пірнула у став. Заворушилось плесо. Стопв води

приснув у гору і розсипався білою піною. Всі слідуючі кулі падали у місточко.

В половині лютого 1920 р. брав Козацький Загін ім. Гонти село Пили. На горбочку в тіни церковних мурів уставив противник скоростріли і сіючи градом куль боронив доступу у село. Сотні загону містилися край ліса, по обох боках гостинця і при дорозі. Зараз за Добрусином стояли гармати от. Карася. Гранатами бив Карась прямо на горб, де були ворожі скоростріли та нарікав при тім дуже, що має самі 7½ центиметрові і що не всі тріскають.

Ранним ранком увійшов Загін у село, а противник утік полишаючи на горбі скоростріли. Було це 18. січня в Навечеріє Богоявлення.

У вечері сидів от. Карась wraz із іншими старшинами за столом і смачно заїдав борщ, пироги, голубці і кутю. Був говіркий, веселий, щедрував і сипав приказками як з рукава. »Не такий Ваш борщ, як у нас,« говорив до газдині, »але і Ваш галицький смачненький.«

Газдиня усміхалася вдоволено та широко припрошувала.

Ціле село радувалося. Цього року святкували »Щедрий Вечір« на своїй вольній землі.

Широкий, битий шлях. В напрямку на Бердичів машерують частини I-го Корпусу. Рівнобіжно до шляху тягнеться залізничий шлях.

Надїхала большевицька панцирка. Поважно котиться вперед і стріляє на галицькі частини. Хлопці сміються. Який десяток куль просвистало їм над головою, та ні одна з них не потрапила на дорогу. Усі падуть у густий, чорний ліс по другій стороні шляху.

»Не уміють стріляти, говорять хлопці між собою. От наш Карась показавби їм!«...

І справді. Затримав от. Карась одну гармату і уставив її при дорозі. Загремів вистріл і над самим комином панцирки знялися легкі хмаринки білого диму. Панцирка задержалась. По хвилині покотилась взад і не ждучи другого шрапнеля зникла за обрієм.

Було це в Добростанах, в гарнім будинку тамошніх водопроводів. Одного зимового вечора зібралися старшини батерійного дивізіону у от. Карася на квартирі.

В печі палав огонь. От. Карась сидів при відчинених дверцятах і від часу до часу докладав палива до вогню. Старшини сиділи при столі.

Крізь мережані студеню шиби вливалось місячне світло і довгою смугою клалося на протилежній стіні і підлозі. Червоний блиск огню освітлював лице Карася та яскравими плямами тремтів на ясній місячній смузі.

Карась деклямував. Улюбленим його поетом був Олесь і всі його вірші умів він на пам'ять. Дзвінким мельодийним голосом виголосив »Айстри«, відтак знизив голос і почав тихо та мрійливо:

»Сміються, плачуть соловії та бють піснями в груди,
Цілуй, цілуй, цілуй її, знов молодість не буде«...

Всі слухали як зачаровані.

Карась, душа товариства, умів нас увести в настрій. — Коли скінчив, звернувся до молоденького несміливого хорунжого і усміхаючись спитав:

»А що, Марку, цілував Ти коли дівчину?«

»Ні!« відповів Марко і почервонів увесь як панянка.

»А я цілував« відповів Карась. »Цілував рум'яне личко і чорні брови. Як добудемо Київ, відвідаю Марусю«...

Розсміялися хлопці і заспівали:

»Хтож вас поцілує в уста малинові,
карі оченята, чорні брови«...

Крізь шибви лився місячний світ. Хлопці гомоніли і гуторили весело. Один Карась сидів мовчки. — Облитий червоним блиском огню вдивлявся в жарючі вугілля і мріяв... мабуть про Марусю.

Якийсь час пізніше зібралися знову старшини Козацького Загону у от. Карася. Були мясниці. На квартирі був грамофон і кілька знищених плит. От. Карась накладав плити, а старшини сиділи при столі і попивали кисле молоко. Придніпрянці досипали ще й цукру до молока.

Нараз відчинилися двері і під звук баркарэлі Офенбаха з грамофону увійшли у кімнату молоді дівчата. Розпущені коси, на головах віночки, в руках мережані хустини. Прийшли про сити на весілля.

»Ох! яка гарна молода!« крикнув один зі старшин.

»А дружечка то ще гарнійша!« додав другий.

»Просіть, просіть на весілля, погуляємо!«

Збентежилися дівчата. Оминули всіх старшин і підійшли прямо до от. Карася. Він один поставився серйозно, не сміявся і не жартував,

Дівчата похилилися йому до ніг, обняли коліна і розцілувались. Повагом поцілував от. Карась рожеві щічки, відтак виняв 100 гривен і всунув молодій у руку.

»Ну! тепер черга на нас« закричали старшини і посунули до дівчат. Ті обернулись і вибігли з хати.

»Ха, ха, ха«... засміявся Карась.

»А що, піймали облизня? ха-ха-ха«...

Хлопці негодували, а от. Карась сміявся довго та широко.

От такий то був от. Карась! Сердечний, ширий, всі любили і поважали його, а стрільці то просто обожали і гордилися своїм командантом. Для них був Він батьком.

В частині Карася панував взірцевий лад і порядок. Погані пісні і слова були заборонені. Найбільшою честю було належати до батерійного дивізіону, а найбільшою карою усунення з нього.

По розвалі Галицької Армії опинився от. Карась враз із Галичанами у Фридрихівці за дротами. Звідси відіслали Його як Придніпрянця до армії Петлюри.

В липні 1920 р. відїхав знову на позицію крити відворот петлюрівської та польської армії. Дістав всього дві гарматки і то малого калібру.

Гей батьку отамане! Де Твій славний батерійний дивізіон? Де твої гармати, які греміли на різних фронтах? Де Твій вроний кінь, невідступний товариш і свідок Твоєї слави? Де Твої хлопці соколи, для яких Ти був батьком?

На поганенькім конику поїхав Ти на останню свою позицію — з Тобою горстка хлопців і кілька вірних товаришів з улюбленої Галицької Армії. Довго стояв Ти на позиції і відстрілювався. Получення жадного не було; що діялося на право і ліво, Ти не знав. Не було приказу відступати, а Ти як добрий вояк стояв. Нараз надїхала большевицька кавалерія. Маючи коня можна було утечи. Одначе ти знав, що правдивий командант не ратується, коли для інших нема виходу. Ти остав і згинув порубаний большевицькими шаблоюками.

З Тобою згинули і товариші.

Честь і слава Тобі, Отамане! Ти був одним із перших, що в Києві почули наш клич і перший пішов на допомогу.

Прийми тих кілька слів, як жмуток споминів, кинених на Твою незнану, а таку дорогу для нас всіх могилу.

ІВ. НІМЧУК.

Памяти Івана Коссака.

Грудка землі на його могилу на Байковому цвинтарі в Києві.

Рідшають з дня на день ряди учасників української визвольної війни. Тих, що зі зброєю в руці боролися за волю та незалежність Української Землі і тих, що на дипломатичному фронті чи шляхом пропаганди пособляли національно-державному визволенню нашого народу. Один з таких борців — Іван Коссака, покинув нас 7. січня 1927 р. в Києві, померши в молодому віці, бо ледви в 48. р. життя, після невдатної операції сліпої кишки.

Чим був Іван Коссака у легіоні У. С. С., знає кождий стрілець. Зате мало хто знає, про його видатну діяльність і його успішну працю до часу світової війни, тому зчнемо від неї.

На кілька літ перед війною приїхав до Чорткова десь із заходу молодий учитель щойно заснованої учительської семінарії (утраквістичної) і негайно забрався до праці в містечкій повіті. Тим учителем був саме Іван Коссак. Людина тактовна й розумна, дуже добрий бесідник — відразу здобув собі в усіх кругах українського населення щирі симпатії й популярність. Працював у філії «Просвіти», «Сільському Господарі» і в сокільській організації. Особливо обі останні установи поставив він високо, поклавши весь повіт кружками «Сільського Господаря» і «Соколами». Не було села в Чортківщині, в якому він не був би з промовою, відчитом чи рефератом, не було Українця в повіті, що не знав би й не цинів би його за плідотворну працю. Памятні з того часу великі округні сокільські здвиги в Чорткові, бо там був під його проводом осередок українського сокільського руху на кілька повітів. Слід іще зазначити, що пок. Коссак заслужився для розвитку української семінаріальної молоді в Чорткові, для якої був добрим дорадником, повірником та опікуном. Ведучи офіційний інтернат для молоді, дбав про те, щоб українська молодь користалася вповні з прислугуючих їй прав: це був одинокий інтернат в Галичині, де були в рівній частині українці й поляки. Не диво, що молодь любила його і ставилася до нього з повним довірям. Сам покійний був до Чортківщини взагалі дуже привязаний, уважав свій побут там за найкращий період свого життя і все мріяв, живучи на еміграції, про поворот туди.

З вибухом війни зібрав пок. Коссак у Чортківщині поважні відділи добровольців до Українських Січових Стрільців, з якими вирушив у сторону збірного пункту, до Стрия. Це незабутні хвили, коли весь наряд по селах благословив «своє військо» ураз із дорогим командантом... Іменовані сотником У. С. С. ще в 1914 р., брав участь у боях ще в тому ж році і перший увійшов зі своєю сотнею до свого рідного Дрогобича, коли звідси виперто на якийсь час російські війська. І в часі війни брав участь у ширшому громадському житті, наскільки дозволяли на це його службові обов'язки. Між ін. був також якийсь час шефом українського цензурного відділу у Відні.

З вибухом українсько-польської війни став округним командантом Жовкви. На цьому становищі держав лад і порядок в цілomu окрузі залізною рукою і не подався з Жовкви перед наступом польських військ, але дібравши на-скоро невеличкі відділи, відбив побідно польський наступ, при чому був ранений. За це був відзначений у спеціальному приказі Нач. Команди. Ця коротка, але цікава доба його діяльності заслуговувала на докладніше, окреме обговорення.

По видужанню вислано пок. Ів. Коссака з важною місією до Італії: видістати звіди якнайскорше наших полонених і стягнути їх негайно до краю. Місія розвинула під його проводом ширшу діяльність, але реальних успіхів її праці не було. Причини того в загальному відомі, всеж таки й цей

період діяльності пок. Коссака вимагав би докладнішого вияснення.

Вернувши з Італії, пок. Коссак жив у Відні, де працював у різних українських установах, зокрема в Зах.-Українському Т-ві Ліги Націй. З Відня їздив теж з пос. Брайтером на переговори до Москви. Як емігрант зазнав немало злиднів, особливо безпосередньо перед своїм виїздом на Вел. Україну, коли то всі його матеріальні засоби до життя вичерпалися, а заробити не було де. На Україну виїхав за порадою проф. М. Грушевського, з родиною якого був у найкращих взаєминах, в 1925 р. під осінь, отже перебув там нецього 1½ року на становищі урядовця Центробанку в Харкові.

На одну сторінку його діяльності хочу звернути ще увагу. Не будучи професійним публіцистом, пробував він і свого пера як журналіст і письменник. Писав статті на різні теми в передвоєнних українських органах преси і в емігрантських, а в останньому часі доводилося часто читати його статті про положення на Західній Україні у харківських «Вістях». Оповідання й нариси друкував у «Руслані» й віденському «Українському Прапорі». Мав збірку нарисів-споминів з життя УСС. і Української Галицької Армії, які хотів видати окремою книжкою. Не довелося, як не довелося здійснити багато-багато інших починів і плянів...

Земля пером заслуженому воякові та діячеві!

ІВ. НІМЧУК.

Пам'ятники в честь поляглих.

Які пам'ятники повинні ми ставити на спомин героям визвольної війни.

Що кажим, то кажим, але культ нашої державної традиції слабкий не тільки в українських народніх масах, але й у нашої інтелігенції. Ще в живій пам'яті неодному з нас те глибоке вражіння, яке зробили на українську суспільність знаменні слова митр. Шептицького, висказані в промові біля могили Маркіяна Шашкевича на Личаківському цвинтарі в 100-ліття уродин поета (1911 р.): «В українськїм патріотизмі Галичан мало історичних традицій, мало державної політичної гадки, але зате на цілій лінії визначне змагання: В народ!»

Щойно часи світової і визвольної війни навчили наших людей призадумуватися глибше над нашим минулим і навязувати його нитку до теперішности; щойно в останніх роках ми зачинаємо як слід розуміти, шанувати, любити й дорожити тими подіями з українського минулого й такими ділами-подвигами наших славних предків і наших героїв, які мають виховуючий вплив на наше покоління, які будять

і скріпляють національну свідомість, словом — які поширюють культ української державної традиції.

Доказом вище сказаного може служити хочби скорий розвиток «Товариства Охорони Воєнних Могил» у Львові, що за кілька місяців своєї діяльності поширило свої ідеї і змагання по цілому краю, а навіть поза ним, при помочі своїх кількадесятьох філій, що виростають у нас не тільки по містах, але й по селах, наче гриби по дощі. Це незвичайно потішаюче явище, це одночасно й доказ, що ми зачинаємо нарешті розуміти, що по страшних жертвах і страотах та великих національних невдачах треба нам зберегти для себе, для своїх дітей і для грядучих поколінь принайменше наш великий національний скарб, наш найбільший моральний капітал, що його ми винесли з великої світової завірюхи і нашої визвольної війни — могили наших героїв. Доказом щораз більше зростаючого розуміння ваги і значіння українських воєнних могил є також факт, що наше громадянство старається утревалити їх при помочі відповідних пам'яток, хрестів, плит і т. п., які можна бачити нині вже по всіх закутинах нашого краю.

Ніщо не підносить так на дусі, ніщо не вказує так про-речисто на зрілість нації, на культуру, любов і вдячність її для заслужених у народі, як добрий пам'ятник. Адже такий пам'ятник — це найважніший, у нас майже одинокий засіб для плекання давно перерваної і загубленої, щойно в останніх часах знову навязаної історичної традиції. Пам'ятник на могилі поляглих говорить кожного дня до всіх живих, що діло, яке започаткували і за яке наложили головами поляглі борці, ще не довершене.. А коли на такому пам'ятнику (чи пам'ятковій таблиці) вириті імена й назвища всіх погибших з даного села чи міста, очевидно, з відповідним пояснюючим текстом, — то чи ж до того пам'ятника не линути постійно думка рідні, друзів і знайомих покійників, словом: думка цілої громади? Про це, що добрий пам'ятник є одночасно культурним надбанням даного народу, який сам собою говорить і свому і чужинцеві про вартість, свідомість і зрілість того народу, — не треба, здається, нікому пригадувати. Тому, вивчаючи зріст українських пам'яток поляглим на нашій землі й радіючи з того, уважаймо одночасно на те, аби ті пам'ятники були гідні погибших героїв і нашого великого народу, що не зважаючи на величезні перепони й перешкоди, прямує нестримно до осягнення нашої найвищої національної мети.

Не маючи можности в коротенькій статті розібрати основну цієї справи, подам усеж таки кілька думок, що може придатуться тим нашим громадянам, які займаються чи займатимуться відповідним утриваленням могил і пам'яті українських поляглих, себто здвигненням у їх честь пам'яток, хрестів

чи памяткових таблиць. Подаю їх не як фахівець-спеціаліст, а тільки на основі того, що бачив у культурних чужинців.

Отже перш усього кілька слів про пам'ятники на спомин героїв війни. Будують їх у нас тепер багато по містах і селах, але рідко коли ці пам'ятники відповідають уповні всім вимогам краси й естетики. Буває, що й селянин чи робітник збудує пам'ятник, в якому є якась думка, який робить вражіння і з естетичного погляду є без заміту. Такі пам'ятники, твори нікому незаних, укритих десь у народній гушці талантів, доводилося мені бачити в теперішній австрійській республіці. Але загально треба нам уважати, аби пляном і роботою біля такого пам'ятника кермувала тямуча, досвідна рука, найкраще інженір-архітект, щоб опісля пам'ятник не був карикатурою, але виразником вродженої нашому народові краси й естетичного смаку. Зокрема плян і місце під пам'ятник повинні все бути апробовані фаховою людиною. Нехай ці пам'ятники будуть найскромніші і найпростіші, але нехай нікого не разуть, бо це було образою не тільки для пам'яті незабутніх борців, але й для нас самих як нації.

Дальше слід нам уважати, аби написи на пам'ятниках були в чистій літературній мові і без ніяких похибок, бо цеж може тільки скомпромітувати нас в очах тих, що оглядатимуть такі пам'ятники. На жаль, і в цьому напрямі зроблено вже у нас чимало гріхів, щоб згадати тільки похибки на таблиці у честь Шашкевича (Шашкевичів, зам. Шашкевичеви — в церкві у Станіславові-Гірці) і Франка (на честь Івана Франка — на скалі в Криворівні). Про фатальні похибки на таблиці в честь Куліша, відслоненій недавно у Відні на тім домі, де він жив, читали ми нещодавно в українській пресі.

Окремо треба звернути увагу на те, що напис на пам'ятнику чи памятковій таблиці мусить виразно говорити кожному, що погибші — сини українського народу, які згинули за Україну. Слова: Україна, український мають свою вагу особливо в нинішніх часах і цього не уважаю за потрібне ближче пояснювати.

Щож до матеріялу, з якого слідби робити пам'ятники, то тут годі виступати з якимись радами чи хочби вказівками. Як всюди, так і в нас до будови пам'ятника уживають такого матеріялу, який найлекше роздобути в дотичній околиці. Тут можна сказати тільки одно: матеріял повинен бути по можливості якнайсильніший і якнайтриваліший, щоби збудований з нього пам'ятник постояв якнайдовше.

Дотичнож увіковічнення пам'яті поляглих односельчан порадно було би, щоб кожне село висипало в себе на відповідній площі високу могилу і щойно на ній будовано пам'ятник. Таке сипання могили всіма членами громади має неабияке виховуюче значіння і лишить на довгі часи

в пам'яті громадян. Де це неможливе або зв'язане з надто великими труднощами чи перепонами, там слід уфундувати в церкві або в Народнім Домі принайменше таблицю з тривалого матеріялу (мармору, каменя або заліза), на якій булиб вириті імена всіх поляглих з дотичної місцевости.

Вкінці подам, що воєнні і повоєнні річники віденських журналів »Das interessante Blatt« і »Wiener Bilder« приносили мало не в кожному числі по кілька зразків нововідслонюваних пам'ятників по різних австрійських місцевостях у честь погиблих вояків. Думаю, що ці зразки можнаб дуже добре приновити й у нас, евентуально з деякими змінами.

Вчора і нині наших інвалідів.

В часі світової і визвольної війни наш нарід зазнав небувалих потрясень. В нашій історії такі тривожні часи давно вже не були записані. Вони нагадують нам Хмельниччину, а ще більше часи Дорошенка, коли то земля наша стала страшною руїною вздовж і поперек поорана кулями, засіяна кістьми, зрошена людською кровю. Не було, здається, найглухшого села, кудиб не вдерся жах війни й не перевернув усе горі корінем. У ті тяжкі роки боротьби й міжусобиць марнувався людський вік, життя кожного висіло на волосинці. Скільки жертв упало тоді, того й не счислити вже ніколи!

Це страшне лихоліття полишило нам багато інвалідів. Наші вояки билися на всіх фронтах, у різних арміях. Боролися і за чужих богів і за »свою правду в своїй хаті«. Ставали каліками й не мали відповідної помочі, ні від чужих ні від своїх. Багатства нашої землі були пограбовані, серед воєнної хуртовини вона лежала пустою, нарід примирав з голоду.

Та найтяжча недоля спіткала інвалідів Української Галицької Армії. З невиліченими ранами попали вони в неволю й опинилися за дротами в таборах, караючись по бараках з земляною долівкою, де з голоду й холоду гинули без розбору. Їм відрубувано члени тіла, як галуззя з дерев.

В 1920 році схорованих і невилічених почали випускати на волю. Якраз на той час припадають початки організованої допомоги інвалідам, яку несло наше громадянство. Деякі інваліди вертались до своєї рідні, іншим треба було дати приміщення й лічення. Цими інвалідами заопікувався тодішній »Український Горожанський Комітет« у Львові під проводом др. Ст. Федака, зокрема утворена при ньому »Самаританська Секція«, якій проводив лікар др. М. Панчишин. За старанням д-ра Ст. Федака Товариство »Дністер« відступило для інвалідів свій двоповерховий дім при вул. Софії ч. 25. Так повстав »Дім Українських Інвалідів« у Львові.

Ось що пише очевидець про тодішніх інвалідів: »Перші приміщені тут інваліди були люди схоровані, по більшій часті без ніг, так що дім виглядав радше на шпиталь. Немічники дістали вправді дах над головою та кусник насушного хліба, але до відповідного й належного їм заосмотрення було ще далеко. Суспільність не знала про них, а найближчі опікуни, заняті в горячий тоді час цілоденною працею, не могли дбати про них більше, як про конечний харч і білля... Про протези для вигоєних протягом 1920—21 р. не було думки. Всего двох одержало примітивні протези, прочі ходили на костелях та колінах; з дому не виходили ні кроком, а світ бачили тільки крізь вікно*».

Доводилося починати з нічого, треба було серед найтяжчих обставин творити фонд допомоги інвалідам та рівночасно освідомлювати громадянство про цю справу. Перше поспішило на поміч нашим інвалідам львівське українське громадянство, зокрема українське жіноцтво.

Організація допомоги інвалідам показала складною справою, й відчувалася потреба окремого товариства, якеб занялося самими тільки інвалідами. »Самаританська Секція« при Укр. Гор. Комітеті (УГК.) мала крім інвалідів, ще багато інших справ. Тоді то в червні 1923 р. утворено при УГК. »Секцію опіки над інвалідами«, якої головою вибрано др. І. Курівця. Ця секція переняла на себе удержання дому Інвалідів. Вона мусіла теж виявити значну ініціативу, щоби зібрати фонди і в краю і серед американської української еміграції. Треба було в першій мірі прогодувати інвалідів приміщених в Домі Укр. Інвалідів, лічити їх, дати їм протези (штучні ноги). Народня Лічниця і всі українські лікарі несли й досі несуть безкорисно лікарську поміч інвалідам.

Згодом у домі інвалідів основано шевську та кравецьку робітню, в яких інваліди почали привчатися ремесла. Якийсь час була і власна робітня протез.

Цій діяльності не дуже сприяли зовнішні обставини. В грудні 1921 р. поліція розв'язала Укр. Гор. Комітет, а разом з тим перестала існувати Секція опіки над інвалідами. Льокалі комітету поліція опечатала, всякі посяжки призначені для інвалідів ішли до дирекції поліції. Настала скрута.

Одначе годі було кинути отак інвалідів, треба було ратувати положення. Тоді утворився »Тимчасовий комітет опіки над інвалідами« з рад. З. Лукавецьким і п. Марією Білецькою на чолі. Рішено оснувати окреме товариство опіки над інвалідами. Опрацьовано статут Товариства та внесено його через львівське воевідство до міністерства внутрішніх справ у Варшаві.

*) С. Український: »Наші інваліди« в календарі Т-ва »Просвіта« за 1923. р. 156 сторона.

Такий був початок «Українського Краєвого Товариства опіки над інвалідами» у Львові, а перші Заг. Збори Т-ва відбулися 8 листопада 1922 р.

Не зразу могло Товариство, як слід, розвинути свою діяльність. Сама справа затвердження статуту ще довго покутувала по міністерських покоях. Влада не годилася, щоби Товариство обіймало своєю діяльністю «цілу Польщу», як говорилося в статуті, бо в цьому добачувала замах на сокальський кордон, бажання збратання Галичини з іншими західно-українськими землями, в першій мірі з сусідною Волинею, а інакше в урядовій мові це означувало, що Товариство має «яскраво політичну тенденцію». Не годилася влада і на те, щоби в статуті стояла історична назва нашого краю «Галичина». Кінець кінцем по довгих заходах і посольських інтерпеляціях статут був затверджений з тим, що Товариство обмежується в своїй діяльності до 4 воевідств: львівського, станіславівського, тернопільського і краківського. Це сталося щойно 24 грудня 1925 року.

В наслідок таких перепон Товариство не могло заснувати філій у краю, не могло через філії тісніше звязатися з містами й селами. В організації збірки жертв на інвалідів Товариство мусіло боротися з немалими труднощами. В тому ділі несли Товариству визначну поміч філії Т-ва «Просвіта», Повітові Союзи Кооператив та філії «Союзу Українок», або й окремі діяльні одиниці.

На 1926 р. припадає оснування перших філій «Укр. кр. Т-ва опіки над інвалідами» (в скороченню УКТОНІ). Найскорше відгукнувся Яворів, де маємо найстаршу філію УКТОНІ. Одначе справа з оснуванням філій посувається дуже мляво вперед. Досі маємо всього 4 філій УКТОНІ, а саме: крім Яворова, в Самборі, Тернополі і Сокалі. Всі ці філії виявляють доволі живу діяльність, головно тернопільська. На протязі короткого часу ця філія влаштувала вечерниці в користь інвалідів, що дали біля 500 зол. прибутку; роздала понад 50 пушок на збірки датків до кооператив, читалень і адвокатських канцелярій; притягнула до несення помочі інвалідам усі кооперативи. Всі філії дуже гарно зорганізували листопадову збірку в 1926 р. для інвалідів.

УКТОНІ переводить два рази до року збірки, а саме в часі Зелених свят (весняна збірка) і в листопаді (осіння збірка). Остання збірка відбувається звичайно в натурі. Вона відбувається під кличем «Листопад — місяць українських інвалідів». Цей місяць має в життю інвалідів, як і в життю нашої суспільности, символічне значіння, і спомини цього історичного місяця повинні настроювати громадянство та будити в йому найбільш цього співчуття для обездолених синів народу.

Адміністраційна влада давала досі дозвіл на такі збірки. Одначе треба сказати, що такі дозволи давалися на умовинах, які не могли причинитися до успішного переведення збіркової

акції. Не вважаючи на те, що прохання о дозвіл вноситься 2-3 місяці наперед, влада дає дозвіл безпосередно перед речинцем збірки з такими нпр. важкими обмеженнями, як для листопадової збірки 1926 р. Тоді всі три східно-галицькі воевідства: львівське, станиславівське й тернопільське видали майже однозвучний рескрипт про ось такі вимоги для збирачів: Кождий збирач повинен мати складкову лісту, нумеровану, з печаткою Товариства та підписом голови й секретаря; вони мусять мати легітимації з фотографіями, видані Головною Управою Товариства, а потверджені дотичним староством; кожна жертва має бути записана на лісті чорнилом або хемічним олівцем, і то самим жертводавцям або в разі неписьменности збирачем у присутности жертводавця і т. ін. Очевидно, вимога легітимацій з фотографіями, які треба булоб придбати в дуже короткім речниці, в богатъох випадках унеможливила збірку. Вона являється неоправданою, бо збирачі обмежуються звичайно тільки на власну місцевість або й сусідну, а збірки відбуваються під контролею виділв читалень, кооператив або парохіяльних урядів.

Діяльність УКТОНІ. наскрізь гуманітарна, вона тільки відтяжує уряд у ділі суспільної опіки, бо справа суспільної опіки в нових часах стала справою держави. Уряд відмовляє помочі інвалідам УГА., мотивуючи це тим, що вони воювали проти Польщі. Треба одначе знати, що не всі держави так поступають з інвалідами. По війні в неодній державі опинились інваліди ворожих сторін, всеж-таки уряди тих держав трактують усіх інвалідів на рівні і таке бачимо в Франції, Італії, Югославії та інших державах.

Українська суспільність Галичини приносила досі значну поміч своїм інвалідам, всеж-таки вона не дала їм навіть мінімуму забезпечення. Що правда, наш нарід обтяжений і державними і народніми податками. Одначе така справа, як удержання Рідної Школи та забезпечення інвалідів УГА. мусить піддержуватися всіма силами, і вона стане на твердий ґрунт, коли тягарі будуть рівномірно розділені на все населення.

УКТОНІ. не було в силі дати нашим інвалідам хочби приблизно так високі ренти, як ренти державних польських чи інших інвалідів. Але воно все таки заспокоювало найпекучіші потреби інвалідів. Кождий безногий інвалід одержував протези (штучні ноги) від Товариства. На випадок недуги або відновлення рани одержував безплатну лікарську поміч; Т-во оплачувало операції в шпиталях, кошти подорожі інвалідів до Львова і т. д. За кілька літ свого існування УКТОНІ, хоч помалу, але все таки що року поступало вперед. Про це свідчать ось такі дані з останніх літ: В 1925 р. вплинуло до каси Товариства жертв на суму округло 54.482 зол., а в 1926 р. 81.409 зол. З того на Америку припадало в 1925 р. 25.074 зол. або 4.170 дол. а в 1926 р. 35.403 зол. або 4.166 дол. На удержання Українського Дому Інвалідів видано в 1925 р. округло 22.568 зол.,

а в 1926 р. 26.908 зол. (без чиншу); в домі було приміщених 35 інвалідів. З інвалідів на провінції в 1925 р. одержували 33 інваліди постійну місячну ренту, а 171 інв. періодичні підмоги; в 1926 р. користало з підмог 266 інвалідів, з того 46 одержували постійні ренти. В 1927 р. Головна Рада Т-ва старалася в першу черпу забезпечити постійними рентами всіх тяжких інвалідів. Під цю хвилю одержує щомісячну ренту 66 інвалідів. Ренти виносять від 10 — 25 зол.

Всіх інвалідів УГА. зареєстровано в УКТОНІ. понад 800, з того біля 200 є тяжкими інвалідами. Всіх інвалідів треба би опроцентувати в залежності від утрати працездатности. Це справа чергова, II, очевидно тяжко перевести при недостачі філій.

Вже здавна Управа Т-ва носить ся з думкою побудувати власний захист для інвалідів, бо теперішній дім інвалідів надто тісний. Цей дім є власністю Т-ва »Дністер«, що тимчасово віддало його для приміщення інвалідів УГА. і не побирає за те ніякого чиншу. В 1926 р. Товариство купило на Ялівці у Львові площу, де мавби бути побудований »Укр. Дім Інвалідів«. Кошти будови обчислено на 12.000 долярів. Доля цієї будови залежить у першій мірі від жертвенности нашого заморського громадянства.

В домі іноалідів іноаліди вчать ся ремесла (шевського й кравецького). Там ведуть ся для них і освітні курси. Крім того перебувають там часово ці інваліди, які приїздять лікуватися або по протези.

Щоби забезпечити ренти інвалідам, Товариство мусіло би зібрати річно бодай 150 тисяч зол. Тому повинні відгнутись як найширші круги нашого громадянства на поклик Товариства і прийти з допомогою інвалідам, головно булаби тут побажана співпраця наших кооператив. Кожна кооператива повинна зі своїх прибутків відбити частину для інвалідів і в цьому напрямі пішов на зустріч бажанням товариства Ревізійний Союз Українських Кооператив у Львові.

Давні християни казали: »Віра без діл мертва«. Так і наша любов до Батьківщини остане мертвою, якщо ми належно не шануємо своїх інвалідів й не схилимо голови перед Іхньою жертвою, яку склали вони на вівтарі цієї батьківщини.

К. Д.

ЧИ ПОТРІБНИМ Є ЗНАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ?

ТАК! БО БЕЗ НЕЇ ТУТ В КАНАДІ ГОДІ ОБИТИСЯ.

Коли Ви знаєте по англійськи говорити, так сейчас беріться до науки. Коли знаєте вже троха розговоритися, так старайтеся добре опанувати англійську мову.

НОВИЙ УКРАЇНСЬКО-АНГЛІЙСЬКИЙ ПРОВІДНИК

або САМОУЧОК

для вивчення читати, писати і говорити по англійськи з вимовою без помочі учителя.

З М І С Т

	Сторона		Сторона
Вступне Слово	3	У кравчині	165
Англійська вимова	5	У крамаря корінних товарів	169
Розговори. З повседневного життя	46	Між приятелями	174
Привитання і розговори.	57	Шукання за роботою ...	178
Час	61	На залізниці	181
Погода	64	Питання судового урядника	189
Віка	69	У бучерні	191
Відходження і пригодження	72	У годинникаря	194
Прибуття імігрантів	75	У голяря	106
Висилка пакунко	88	Предмети загального вживання	199
На залізниці	90	Мешкальний дім	200
Глядання за роботою ...	91	Життя робітника	202
Одержання Інформацій..	98	Змисли і частини людського тіла	204
При вставанню і ляганню	103	Одежа	207
При їдженню і питтю ...	108	Їда і поживні предмети..	212
Розмова по англійськи..	116	Поділ часу	217
Грамотичні правила	123	Професії і ремесла	219
При писанню листів	124	Робітники і їх знаряди..	222
На поchtі	127	Господарство рільниче..	227
Здоровля і слабість	133	Важніші похибки	232
У лікаря	138	Важні інформації для імігрантів	233
В банку	150		
У шевця	143		
У кравця	158		

Ціна примірника \$1.50, в оправі \$2.00.

Пишіть по каталог на понижку адресу:—

Ukrainsky Bazar і Knyharnia, 806 Main St. Winnipeg, Man